

MLADI U SRBIJI I BEZBEDNOSNI RIZICI

Zbornik radova

2021. godine

SeConS
grupa za razvojnu inicijativu

MLADI U SRBIJI I BEZBEDNOSNI RIZICI
Zbornik radova

Uredništvo:

SeConS grupa za razvojnu inicijativu

Autori/autorke:

Jovana Čvorić
Dalibor Petrović
Marijana Petrović
Željka Stamenković
Jovana Obradović
Milica Stević

Recenzenti:

Gazela Pudar Draško
Miloš Bešić

Izdavači:

Centar za podršku ženama i SeConS grupa za razvojnu inicijativu

Za izdavače:

Biljana Stepanov i Olivera Vuković

Dizajn i priprema:

Dosije d.o.o. Beograd

ISBN-978-86-89515-12-1

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
316.64-053.81(497.11)(082)(0.034.2)

MLADI u Srbiji i bezbednosni rizici [Elektronski izvor] : zbornik radova / [autori/autorke Jovana Čvorić ... [et al.]]. - Beograd : Centar za podršku ženama : SeConS grupa za razvojnu inicijativu, 2021(Beograd : Dosije). – 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm
Sistemska zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane dokumenta. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 86-87

ISBN 978-86-89515-12-1

1. Чворић, Јована, 1983- [аутор]

COBISS.SR-ID 53305353

**Teme predstavljene u ovom zborniku rezultat su istraživanja u okviru projekta „Uspostavljanje informacionog sistema za prevenciju vršnjačkog nasilja – 3. faza“, koji je sproveo Udruženje građanki i građana “Centar za podršku ženama” uz finansijsku podršku Ministarstva omladine i sporta Republike Srbije.

Stavovi izraženi u ovim tekstovima isključiva su odgovornost autora i njihovih saradnika i ne predstavljaju zvaničan stav Ministarstva omladine i sporta.

SADRŽAJ

MLADI U SRBIJI

Jovana Čvorić

6

DIGITALNI RIZICI MLADIH

Dalibor Petrović

12

BEZBEDNOSNI RIZICI MLADIH U SAOBRAĆAJU

Marijana Petrović

30

ISTRAŽIVANJE ZDRAVSTVENIH RIZIKA U POPULACIJI MLADIH U SRBIJI

Željka Stamenković

48

IZLOŽENOST MLADIH U SRBIJI RIZICIMA RADNE EKSPLOATACIJE

Jovana Obradović

i Milica Stević

70

UVOD

Zbornik *Mladi u Srbiji i bezbednosni rizici* zasnovan je na podacima prikupljenim u okviru projekta „Uspostavljanje informacionog sistema za prevenciju vršnjačkog nasilja – 3. faza“, koji sprovodi Udruženje građanki i građana “Centar za podršku ženama”, a finansira Ministarstvo omladine i sporta Republike Srbije.

Pored uvodnog teksta o mladima u Srbiji, Zbornik obuhvata još četiri teksta, u kojima su predstavljeni rezultati tematskih istraživanja o bezbednosnim rizicima kojima su izloženi mladi u Srbiji. Ona su sprovedena od strane SeConS grupe za razvojnu inicijativu, u periodu od jula do septembra 2021. godine. Pažnja je bila usmerena na neke od bezbednosnih rizika koji su do sada nedovoljno istraženi: (1) rizici na internetu, (2) rizici u saobraćaju, (3) zdravstveni rizici, i (4) rizici od radne eksploatacije.

Svako pojedinačno istraživanje obuhvatilo je kvantitativnu i kvalitativnu komponentu. Kvantitativna komponenta podrazumevala je sprovođenje onlajn ankete na uzorku od po 150 ispitanika za svaku od posmatranih tematskih oblasti. Istraživanjem su obuhvaćeni mladi starosti od 18 do 29 godina. Iako je uzorak za svako pojedinačno istraživanje dizajniran tako da odražava zastupljenost specifičnih kategorija mladih starosti od 18 do 29 godina, u odnosu na pol, tip naselja i region u kome žive, nalazi anketnog istraživanja se ne mogu uopštavati.

Kvalitativna komponenta realizovana je korišćenjem tehnike fokusirane grupne diskusije. U svakoj diskusiji učestvovalo je između šestoro i osmoro mladih, a istraživački tim je nastojao da, u meri u kojoj je to bilo moguće, kvalitativnom komponentom obuhvati mlade različitih karakteristika – prema polu, starosti, obrazovanju i tipu naselja. Fokus grupne diskusije su doprinele razumevanju iskustava i stavova mladih o specifičnim bezbednosnim rizicima, a u određenim slučajevima pružile su tumačenje nalaza dobijenih kvantitativnom komponentom istraživanja. Sve fokus grupne diskusije organizovane su u skladu sa epidemiološkom situacijom koja je bila aktuelna u trenutku njihovog sprovođenja. Stoga su dve fokus grupne diskusije organizovane na otvorenom prostoru, a druge dve onlajn, preko Zoom platforme.

Iako se, kao što je ranije pomenuto, nalazi istraživanja ne mogu uopštavati na celokupnu populaciju mladih, mogu nam pružiti značajne uvide u bezbednosne rizike kojima su mladi obuhvaćeni istraživanjem izloženi, kao i smernice za neka buduća istraživanja.

Mladi u Srbiji

Jovana Čvorić

Posmatrajući osnovna demografska obeležja, Srbija se može svrstati u red zemalja sa najstarijom populacijom u Evropi.¹ Sinhronizovani procesi negativnog prirodnog priraštaja i emigracije radno sposobnog stanovništva već decenijama predstavljaju najveće uzroke ovakvog stanja. Sa 51.000 pretežno mladih ljudi koji godišnje napuste zemlju,² Srbija ima jednu od najviših stopa emigracije mladih na Zapadnom Balkanu (Stojanović & Vukov, 2020). Sa druge strane, najveći deo onih koji ostaju suočava se sa brojnim društvenim problemima koji im u značajnoj meri umanjuju kvalitet života. Na osnovu raspoloživih podataka različitih istraživanja o mladima u Srbiji, objavljenih u periodu od 2018. do 2020. godine, ovaj tekst ima za cilj da ukratko predstavi kako mladi u Srbiji danas žive i kako vide društvenu stvarnost.

Prema Zakonu o mladima, mladi u Srbiji predstavljaju kategoriju lica od navršениh 15 do navršениh 30 godina života (*Sl. glasnik RS*, br. 50/2011). Podaci Republičkog zavoda za statistiku, iz 2019. godine, pokazuju da ova kategorija čini jednu šestinu ukupnog stanovništva naše zemlje, odnosno 1.141.016 stanovnika.³ Iako većina živi u gradovima, značajan broj mladih u Srbiji (39,6%) živi u prigradskim i vangradskim naseljima.⁴

Kako se navodi u istraživanju iz 2019. godine, mladi u Srbiji mahom žive u svojim primarnim porodicama (svega 24% živi odvojeno od roditelja). Glavni razlog za napuštanje roditeljskog doma jeste zasnivanje bračne zajednice ili kohabitacije. Svaki šesti ispitanik je u braku ili vanbračnoj zajednici, od čega 66% ispitanika u braku ima decu, a 7% ima decu u kohabitaciji. U većini slučajeva, porodica predstavlja temelj materijalne i emotivne potpore mladima u periodu odrastanja. Isto istraživanje pokazuje da većina mladih (62%) svoju materijalnu situaciju ocenjuje kao prosečnu u odnosu na vršnjake (tek oko 3% je izjavilo da živi u ekstremnom siromaštvu i 14% da živi u ekstremno dobrim uslovima). Međutim, kada na red dođe osamostalivanje od roditelja, situacija se znatno menja. Na primer, mladi koji žive samostalno ocenjuju da je njihovo materijalno stanje ispod proseka u većem procentu od onih koji žive sa roditeljima (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019).

Nepovoljnoj materijalnoj situaciji doprinose brojni izazovi sa kojima se mladi susreću ulaskom u svet rada. Rasprostranjeni oblici neformalnog zapošljavanja, kao i zapošljavanje na određeno vreme, sa nepunim radnim vremenom, prijavom na minimalan iznos zarade i slično, jasno ukazuju na sve veću prekarost rada među mladom radnom snagom. Sa druge strane, postojanje neusklađenosti obrazovnog profila sa realnim potrebama na tržištu rada otežava zapošljavanje ili pak utiče da mladi sve češće rade „van struke“. Kako pokazuje istraživanje iz 2020. godine o položaju i potrebama mladih u Srbiji, čak 62% mladih nije zaposleno na poziciji za koju su se školovali, 18% njih je na pozicijama koje su donekle u skladu sa njihovim obrazovanjem, a samo 20% mladih je reklo da radi „u struci“ (Stojanović & Ivković, 2020).

U najtežem materijalnom položaju nalaze se mladi koji nemaju nikakav posao. Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2020. godinu, beleži 20,5% nezaposlenih u starosnoj kategoriji 15-29 godina (na dan 31. decembar 2019. godine).⁵ Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, skoro svaka peta nezaposlena osoba u Srbiji pripada kategoriji mladih.⁶ Poređenja radi, podaci EURO-STAT-a za 2018. godinu pokazuju da mladi (15–29 godina starosti) u 28 zemalja članica Evropske unije

1 Više videti na: <https://www.statista.com/statistics/1105835/share-of-elderly-population-in-europe-by-country/>.

2 Više videti na: <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/stories/why-we-keep-declining-in-numbers.html>.

3 Više videti na: <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva/>.

4 Prema zvaničnoj statistici, naselja se dele na „gradska“ i „ostala“, ne postoji kategorija „ruralno“.

5 Više videti na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/Nacionalni_akcioni_plan_zaposljavanja_2020.pdf.

6 Više videti na: http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/15/15172_bilten_nsz_-_maj_2020.pdf.

(EU) imaju stopu nezaposlenosti od 12%, a stopu zaposlenosti od 49,8% (Vukov, Stančić & Hrkalo, 2020). Ovaj podatak jasno pokazuje da se mladi u Srbiji suočavaju sa znatno više prepreka na tržištu rada u odnosu na svoje vršnjake u zemljama EU. Sa druge strane, domaća istraživanja ukazuju i na neke pozitivne trendove u Srbiji. Na primer, do posla se relativno lako dolazi u velikim gradovima (posebno u Beogradu), kao i u IT sektoru ili oblasti ekonomije (Stojanović & Ivković, 2020).

Iznoseći stav da je za dobijanje posla važnije lično, porodično ili stranačko poznanstvo (ili aktivizam) nego stečeno obrazovanje, mladi ne samo da pokazuju svest o rasprostranjenosti nepotizma u sferi rada, već neretko i odobravaju zapošljavanje „preko veze“ (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019). Nepovoljan položaj na tržištu rada ne samo da stavlja mlade u povećan rizik od radne eksploatacije, ostavljajući ih često bez radnih prava i socijalne sigurnost, već i dodatno umanjuje njihov optimizam u pogledu budućnosti i ostanka u Srbiji. Mladi su saglasni sa tvrdnjom da se znanje više ceni u inostranstvu i da je u tom smislu opravdan odlazak (visoko)obrazovanih kadrova iz zemlje.

Srbija je prva među zemljama regiona u kojoj većina mladih izražava želju ili nameru da emigrira (neki na godinu-dve, a neki zauvek). Među destinacijama koje ispitanike najviše privlače za život su Nemačka, Švajcarska, Austrija i Sjedinjene Američke Države. Želja za odlaskom iz zemlje ne zavisi od pola, niti od veličine mesta stanovanja već, pre svega, od vrednosnih orijentacija i otvorenosti prema svetu. Naime, mladi koji ispoljavaju manju etničku distancu i niži stepen entocentrizma, skloniji su ideji iseljenja u drugu državu (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019). Takođe, mladi koji imaju veće obrazovne aspiracije u većoj meri planiraju da emigriraju. Glavni („push“) faktori koji podstiču mlade na iseljenje iz zemlje su loša socio-ekonomska situacija i pesimizam kad je reč o poboljšanju društvenih prilika. Sa druge strane, glavni („pull“) faktori koji druge zemlje čine privlačnijim za život od Srbije su bolji životni standard, poboljšanje sopstvenog materijalnog položaja i dostojanstven život (Stojanović & Ivković, 2020).

Kada je u pitanju politika, mladi ljudi u Srbiji su pretežno nezainteresovani i o političkim temama retko diskutuju sa porodicom i prijateljima (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019). Pored toga, među njima postoji nizak stepen političke participacije i poverenja u političke aktere i institucije. Više od polovine (53,5%) mladih učesnika istraživanja iz 2020. godine smatra da politički sistem u Srbiji ne pruža mogućnost mladim ljudima da utiču na političke procese i promene (Stojanović & Ivković, 2020). Takođe, različita istraživanja pokazuju i da nije zanemarljiv procenat mladih koji ne vide demokratiju kao najbolji oblik vladavine, kao i da u značajnoj meri smatraju da Srbiji treba autoritaran politički lider – „vođa sa čvrstom rukom“ (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019: 66) ili „jak vođa koga će narod slediti“ (Stojanović & Ivković, 2020: 175).

Stavovi mladih o pridruživanju Srbije EU pokazuju da je broj onih koji podržavaju ulazak opao za 10% u odnosu na prethodne godine, a broj onih koji ne podržavaju ovaj proces je porastao za 14%. Generalno gledano, mladi koji žive u većim gradovima (Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu) više su za članstvo u EU od mladih ljudi koji žive u manjim sredinama. Oni koji smatraju da Srbija treba da se oslanja na jaču saradnju sa Rusijom i Kinom u spoljnoj politici, pokazuju veću sklonost ka autoritarizmu i više ističu važnost tradicije i religije. Očekivano, ovi ispitanici pokazuju i manji stepen tolerancije prema LGBT populaciji. Suprotno tome, ispitanici koji su za veću saradnju sa EU, pokazuju veću toleranciju ka ovoj društvenoj grupi (Stojanović & Ivković, 2020). Pored toga, različita istraživanja ističu da se stavovi prema LGBT populaciji razlikuju i u odnosu na pol ispitanika, pa su tako devojke znatno tolerantnije od mladića po pitanju homoseksualnosti i istopolnih veza (Stančetić, Milosavljević, Ranđelović, & Lepojević, 2021; Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019).

Istraživanja dalje pokazuju da postoji različita percepcija mladića i devojaka i na temu rodne ravnopravnosti i položaja žena. Naime, devojke više smatraju da položaj među polovima u Srbiji nije ravnopravan. Poslednje istraživanje na ovu temu pokazuje da devojke osećaju mnogo veći pritisak od strane društva da se prilagode stereotipnim rodnim ulogama i tradicionalnim obrascima ponašanja nego što taj pritisak osećaju mladići. Kada su u pitanju iskustva i stavovi u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem, ovo istraživanje pokazuje da je čak dve trećine devojaka doživelo neki vid ovog

nasilja. Iako većina prepoznaje i osuđuje fizičko nasilje u partnerskim vezama, 11% mladića i 3% devojaka smatra da je ponekad u redu da muškarac lupi šamar ženi. Pored toga, mladi nisu dovoljno informisani da li u njihovoj lokalnoj zajednici postoje edukacije ili programi osnaživanja koji imaju za cilj suzbijanje ove vrste nasilja (Stančetić i dr., 2021).

Osim rodno zasnovanog nasilja, mladi su izloženi i drugim oblicima nasilja, poput vršnjačkog i digitalnog. Međutim, bilo da su svedoci ili žrtve, oni generalno retko prijavljuju nasilje, a kao razloge najčešće navode da ne znaju kome bi prijavili ili da ne žele da se mešaju (CESID, 2019). Posebno zabrinjava podatak iz izveštaja o položaju i potrebama mladih u Srbiji, da čak 30% mladih osoba smatra da nasilje može biti opravdano (Stojanović & Ivković, 2020). Treba napomenuti i to da je tokom pandemije virusa COVID-19 zabeleženo blago povećanje rasprostranjenosti iskustva različitih oblika diskriminacije i nasilja među mladima u odnosu na period pre pandemije (SeConS & CPŽ, 2020).

Globalno gledano, pandemija je značajno uticala na mentalno zdravlje i blagostanje mladih (ILO, 2020). Rezultati istraživanja o uticajima pandemije na populaciju mladih u Srbiji pokazuju da je nivo mentalnog blagostanja zavistan od rodne pripadnosti, statusa na tržištu rada i uspeha u obrazovanju, pa su tako lošiju ocenu svog mentalnog stanja prijavile mlade žene, nezaposleni i učenici koji su tokom pandemije imali manje uspeha u učenju nego inače (SeConS & CPŽ, 2020).

Pandemija virusa COVID-19 i sve mere uvedene sa ciljem sprečavanja širenja virusa uticale su na to da mladi (slobodno) vreme provode na internetu i društvenim mrežama znatno više nego inače. U istraživanjima pre pandemije pokazalo se da su mladi u Srbiji na trećem mestu u regionu (odmah posle Severne Makedonije i Crne Gore) po prosečnom vremenu koje provode na internetu (Popadić, Pavlović & Mihailović, 2019). U prilog ovome ide podatak da više od 90% mladih u Srbiji vreme neposredno pre spavanja provodi na društvenim mrežama, a više od polovine tako započinje i završava svoj dan. Na zavisnost od društvenih mreža ukazuje i visok stepen želje za povremenom ili stalnom interakcijom sa drugim ljudima (kroz učestalo komentarisanje, lajkovanje, deljenje objavljenog sadržaja i slično), što se posebno u vremenu kovid pandemije može razumeti kao rasprostranjen oblik sekundarne socijalizacije među vršnjacima. Istraživanje, ipak, pokazuje da su mladi svesni negativnog uticaja koji društvene mreže imaju, pre svega na mentalno stanje (samopouzdanje) mladih ljudi, ali i na kvalitetno i tačno informisanje (Centar za kreiranje politika i strategija, 2021).

Iz svega navedenog može se zaključiti da se mladi u Srbiji svakodnevno suočavaju sa brojnim izazovima – od nepovoljnog vrednovanja obrazovnih kvalifikacija, preko situacija nepotizma i radne eksploatacije, do diskriminacije i povreda ljudskih prava, uključujući i izloženost različitim oblicima nasilja. Period pandemije virusa COVID-19 dodatno je uticao na promene u kvalitetu života mladih, njihovih navika i međusobnih odnosa, čime se otvorio prostor za nova (interdisciplinarna) istraživanja.

LITERATURA

Centar za kreiranje politika i strategija. (2021). *Stavovi mladih u Republici Srbiji o uticaju i značaju društvenih mreža*. Beograd: Centar za kreiranje politika i strategija. Dostupno na: <https://www.ckps.org.rs/wp-content/uploads/2021/02/Stavovi-mladih-u-Republici-Srbiji-o-uticaju-i-znacaju-drustvenih-mreza.pdf>.

CESID. (2019). *Položaj i potrebe mladih u Republici Srbiji (IV ciklus)*. Beograd: CESID.

ILO. (2020). *Youth and COVID-19: Impacts on jobs, education, rights and mental wellbeing. Survey report 2020*. Geneva: ILO. Dostupno na: https://www.ilo.org/global/topics/youth-employment/publications/WCMS_753026/lang--en/index.htm.

Popadić, D., Pavlović, Z., & Mihailović, S. (2019). *Mladi u Srbiji 2018/2019*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/15295-20190411.pdf>.

SeConS & CPŽ. (2020). *Uticaj pandemije korona virusa na populaciju mladih u Srbiji. Kikinda: CPŽ*. Dostupno na: <https://cpz.rs/uticaj-pandemije-korona-virusa-na-populaciju-mladih-u-srbiji-istrazivanje/>.

Službeni glasnik Republike Srbije. 50/2011. *Zakon o mladima*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.

Stančetić, M., Milosavljević, M., Ranđelović, D., & Lepojević, J. (2021). *Istraživanje stavova mladih o rodno zasnovanom nasilju*. Beograd: KOMS. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2021/04/Rodno-zasnovano-nasilje-medju-mladima-v3-3.pdf>.

Stojanović, B., & Ivković, A. (2020). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Srbiji - 2020. godina*. Beograd: KOMS. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izve-s%CC%8Ctaj-o-položaju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>.

Stojanović, B. & Vukov, T. (2020). *Život mladih u Srbiji: uticaj Kovid-19 pandemije*. Beograd: KOMS. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/12/Zivot-mladih-u-Srbiji-uticaj-kovid-19-pandemije.pdf>.

Vukov, T., Stančić, M., & Hrkalović, M. (2020). *Mladi i preduzetništvo u Srbiji*. Beograd: KOMS. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/12/22/istrazivanje-mladi-i-preduzetnistvo/>.

ONLINE IZVORI

Nacionalna služba za zapošljavanje. *Mesečni statistički bilten*, maj 2020, br. 213. Preuzeto sa: http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/15/15172_bilten_nsz_-_maj_2020.pdf.

Republički zavod za statistiku. *Procene stanovništva 2019*. Preuzeto sa: <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva/>.

STATISTA. *Share of population that are aged 65 years and older in European countries in 2019*. Preuzeto sa: <https://www.statista.com/statistics/1105835/share-of-elderly-population-in-europe-by-country/> (na engleskom).

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. *Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2020*. Preuzeto sa: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/Nacionalni_akcioni_plan_zaposljavanja_2020.pdf.

UNDP Srbija. (06. 02. 2020). *Zašto nas je sve manje*. Preuzeto sa: <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/stories/why-we-keep-declining-in-numbers.html>.

Digitalni rizici mladih

Dalibor Petrović

UVOD

Ako je i postojala nekakva iluzija da će život u 21. veku biti moguć bez interneta i digitalnih tehnologija onda je pandemija COVID-19 razvejala i poslednja nadanja tehnoskeptika. Već tokom 2021. godine, dakle godinu dana po izbijanju pandemije, ključne sfere našeg života, rada i obrazovanja su se praktično preselile u onlajn okruženje. Mladi su jedna od društvenih grupa koja je bila izložena najvećim izazovima kao rezultat ovako nagle digitalizacije. Naravno, budući da su mnogi od njih rođeni i stasavali zajedno sa razvojem digitalnog sveta, zbog čega su i dobili naziv digitalni urođenici (Prensky, 2001) ne može se reći da su oni potpuno nespremno ušli u ovu transformaciju. Međutim, ako su pre pandemije dobrovoljno birali da zakorače u onlajn okruženje, digitalizacija njihovog života danas više nije pitanje slobodnog izbora. Nošeni talasom ovako naglih promena, pored onih koji su posedovali određeni nivo digitalnih kompetencija, u digitalnom svetu su se našli i mnogi mladi koji su bili nespremni za sve ono što sveprožimajuća upotreba digitalnih tehnologija donosi.

Ipak, bez obzira na ovakve okolnosti bilo bi potpuno pogrešno uopšte postaviti pitanje da li mladi treba da koriste internet i digitalne tehnologije. Uostalom, aktuelni podaci Republičkog zavoda za statistiku (RZS, 2020) nam govore da praktično svi mladi u Srbiji starosti između 16 i 29 godina već koriste internet. Daleko relevantnije pitanje, stoga, jeste u kojoj meri i na koji način mladi koriste internet i kako se njihova upotreba digitalnih tehnologija može učiniti plodotvornijom kako za njih tako i za (digitalno) okruženje u kojem stasavaju.

Kako bi se napravio balansirani uvid u korisne i štetne aspekte upotrebe digitalnih tehnologija, potrebno je napustiti pristup koji pretenduje na potpuno eliminisanje rizične upotrebe ovih tehnologija. Preterano insistiranje na rizicima moglo bi rezultovati bezrazložnim strahom koji bi jedan broj mladih udaljio od upotrebe digitalnih tehnologija dok bi kod drugih mogao bitno redukovati pun potencijal njihove upotrebe. "Izloženost određenom nivou rizika može da dovede do razvoja rezilijentnosti kod dece, te je u tom smislu određen rizik čak i neophodan da bi deca i mladi razvili otpornost u digitalnom okruženju" (Kuzmanović, Pavlović, Popadić, & Milošević 2019: 16). Zbog toga, koliko god je važno upoznati se sa potencijalnim rizicima, toliko je važno ova saznanja upotrebiti za dalje unapređivanje bezbedne upotrebe digitalnih tehnologija ali nikako nije preporučljivo njihovo napuštanje ili izbegavanje jer će - sad je to svima jasno - digitalne veštine biti među najvažnijim veštinama za opstanak u postpandemijskom svetu.

Iako se mladi generalno svrstavaju u sveobuhvatne generacijske kohorte, poput milenijalaca ili generacije Z, pogrešno je da na njih gledamo kao na jedinstvenu grupaciju koja ima istovetan odnos prema digitalnim tehnologijama i koja je izložena istovetnim rizicima. Na modalitete upotrebe i izloženost rizicima utiču brojni aspekti koji determinišu korišćenje digitalnih tehnologija, od nivoa i vrste obrazovanja, digitalne pismenosti, razloga i motiva upotrebe digitalnih tehnologija, do ličnih predispozicija i preferencija kao i kontekstualnih faktora koje je nemoguće izbeći (recimo socijalno i radno okruženje). Zbog toga je kao cilj postavljena analiza rizika sa kojima se mladi starosti između 18 i 29 godina suočavaju, i faktora koji utiču na manju ili veću izloženost ovim rizicima. U skladu sa tim, daće se i određene preporuke u cilju boljeg kontrolisanja rizika sa kojima će se neizbežno mladi korisnici digitalnih tehnologija u budućnosti suočavati.

RAZUMEVANJE ONLAJN RIZIKA

Kada govorimo o onlajn rizicima imamo na umu sve one opasnosti do kojih nas upotreba interneta može dovesti, kako u domenu ugrožavanja lične i materijalne sigurnosti, tako i u domenu narušavanja privatnosti, reputacije, psihološkog blagostanja, itd. Izazovi upotrebe digitalnih tehnologija su zaista brojni i zbog toga ih je teško sagledati na jednom mestu. Jedno istraživanje (Kuzmanović, Pavlović, Popadić, & Milošević, 2019) koje je sprovedeno među učenicima u Srbiji (zaključno sa 4. razredom srednje škole) pokazuje da je više od polovine dece i mladih, posebno u starijim uzrastima sklono nekim oblicima rizičnih ponašanja na internetu. Reč je najčešće o deljenju ličnih podataka, prijateljstvima na društvenim mrežama i kontaktima (najpre preko interneta, a kasnije i uživo) sa nepoznatim osobama, skrivanju iza lažnog identiteta, itd. Važno je naglasiti da ova ponašanja ne moraju nužno naškoditi mladima i da su često bezazlena, ali svakako mogu predstavljati izvor rizika.

Pored toga, digitalne tehnologije su integrisane u sve sfere našeg života, te svaka mogućnost da neko neovlašteno dođe do naših privatnih podataka može imati ogromne posledice po svakoga od nas. Da postoji razlog za zabrinutost kada je o privatnosti mladih reč svedoče već pomenuti podaci RZS (2020), koji nam pokazuju da manje od polovine mladih vodi računa o pitanjima koja su povezana sa privatnošću na internetu.

Takođe, značajan izvor rizika mogu biti različite aktivnosti na internetu poput onlajn klađenja ili razmenjivanja pornografskih sadržaja. Sve češće se dešava da mladi poseduju lične fotografije koje su seksualne prirode i da ih razmenjuju sa svojim partnerima ali i sa prijateljima, što je praksa poznatija pod nazivom *sexting*. Nedavni izveštaji medija govore o sve raširenijoj pojavi osvetničke pornografije¹ gde bivši partneri, najčešće muškarci, u nameri da naruše reputaciju bivših partnerki distribuiraju intimne fotografije i snimke kroz različite onlajn grupe, koje nekada mogu brojati na desetine hiljada članova.² Iako se ovde ne radi samo o mladima oni su svakako jedna od ugroženijih grupacija kada je o ovoj pojavi reč.

Takođe, upotreba digitalnih tehnologija kod mladih učinila je neke od postojećih praksi daleko vidljivijima i samim tim potencijalno opasnijima. Ovde mislimo na popularne izazove koje mladi postavljaju jedni drugima i šire ih pre svega preko relativno nove personalne mreže *tik tok*³. Iako je praksa dokazivanja zrelosti u vršnjačkim grupama oduvek postojala, pa se čak nekada mogla i tragično završiti, čini se da digitalne tehnologije nose deo odgovornosti za aktuelizaciju ove prakse kod mladih. Ovde možemo pomenuti najmanje dva faktora širenja izazova preko društvenih mreža koji izlažu riziku one koji pristaju na njih. Jedni se tiču mladih korisnika, pre svega dece, koja zbog upotrebe društvenih mreža u ranom uzrastu bivaju suočena sa izazovima čije potencijalne opasnosti ne mogu da sagledaju (recimo inhaliranje začina, poput cimeta, na nos). Sa druge strane kod dece starijeg uzrasta i mladih generalno postoji opasnost stvaranja želje za pomeranjem granica, odnosno zadavanje sve težih izazova u želji da se bude zapažen. Takvi izazovi mogu biti izrazito ekstremni, poput igre davljenja (*the choke challenge*) ili ležanja na šinama u trenutku kada nailazi voz, i za sobom mogu povući teške posledice po one koji u njima učestvuju.

Još neki od važnijih rizika koje ovde valja pomenuti povezani su sa potencijalnim širenjem govora mržnje, pozivanjem na nasilje, širenje različitih pseudonaučnih teorija, širenje lažnih vesti, davanje nestručnih saveta medicinske prirode itd.

Iako postoji veliki broj različitih kategorizacija onlajn rizika mi ćemo se osloniti na onu koju daju Smith i Livingstone (2017). U skladu sa njihovim polazištem onlajn rizike delimo u tri osnovne kategorije (tabela 1): 1. Rizične sadržaje 2. Rizične kontakte 3. Rizično postupanje. Svaki od ovih rizika može se reflektovati bar na četiri različite dimenzije: 1. Privatnost 2. Bezbednost 3. Seksualnost 4. Vrednosti.

1 Više o tome na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56383660>

2 Detaljnije na: <https://novinarska-skola.org.rs/sr/intervju-sa-jelenom-riznic-osvetnicka-pornografija/>

3 Detaljnije na: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/vest/1229>

Tabela 1. Podela onlajn rizika

	PRIVATNOST	BEZBEDNOST	SEKSUALNOST	VREDNOSTI
Rizični sadržaji	Spamovi, "fišing" mailovi	Sadržaji koji podstiču na nasilje ili mržnju	Nelegalan pornografski materijal	Promovisanje rasne, verske ili etničke mržnje
Rizični kontakti	Prikupljanje privatnih podataka	Objekt uznemiravanja, proganjanja, maltretiranja	Seksualne veze sa nepoznatima sa interneta	Podsticanje na neželjeno ponašanje, izazovi
Rizično postupanje	Kockanje, piraterija	Subjekt uznemiravanja, proganjanja, problem zavisnosti	Kreiranje i deljenje eksplicitnog seksualnog sadržaja	Davanje saveta koji mogu dovesti do samopovređivanja

* Adaptirano prema: Smith & Livingstone (2017)

Pored pomenutih dimenzija važno je napraviti osnovnu podelu onlajn rizika na one koji su direktni proizvod digitalnih tehnologija i na one koji se prenose iz oflajn u onlajn okruženje. Drugim rečima, postoje brojni rizici sa kojima su se mladi suočavali i u predinternetsko doba ali ih upotreba interneta ili iznova aktuelizuje ili pojačava izloženost tim rizicima. Ovde govorimo o rizicima koji su povezani recimo sa podsticanjem rasne, verske ili etničke mržnje, onlajn kockanjem ili pomenutim vršnjačkim izazovima. Sa druge strane, digitalne tehnologije su donele i neke sasvim nove, ranije malo poznate ili rizike kojima nisu bili izloženi prosečni građani. Ovi rizici su dakle direktna posledica kako same prirode digitalnih tehnologija tako i neadekvatnih politika kojima se njihova upotreba reguliše. Ovde u prvom redu mislimo na rizike koje su povezani sa narušavanjem privatnosti i ukidanjem anonimnosti korisnika interneta ali i različite vrste digitalnog nasilja ili kreiranje i deljenje seksualno eksplicitnog sadržaja.

Bavićemo se osnovnim kategorijama rizika: sadržajem, kontaktima, postupanjem i svim dimenzijama iz tabele, osim dimenzije vrednosti.

Ovde valja dodati i to da će se pažnja takođe posvetiti i digitalnoj pismenosti mladih budućih da postoji dokazana veza između nivoa digitalne pismenosti i izloženosti rizicima. Kako ističu autorke Vodiča za bezbedno i konstruktivno korišćenje interneta i digitalne tehnologije (Kuzmanović, Zlatković, Anđelković, & Žunić-Cicvarić, 2019), nema bezbednog i konstruktivnog korišćenja digitalnih uređaja i interneta bez posedovanja adekvatnih veština digitalne pismenosti. Neke od njih su: pretraživanje i kritičko procenjivanje informacija sa interneta, komunikacija preko digitalnih oruđa, kreiranje digitalnih sadržaja, bezbedno ponašanje na internetu i rešavanje problema u digitalnom okruženju.

KONTEKST: SRBIJA

Prema poslednjem popisu iz 2011. godine, mladih od 18 do 29 godina bilo je ukupno 925.727 i oni su činili 13,36% stanovništva Srbije. Prema podacima Eurostata doslovce svi mladi u Srbiji iz ove uzrasne kategorije su tokom 2020. godine koristili internet. Srbija nije jedina zemlja sa maksimalnom upotrebom interneta ali je ispred nekih od zemalja regiona koje beleže nešto niže učešće mladih koji redovno koriste internet. Primera radi, u Bugarskoj i Italiji je to bilo 92% mladih, u Turskoj 93%, Rumuniji 94% i tako dalje. Praktično svi mladi u Srbiji (njih 99%) prema podacima Eurostata koriste internet svakodnevno, a slično je i u drugim evropskim zemljama.

Više od 90% mladih koristi platforme za društveno umrežavanje u čemu je Srbija nešto iznad EU proseka (85%) ali kad je reč o internet bankarstvu situacija je upravo obrnuta. Samo 19% mladih u Srbiji ima iskustvo e-bankinga što je daleko ispod EU proseka koji iznosi 61%, da ne govorimo o zemljama poput Velike Britanije, ili skandinavskim zemljama gde ovaj procenat ide iznad 90%.

Kada je reč o digitalnim veštinama, prema podacima Eurostata za 2019. godinu mladi u Srbiji su sa 76% onih koji imaju makar bazičnu digitalnu pismenost sasvim blizu EU proseka (79%). U ex Yu regionu, digitalna pismenost mladih iz Srbije ne zaostaje za onom u Sloveniji (77%) a daleko je viša u poređenju sa recimo Bosnom i Hercegovinom (55%). Ovde ipak ubedljivo prednjači Hrvatska sa čak 95% bazične digitalne pismenosti među mladima.

Kada je reč o zaštiti privatnosti, podaci Eurostata nam dobro ilustruju u kojoj meri su mladi u Srbiji nezainteresovani za problem privatnosti na internetu. Kada se pogleda osam indikatora kojima se meri koliko se pažnje pridaje zaštiti privatnosti, mladi iz Srbije su na svim osim jednog pokazatelja ispod EU proseka. Jedini pokazatelj gde mladi u Srbiji prednjače u odnosu na EU odnosi se na čitanje politika privatnosti (u situaciji kada se daju lični podaci na internetu), gde to čini njih 49% u odnosu na 42% u EU. Sa druge strane, da ilustrujemo jedan od pokazatelja gde naši mladi ubedljivo zaostaju za EU prosekom - samo 56% mladih u Srbiji zna da kolačići (*cookies*) služe za praćenje korisnika na internetu; EU prosek mladih koji to znaju je 84%.

Jedan od problema sagledavanje onlajn rizika u Srbiji jeste relativno mali broj istraživanja koje tretiraju ovu temu kada su mladi u pitanju. Većina ovih istraživanja je usmerena na rizike sa kojima se suočavaju deca i mladi školskog uzrasta ali retko koje istraživanje tretira pitanje rizika kod mladih između 18 i 29 godina starosti. Pored toga ova istraživanja često u svoj fokus stavljaju samo jedan ili dva tipa rizika, pre svega problem privatnosti i digitalno nasilje⁴ dok se drugi vidovi rizika sporadično tretiraju ili se uopšte ne istražuju.

Iako su istraživanja rizičnog ponašanja punoletnih mladih na internetu kod nas retka, poneki pokazatelj se može pronaći u izveštajima koji se bave mladima. Tako u *Alternativnom izveštaju o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji za 2020. godinu* koji je sačinila Krovna organizacija mladih Srbije i kojim je obuhvaćeno 1.219 mladih starosti između 15 i 30 godina identifikovani su neki od digitalnih rizika kojima su izloženi mladi u Srbiji. Recimo, više od trećine mladih (38%) izjavljuje da ima iskustvo pretrpljenog digitalnog nasilja, što je zaista alarmantan broj. Međutim kada je reč o uzrocima nasilja kome su mladi izloženi, od 14 ponuđenih rizika mladi na poslednje mesto, dakle kao najmanje rizično, stavljaju igranje video igrice, što je bio jedini od ponuđenih rizika koji je imao veze sa onlajn okruženjem. Drugim rečima, makar iz perspektive mladih, igranje video igrice ni na koji način nije povezano sa nasiljem kome su mnogi od njih izloženi.

Prekomerna upotreba je takođe jedan od rizika sa kojima se suočavaju posebno mladi korisnici interneta, a po svemu sudeći mladi u Srbiji su u velikoj meri izloženi ovom riziku. Istraživanje koje se bavi mladima (starosti od 14 do 29 godina), *Mladi u Srbiji 2018/2019* (Pavlović, Popadić & Mihajlović, 2019) pokazuje da su naši mladi na vrhu liste u odnosu na mlade iz drugih zemalja kada je reč o vremenu koje se provodi na internetu. Naime, ako se za kriterijum uzme procenat mladih koji na internetu provode šest i više sati dnevno onda su ispred Srbije samo Crna Gora i Makedonija.

Kako je praktično nemoguće pronaći neka druga istraživanja koja gađaju istu ciljnu grupu i koja se bave ovom temom, rezultati našeg istraživanja predstavljaju vredna saznanja koja će svakako biti od velike pomoći onima koji će se ovom temom, iz naučnih ili praktičnih razloga, baviti.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U skladu sa nalazima RZS praktično svi ispitanici u našem uzorku⁵ svakodnevno koriste internet. Većina (55,6%) je počela da ga koristi još u osnovnoj školi s tim što se pokazuje jasna veza između starosti

4 Popadić, D., & Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu interneta: korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije; Žunić-Cicvarić, J., & Kalajdžić, M. (2021). *Vodič za digitalnu bezbednost mladih – zaštita privatnosti i sprečavanje digitalnog nasilja*. Beograd: BOŠ.

5 Uzorak su činili mladi između 18 i 29 godina, sa jednakim učešćem mladića i devojaka, kao i onih starih do 23 godine i onih koji imaju 24 i više godina. Pored toga, 60% ispitanika je bilo iz gradskih, dok je ostalih 40% bilo iz seoskih sredina i varošica. Regionalna zastupljenost ispitanika je bila relativno ujednačena. Osim kvantitativnih

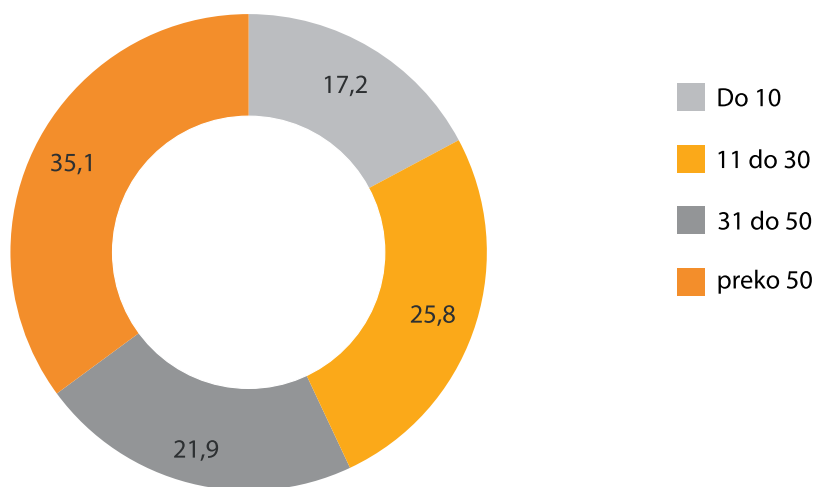
ispitanika i početka upotrebe interneta. Naime, što su ispitanici mlađi to su ranije počeli da koriste internet. Većina (58,6%) onih starijih od 25 godina je redovno počela da koristi internet tek po završetku osnovne škole, što je slučaj sa 37,5% onih koji imaju između 20 i 24 godine i samo sa 11,8% onih koji su mlađi od 20 godina. Ovi nalazi nisu neobični kada se ima u vidu da pre deceniju ili više upotreba interneta nije ni približno bila integrisana u svakodnevni život kao što je to slučaj poslednjih godina. Danas je potpuno izvesno da je starosna dob u kojoj deca počinju da koriste internet još niža (Popadić & Kuzmanović, 2016) u odnosu na period kada su najmlađi ispitanici u našem uzorku počinjali da koriste internet.

Prvi susret sa internetom, ja mislim da je bio u osnovnoj školi, neki šesti, sedmi razred, tada sam bio kod sestre i to je bilo naravno za igrice, posle za filmove ili tako nešto. A, da kažem, i meni možda postoji ta neka razlika između računara i telefona, jer što se tiče android telefona, to sam dobio tek kasnije, na kraju srednje škole i od tada i ne koristim skoro računar, tako da, do tada je bilo eventualno sve što mi je trebalo preko računara, a posle je sve telefon.

Učesnik fokus grupe diskusije

Kao što se iz ovog citata može videti rana upotreba interneta je pre deceniju ili više bila vezana za računar. Danas, sprava preko koje se ubedljivo najviše pristupa internetu jeste mobilni telefon, koji u ove svrhe koristi 96,7% ispitanika, dok nešto manje od polovine koristi laptop (48,3%). Mobilni telefon je ključno sredstvo za komunikaciju među mladima. Stoga ne iznenađuje podatak da preko 35% mladih pošalje više od 50 poruka svakoga dana, uz dodatnih 21,9% koji pošalju između 11 i 30 poruka (Grafikon 1).

Grafikon 1: Dnevni broj poslatih poruka mobilnim telefonom

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

I ovde se pokazuje da su najmlađi ujedno i najprivrženiji upotrebi mobilnih telefona, budući da skoro dve trećine (64,7%) onih koji imaju između 18 i 19 godina pošalje više od 50 poruka svakoga dana.

podataka, analiza upotrebe interneta i onlajn rizika sa kojim se mladi susreću biće dopunjena i nalazima fokus grupe diskusije koja je obavljena sa osam mladih korisnika interneta starosti između 18 i 29 godina koji su takođe, koliko je to bilo izvodljivo bili ravnomerno raspoređeni po različitim sociodemografskim karakteristikama.

Jako puno (komuniciram). Ja generalno svoje društvo delim na osnovnu školu, srednju školu i fakultet i kad se od svih njih, to sam sa mnogo osoba u svakodnevnom kontaktu. I čak da izbacim ovu grupu od 250 ljudi, koja nije lični kontakti, nego informacije, i dalje mnogo. Ja mislim, neka procena da je to dnevno sigurno tridesetak, četrdesetak ljudi. Baš puno.

Učesnik fokus grupne diskusije

Kad je reč o komunikacionim alatima mladi podjednako koriste personalne mesindžere kao i platforme za društveno umrežavanje. Najpopularniji mesindžeri su Viber (77,5% mladih ga koristi) i WhatsApp (64,2% korisnika) ali se isto tako za personalnu komunikaciju koriste Facebook (60,9%) i Instagram (73,5%) mesindžeri. Sa druge strane, kada je reč o javnoj komunikaciji 93,4% mladih ima profil na nekoj od platformi za društveno umrežavanje. Najpopularnije društvene mreže su Instagram (92,2%) Facebook (86,5%) ali nezanimljiv broj mladih koristi i Twitter (28,4%).

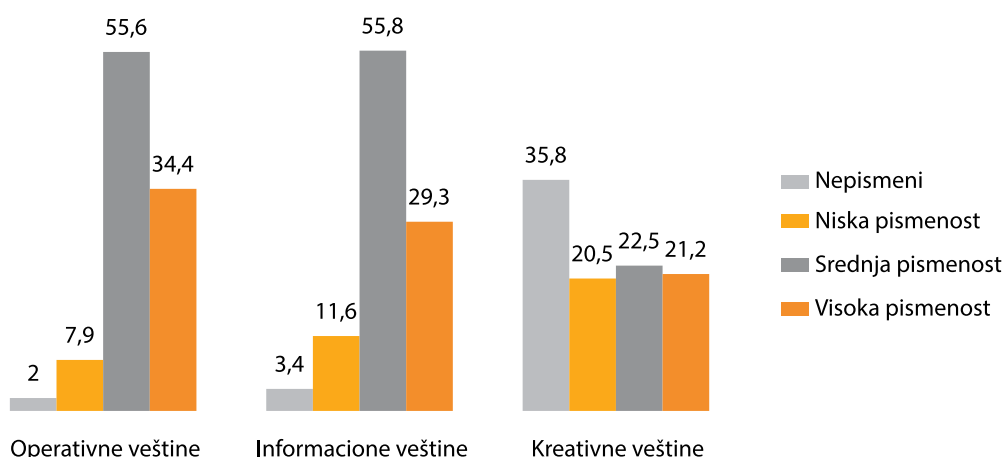
Bilo je jako važno, zato što se, maltene, društvo delilo na onu decu, to je inače 2010., znači bili smo četvrti osnovne, društvo se delilo na one koji imaju profil na Facebook-u i na one koji nemaju. Prosto, da bi dete bilo poželjnije da se druže s njim, nekako se očekivalo da će napraviti.

Učesnik fokus grupne diskusije

Za mlade upotreba društvenih mreža, praktično, nije stvar izbora već rezultat društvenog pritiska. U tom smislu savetovati mlade da se isključe sa društvenih mreža kako bi se izbegli eventualni rizici na njima je najčešće pogrešan pristup koji ne uvažava faktore koji nadilaze mogućnosti mladih da donesu ovakvu odluku. Daleko razumniji i delotvorniji put jeste **insistiranje na veštinama** koje će im pomoći da prepoznaju i izbegnu rizike sa kojima se na društvenim mrežama mogu suočiti. U skladu sa tim, jedan od najvažnijih elemenata prevencije rizika na internetu jeste digitalna pismenost, a naši ispitanici, srećom, pokazuju natprosečan nivo digitalne pismenosti, što je uostalom i na liniji podataka Eurostata koje smo u uvodnom delu prikazali (Grafikon 2).

Najniži nivo pismenosti mladi iskazuju u domenu kreiranja i editovanja sadržaja na internetu dok je u domenu upravljanja podacima i snalaženju sa informacijama sa interneta njihova pismenost na srednjem do visokom nivou. Generalno mladi korisnici interneta u Srbiji, po nalazima RZS (2019) iskazuju viši nivo digitalnih veština u odnosu na starije pa utoliko ovaj nalaz ne predstavlja iznenađenje.

Grafikon 2: Digitalne veštine mladih u Srbiji

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Pored digitalne pismenosti, roditelji igraju drugu važnu kariku u mehanizmu prevencije rizika sa kojima se mladi suočavaju na internetu (Popadić, Pavlović, Petrović, & Kuzmanović, 2016). Diskusija u okviru fokus grupe je pokazala da su u mlađem uzrastu roditelji bili možda i ključan faktor u minimiziranju onlajn rizika.

Ja sam imao slično iskustvo ... u smislu da su i meni roditelji u osnovnoj školi, uglavnom, nisu mi dozvoljavali da pravim profil na Facebook-u i koliko se sećam, ja mislim da sam zapravo na kraju osmog razreda osnovne škole, napravio prvi profil, lični profil, nisam koristio za igranje igrice, to je bilo čisto, eto iz, hteo sam da se uklopim nekako.

Učesnik fokus grupne diskusije

Stalno su pričali ne smeš da prihvataš nikog ko je nepoznat, da pričaš s nekim koga ne poznaješ i to, ali se i njima delimično promenilo mišljenje. Moj tata ga još uvek nema, ali mama ga je napravila možda dve, tri godine posle mene i aktivna je i dan danas.

Učesnica fokus grupne diskusije

Što se društvenog aspekta tiče, ja se sećam još, ne znam koliko sam godina imao, kada mi je mama rekla, nemoj da šalješ ništa preko interneta, što ne bi rekao ovako na ulici, ovaj, što ima smisla. I držao sam se toga jako dugo i onda je vremenom prestalo da me bude briga, ovaj, ali sam jako paranoičan što se privatnosti tiče, ovaj, i što se aplikacija tiče, ne verujem nikom.

Učesnik fokus grupne diskusije

RIZIČNI SADRŽAJI

U okviru rizičnih sadržaja obradićemo one rizike koji mogu nastati kao posledica sadržaja koji su dostupni na internetu ili zahteva koje je potrebno ispuniti da se do željenih sadržaja dođe a koji mogu ugroziti bezbednost ili privatnost korisnika interneta. Jedan od tipičnih primera su kolačići (*cookies*) preko kojih se rutinski prikupljaju privatni podaci posetilaca sajtova na internetu. Recimo, novija istraživanja pokazuju da u nekim ekstremnim slučajevima jedan sajt može da pošalje i više od hiljadu kolačića po jednom korisniku (Agarwal, 2020).

Nešto više od polovine mladih u našem uzorku (52,9%) izjavljuje da je davalo lične podatke (ime i prezime, broj telefona, adresu, mejl, svoju fotografiju i sl.) osobama koje ne poznaju lično i koje nikada nisu sreli uživo, dok je to često radilo nešto manje od trećine (31,1%) ispitanika. Slična je stvar i sa ostavljanjem ličnih podataka na blogovima ili profilima gde to nikada nije činilo nešto manje od polovine ispitanika dok je njih nešto više od trećine (36,4%) to često radilo. Ukrštanja pokazuju statističku značajnost jedino kod obrazovanja što će reći da su oni koji imaju više obrazovanje istovremeno i manje skloni da dele svoje lične podatke sa nepoznatim osobama ili da ih ostavljaju na blogovima i profilima na društvenim mrežama ($p=0.05$).

Nešto više detalja o odnosu naših ispitanika prema privatnosti na internetu možemo pročitati iz tabele 2. Kao što možemo videti, najviše brige oko privatnosti mladi iskazuju na društvenim mrežama budući da njih 68,2% često ili uvek ograničavaju pristup sadržajima na svojim profilima. Takođe, preko polovine mladih često ili uvek ograničava pristup podacima koji bi se mogli koristiti u reklamne svrhe ili pristup GPS lokaciji.

Tabela 2: Odnos mladih prema privatnosti na internetu

	NIKAD	RETKO	POVREMENO	ČESTO	UVEK
Čitaju izjave o politici privatnosti pre davanja ličnih podataka	31,8	16,6	20,5	7,9	23,2
Ograničavaju pristup GPS lokaciji	13,2	9,9	25,2	16,6	35,1
Ograničavaju pristup profilu ili sadržajima na društvenim mrežama	10,6	5,3	15,9	17,9	50,3
Isključuju kolačiće (cookies) na web sajtovima	23,8	15,2	27,8	10,6	22,5
Ograničavaju pristup podacima koji bi se mogli koristiti u reklamne svrhe	15,9	9,3	22,5	11,9	40,4

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

U skladu sa odgovorima koje možemo videti u gornjoj tabeli jeste i odgovor da 3/4 mladih (75,9%) u podešavanjima svojih profila ostavlja prostor samo za prijatelje kao nelimitirane konzumente njihovih privatnih sadržaja, dok 11,3% ispitanika ostavlja svoje profile otključane za sve ili uopšte ne znaju kako su im profili podešeni.

Možda je visok nivo brige koji se, kao što vidimo, ispoljava kada je reč o privatnim podacima na društvenim mrežama i razlog tome da nešto više od 3/4 mladih (76,8%) ističe da nisu imali negativnih iskustava kada je reč o zloupotrebama njihovih privatnih podataka na internetu. Oni koji navode zloupotrebe, najčešće pominju virus koji je zaključao lične podatke (10%) i pristupanje njihovim ličnim podacima od strane neke nepoznate osobe (9,1%), dok najmanje ispitanika navodi da su bili žrtve neke prevare zbog koje su im ukradeni lični podaci (3,3%).

Desilo mi se jednom, a ne znam kako je došlo do toga, da mi je poslat mail, neka robna kuća, kao sajt...i sve su dali moje podatke, da mi stižu patike, da sam ih ja kupila, što je meni bilo strašno, jer ja nisam ništa kupila i nije mi bilo jasno kako su oni meni poslali mail sa mojim podacima da sam ja to kupila. I ništa, ja sam onda njima poslala onako „ljuti“ mail, kao, obrišite moje podatke, odakle vam to, i onda su mi otkazali tu porudžbinu. Tako da ne znam šta se tu desilo.

Učesnica fokus grupne diskusije

Ako se za trenutak ponovo vratimo podacima iz tabele 2. koja prikazuje odnos mladih prema privatnosti uočićemo da najmanje brige postoji oko prihvatanja kolačića ili čitanja izjava o privatnosti gde približno oko 1/3 mladih često i uvek vodi računa o ovom aspektu zaštite svoje privatnosti. Diskusija iz fokus grupe je pokazala da neki mladi uopšte ne prepoznaju rizike po svoju privatnost i da baš zbog toga ne obraćaju previše pozornosti na politike privatnosti i sofisticirane metode kojima se crpe njihovi privatni podaci.

Ja se isto vodim tom idejom, kome sam ja zanimljiva za prisluškivanje, ali mi je jasno kako to funkcioniše i...poslednjih godinu, dve sam počela da primećujem takve stvari, u smislu da, recimo da razgovaram s nekim na telefon o nečemu, i onda počnu da mi izlaze reklame za taj proizvod, po kojoj ceni i tako dalje. Tako da me to više ne opterećuje, da prosto poklanjam previše informacija u toku dana ...u tom smislu smeta. Sad, mislim, ja sam ja. Prosto ta neka bezbednost, prosto ne razmišljam o tome, ali kao činjenica da, podaci i to šta mi kažemo na internetu, o čemu pričamo ili lokacije na kojoj se nalazimo, da to prosto negde postoji kao podatak i da je to nekome značajno, da će neko na osnovu toga, da do nas stižu određene informacije na osnovu toga, mislim to kao činjenica jeste strašno i prosto negde, kad bismo stalno razmišljali o tome, bili bismo preopterećeni.

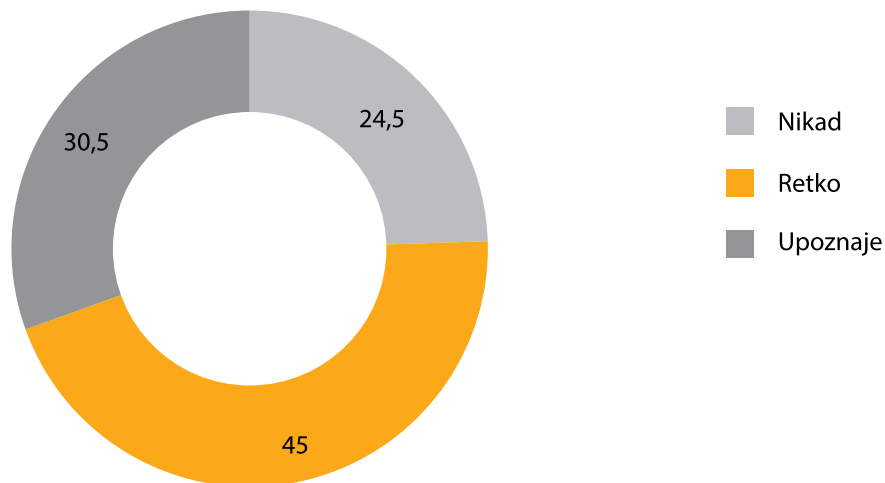
Učesnica fokus grupne diskusije

RIZIČNI KONTAKTI

Važan segment onlajn rizika povezan je sa kontaktima koji se uspostavljaju na internetu, posebno u situaciji kada se oni prenose u realnost. Odmah treba naglasiti da je upoznavanje novih ljudi na internetu aktivnost kojoj pribegava sve više ljudi, a neka istraživanja pokazuju da kada je reč o bračnim partnerima u Zapadnoj Evropi i Americi internet je jedan od ključnih faktora za njihovo pronalaženje (Rosenfeld & Thomas, 2012).

Međutim iako ne možemo prenebregnuti važne društvene potrebe koje sticanje kontakata na internetu zadovoljava, brojni su i mogući rizici povezani sa ovom aktivnošću, od mogućeg lažnog predstavljanja i navođenja na odavanje ličnih podataka, do psihičkog i fizičkog nasilja. Ipak, ne nosi svako upoznavanje na internetu podjednak rizik. Sa jedne strane novi kontakti mogu da se odnose na osobe koje je moguće kontekstualizovati zbog toga što žive u istom mestu ili naselju, što postoje zajednički prijatelji i niz drugih zajedničkih tačaka. Sa druge strane, potencijalno su daleko rizičniji kontakti koji se uspostavljaju sa osobama koje je nemoguće kontekstualizovati, dakle sa onima koje dolaze iz potpuno nepoznatog miljea.

Grafikon 3: Upoznavanje novih ljudi na internetu

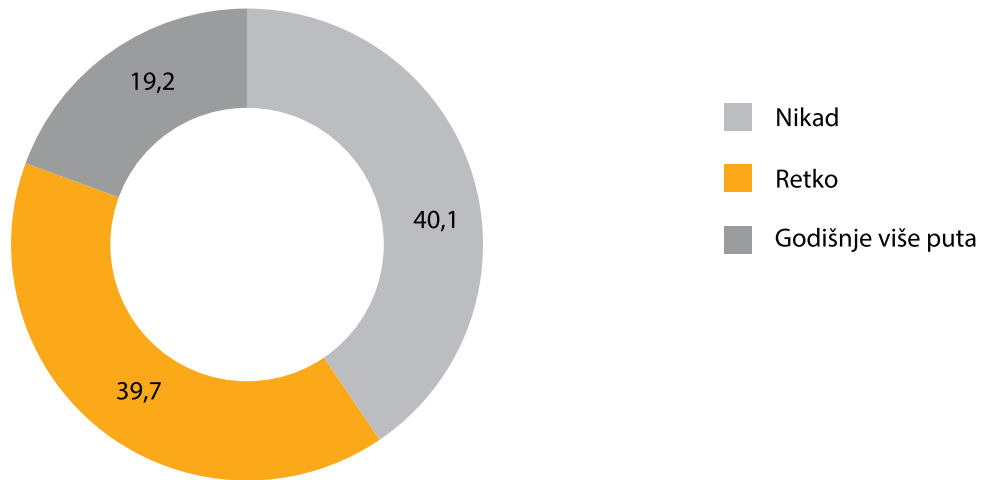
Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Kao što se iz priloženog Grafikona 3 može videti većina mladih upoznaje ljude na internetu, s tim što najveći broj njih to čini retko, dok skoro jedna trećina to čini povremeno ili češće. Sa druge strane imamo oko $\frac{1}{4}$ mladih koji to nikada ne čine i to su, kako bi se moglo i očekivati, češće devojke nego mladići (30,3% vs. 18,7%).

Nešto više od jedne četvrtine mladih (27,8%) upoznaje samo one osobe sa kojima ima zajedničke prijatelje dok za ubedljivu većinu (70,4%) to jeste važan, ali nije neophodan uslov za upoznavanje. Devojke gotovo isključivo stižu nova poznanstva putem platformi za društveno umrežavanje (92,5%) dok muškarci ubedljivo dominiraju među onima koji stižu prijateljstva kroz onlajn igre gde čak 27,9% njih ima iskustvo upoznavanja novih ljudi u odnosu na samo 1,9% devojaka. Ovaj nalaz ne iznenađuje imajući u vidu da devojke daleko ređe u odnosu na mladiće uopšte igraju onlajn igre (7,9% vs. 29,3%). Najmlađi ispitanici, starosti ispod 20 godina, su daleko skloniji uspostavljanju novih prijateljstava kroz onlajn igre u odnosu sa starije ispitanike što takođe nije čudno budući da naši rezultati pokazuju da duplo više onih koji su mlađi od 20 godina igra onlajn igre u odnosu na one koji su stariji od njih (35,3% vs. 16,4%). Iako ovaj podatak ne iznenađuje, budući da se radi o igrama čiju suštinu predstavlja onlajn umrežavanje igrača koji se često ne poznaju, on poziva na oprez imajući u vidu ovako veliku otvorenost najmlađih ispitanika ka uspostavljanju odnosa sa potpunim stranicima.

Razni mesindžeri, poput Viber-a i WhatsApp-a su takođe alati kroz koji se stiču nova poznanstva budući da skoro četvrtina ispitanika (22,8%) ima ovakvo iskustvo. Svi ostali vidovi upoznavanja su zastupljeni sa manje od 10%.

Grafikon 4: Prenošnje poznanstava sa interneta u realan život

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Jedan od pet ispitanika makar nekoliko puta godišnje uživo upozna nekoga sa interneta (Grafikon 4). Dodatnih 39,7% izjavljuje da to radi ređe od jednom godišnje ali i njih svrstavamo u kategoriju onih koji su makar nekada upoznali nekoga uživo. Sa druge strane, oko 40% ispitanika nikada ne praktikuje ovu aktivnost. Treba dodati da su prenošenju poznanstava u realnost nešto skloniji mladići u odnosu na devojke, ali da ove razlike nisu statistički značajne.

Nešto više od četvrtine mladih se upušta u seksualne ili emotivne odnose sa osobama koje upoznaju na internetu i to su češće mladići nego devojke (44,3% vs. 26,4%). Ovakav nalaz gde mladići češće ulaze u ovaj tip odnosa je uobičajen mada na prvi pogled deluje neobično - jer se postavlja pitanje sa kim se oni upoznaju. Neki od razloga za ovu, naizgled, nelogičnost mogu biti da jedan deo mladića ulazi u homoseksualne odnose, da je više mladića upoznalo jednu istu devojku, da i mladići i devojke ne daju potpuno iskrene odgovore tako što muški ispitanici povećavaju broj partnera dok ga ženski umanjuju itd. Ipak ukoliko uzmemo da ovi odgovori zaista oslikavaju pravo stanje, ključni razlog zbog čega su devojke manje sklone da upoznaju nepoznate ljude na internetu i da kasnije ta poznanstva prenesu u realnost i na kraju uđu u emotivnu ili seksualnu vezu upravo je posledica percepcije da takva poznanstva po njih mogu biti rizična. Utisak je, makar kada je o našem društvu reč, da se u medijima retko izveštava da se neko od takvih poznanstava završilo fizičkim ili psihičkim zlostavljanjem, ali je ovo teško potvrditi i trenutno dostupnim statistikama izvršenih krivičnih dela. Ono što znamo jeste da se ova upoznavanja često dešavaju u sigurnom okruženju uz brojne svedoke i da im prethodi priprema u vidu dugotrajnijeg onlajn odnosa (Petrović, 2008).

Meni se dešava često da mi stižu na Facebook-u zahtevi za prijateljstvo od osoba, sa kojima nemam nijednog zajedničkog prijatelja, i to je verovatno neki mehanizam kako Facebook preporučuje, ali prosto neko, to su verovatno neki lažni profili, kojim oni prosto ...određen broj prijatelja, da bi izgledao što realnije. Tako da je to nešto što ignorišem čim stigne i inače se ne upoznajem sa ljudima na taj način, prvo nekoga upoznam uživo, pa ga dodam. Čak sam u situaciji da zapravo više ljudi poznajem i nekoga godinama poznajem a nismo na Facebook-u prijatelji, jer nije nam palo na pamet da se dodamo na Facebook-u. Tako da uglavnom, neko pošaljemo zahtev ili ja pošaljemo njemu, mi se već poznajemo uživo, i ako nemamo veliki broj zajedničkih prijatelja ili prosto znam iz priče o toj osobi...

Učesnik fokus grupe diskusije

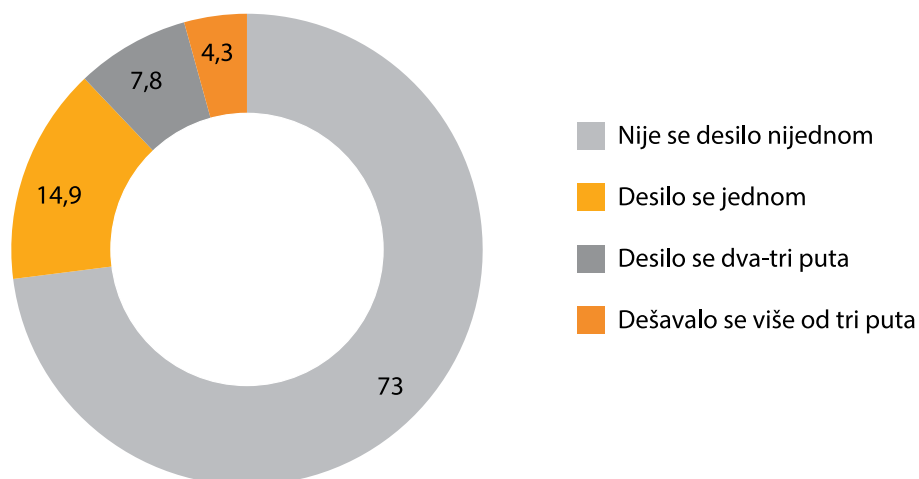

Pa, na Fejsu, tamo ima najviše tih poruka koje stoje u onom sandučetu za dozvoliti ili ne, i to su uglavnom neki stariji muškarci i onda sam kao, važi, ne, nikad, zašto bih? Tako da to, a što se tiče ovako kad vidim da imam poznanika, onda pitam tog poznanika, kao, hej, jel ovo neka osoba koju treba da prihvatim ili se dešava nešto pa me zato zapratila. To sam prestala čak da radim, zato što desilo mi se da sam neki profil, kao devojka je htela da me zaprati, videla sam ko su nam zajednički. Mislim, kao, ovo su sve iz stare srednje škole, kao, ok, može, što da ne, ovaj, i onda je ona krenula u neki razgovor sa mnom i to je bilo nekako u nekom čudnom smislu, nisam razumela zašto, šta ona meni, ona nije odavde, ona je iz Turske, šta se dešava? Tako da sam prestala i to da radim, zato što ne želim da mi se to opet desi. Ništa se posebno nije desilo, samo mi je bilo, kao. Ne znam zašto sam uopšte bila uključena u taj razgovor, ovaj, to je bilo nešto ma bez...ok, ne ovo da radimo, zato što, malo je odavalo neki čudnjikav vajib, tako da, bolje ne.

Učesnica fokus grupne diskusije

Poseban segment rizičnih kontakata se odnosi na mogućnost da neko postane žrtva uznemiravanja i proganjanja dok je na internetu (Grafikon 5).

Grafikon 5. Uznemiravanje na društvenim mrežama

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Kao što se iz gornjeg grafikona može videti, skoro $\frac{3}{4}$ ispitanika nije bilo predmet uznemiravanja na društvenim mrežama, što je na tragu i istraživanja koje smo pominjali u uvodnom delu a koje je pokazalo da je oko $\frac{1}{3}$ mladih bilo izloženo digitalnom nasilju (Stojanović & Ivković, 2020). Među mladima kojima se nasilje dešavalo najviše je onih kojima se to desilo jednom a najmanje onih kojima se to desilo više puta. Najčešće su oni koji uznemiravaju površni poznanici uznemiravanih (11,3%), dok su najređe to osobe koje se međusobno dobro poznaju (2,6%). Na drugom i trećem mestu su nepoznati ljudi od koji neki mogu biti pratioci na društvenim mrežama (7,3%) ili čak ljudi sa kojima ne postoji nikakva istorija kontakta ili komuniciranja (8,6%).

Ja sam se sad setio da sam imao neprijatno iskustvo od roditelja jedne devojčice, jer je ona mislila da joj ja pišem te stvari. Njoj su tamo pretili, psovali, šta već i ona je iz nekog razloga posmislila da sam to ja i onda je došla kod mene kući i pravila problem oko svega toga i nisam mogao da nađem dokaze da nisam to pisao, nije ni ona imala dokaz da sam ja to pisao. Ali, ajde da kažem da je to bilo neprijatno iskustvo. Nju su vređali na osnovu fizičkog izgleda, ako se dobro sećam, tako je nešto bilo. Mislim, bili smo osnovna škola, šesti razred možda, ne sećam se.

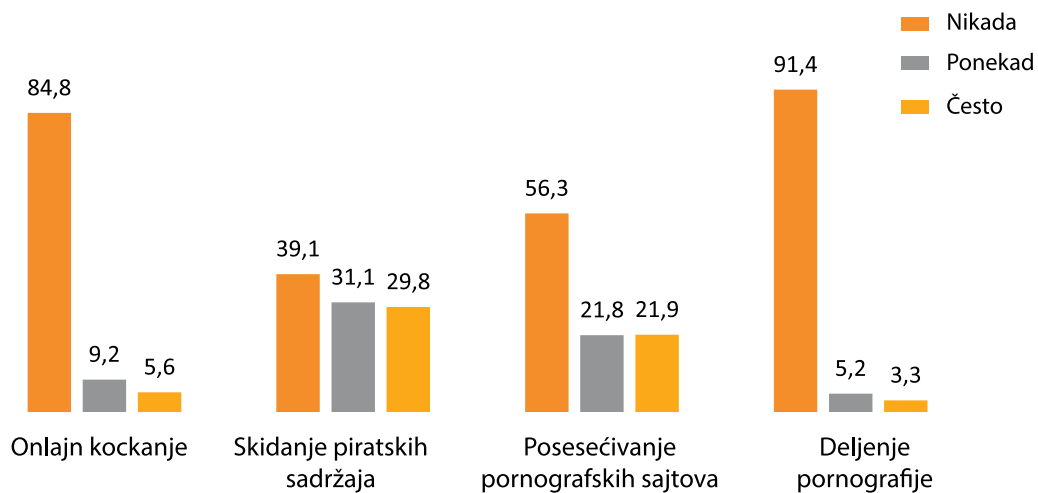
Učesnik fokus grupne diskusije

RIZIČNO POSTUPANJE

Rizično postupanje na internetu može se podeliti u tri segmenta. Jedan se odnosi na različite sa rizikom povezane aktivnosti na samom internetu, poput onlajn kockanja, pronalaženja i skidanja piratskih ili deljenja pornografskih sadržaja, itd. Drugi segment se odnosi na interpersonalnu komunikaciju sa poznatim i nepoznatim osobama sa kojima se razmenjuju lični seksualno eksplicitni sadržaji. Treći se odnosi na prekomernu upotrebu digitalnih tehnologija.

Kao što se sa Grafikonom 6 može videti, većina mladih nije sklona rizičnom postupanju na internetu što je ohrabrujući podatak. Ovde je jedini izuzetak skidanje piratskih sadržaja što predstavlja široko rasprostranjenu i normalizovanu praksu u Srbiji, ali je i ovde značajan nalaz da skoro 40% mladih izjavljuje kako nikada ne praktikuje ovu aktivnost. Sa druge strane, blizu polovine mladih skida piratizovane sadržaje makar povremeno čime se otvara značajan prostor za ugrožavanje njihove privatnosti, pre svega kao posledica raznih virusa koje je uz piratizovane sadržaje moguće pokupiti.

Grafikon 6: Rizično postupanje mladih na internetu

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Ono što se moglo očekivati jeste da muškarci dominiraju u sve četiri kategorije rizičnog postupanja (Byrnes, Miller, & Schafer, 1999). Jedino rizično postupanje kome je sklona i većina devojaka odnosi se na piratsko skidanje sadržaja (55,3% makar retko to čini) ali su i u ovoj kategoriji mladići zastupljeniji (66,7%).

Posećivanje pornografskih sajtova je takođe povezano sa povećanim rizikom ugrožavanja ličnih podataka posetilaca kao i sa rizikom da se sa namerom ili bez nje dođe u posed nelegalnog pornografskog materijala. Kao što se iz Grafikonu 6 može videti, nešto više od polovine mladih nikada ne posećuje ove stranice, dok nešto manje od polovine to radi ponekad ili često. Ovde ipak treba uzeti u obzir i mogućnost da ispitanici nisu do kraja iskreno odgovarali na ovo pitanje i da je realni broj posetilaca ovih sajtova daleko veći. Ono što se moglo i očekivati, mladići su daleko skloniji pretraživanju pornografije na internetu budući da njih 72% praktikuje ovu aktivnost u odnosu na samo 15,8% devojaka.

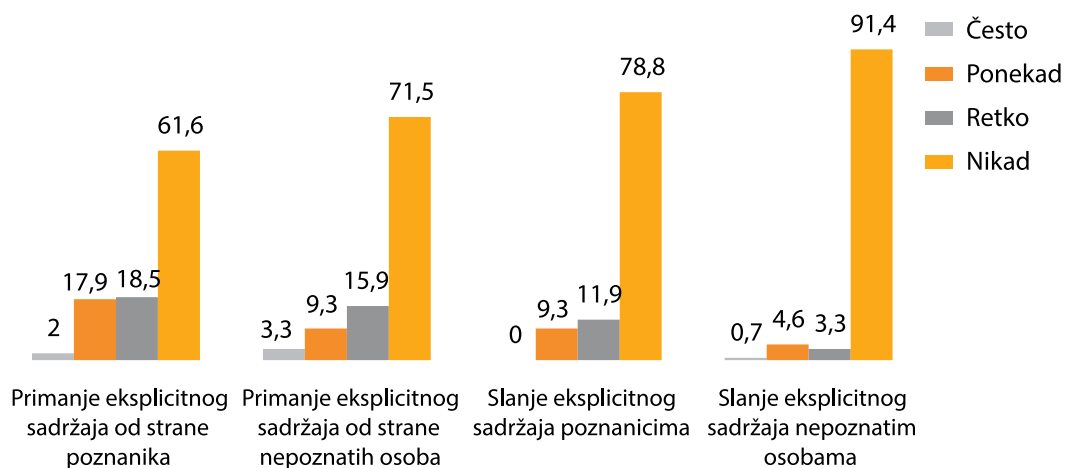
Drugi segment rizičnog postupanja vezan za skladištenje i direktno razmenjivanje ličnog seksualno eksplicitnog sadržaja. Ovde se rizici pre svega ogledaju u mogućem narušavanju nečijeg ugleda ali i ucenjivanju onih do čijih se fotografija dođe. Najpoznatija digitalna praksa ovog tipa je takozvana

osvetnička pornografija. Po izveštavanju medija⁶ ova aktivnost je široko zastupljena na personalnoj mreži Telegram gde postoje različite specijalizovane grupe za razmenu ovakvih sadržaja.

Oko ¼ naših ispitanika izjavljuje da poseduje lične seksualno eksplicitne sadržaje (fotografije i klipove), ali najveći broj njih vodi računa o tome na koji način ih skladište. Zabrinjavajuće je što petina onih koji poseduju ove sadržaje ne pridaje nikakav značaj ograničavanju pristupa njima već ih drže na svom računaru bez ikakvih restrikcija. Iako se u ovom uzorku oko ¾ ispitanika izjasnilo da ne poseduje ovakve sadržaje, za očekivati je da je realan broj onih koji ih poseduju daleko veći. Samim tim, sasvim je moguće da je i broj onih koji ne vode računa o zaštiti daleko veći nego što naši nalazi pokazuju, što bi svakako predstavljalo zabrinjavajuće stanje, odnosno širok prostor za moguće zloupotrebe. Ono što ohrabruje jeste podatak da među onima koji poseduju ovakve sadržaje nema puno onih koji ne vode računa o njihovoj sigurnosti (23% onih koji poseduju eksplicitne sadržaje) dok je najveći broj onih koji kažu da ih čuvaju pod enkripcijom ili u skrivenom folderu (oko 2/3).

Grafikon 7: Deljenje ličnog sadržaja eksplicitnog karaktera

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Mladi češće primaju nego što šalju lične fotografije i klipove seksualno eksplicitnog karaktera. Skoro 40% mladih je primilo ovakav sadržaj od strane poznanika a nešto ispod 30% od nepoznatih ljudi. Sa druge strane, oko 1/5 mladih priznaje da je ovakve sadržaje slala poznatim osobama. Devojke nešto češće dobijaju eksplicitne sadržaje od nepoznatih osoba, ali ne u toj meri da bi to bilo statistički značajno. Sa druge strane, na nivou statističke značajnosti ($p=0.05$) rezultati istraživanja pokazuju da mladići češće dobijaju eksplicitni sadržaj nego što je to slučaj sa devojčkama kao i to da mladići češće šalju ove sadržaje nepoznatim osobama.

Na kraju, postoji i treći segment rizičnog postupanja koji se odnosi na prekomernu upotrebu interneta. Već smo na početku konstatovali da su mladi u Srbiji praktično permanentno onlajn a da njihova upotreba interneta počinje u nižim razredima osnovne škole. Sve to predstavlja ozbiljnu predispoziciju za razvijanje obrasca prekomerne upotrebe interneta, takozvane internet zavisnosti.

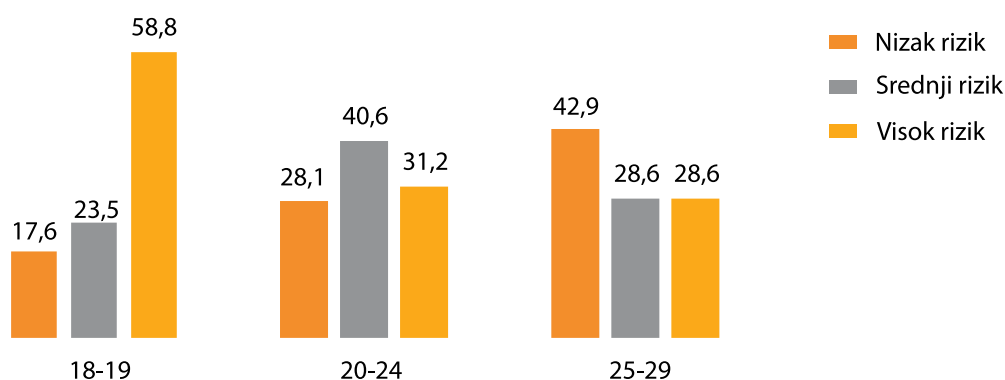
6 Više o tome na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56383660>

Pa, iskreno, ja, isto kao, mislim čim otvorim oči odmah hvatam telefon, Facebook, Instagram, sve ostalo. Tako da, i jednostavno uhvatim sebe da kao možda previše koristim vremena na nepotrebne stvari, jer nonstop samo listate, listate, listate, to nema kraja. Ja sam pokušao kao sebi da ograničim, jer ima tamo podešavanja da se ograniči određeno vreme koje može da se koristi određena društvena mreža i ja sam mislio da je sat vremena meni sasvim dovoljno, to je i previše. Ja sam shvatio da ja trošim više od sat vremena na svaku pojedinačno, tako da sam, to je trajalo dva, tri dana, onda sam posle produžavao, produžavao, na kraju sam ukinuo i sad pokušavam opet da nekako to smanjim.

Učesnik fokus grupne diskusije

Ono što naši nalazi pokazuju (Grafikon 8) na osnovu skale zavisnosti koju su ispitanici popunjavali, jeste to da postoji statistički značajna veza između njihove starosti i rizika od internet zavisnosti (Cramer $v=0.18$, $p=0.05$). Jednostavnije rečeno, što su ispitanici mlađi to su njihovi skorovi na skali internet zavisnosti veći i obratno. Zbog toga se sa velikom izvesnošću može tvrditi da je prekomerna upotreba interneta postala generacijski fenomen koji nadilazi dosadašnje vezivanje ove pojave isključivo za psihološke karakteristike zavisnika. Kao što smo već pokazali svaka nova generacija sve ranije dolazi u kontakt sa digitalnim tehnologijama. Sa druge strane, digitalne tehnologije imaju sve veći upliv u naše živote tako da je svakoj novoj generaciji sve teže da se "odupre" upotrebi digitalnih tehnologija. Na sve to globalni događaji poput pandemije COVID-19 doprinose tome da se ionako ubrzana digitalizacija još više ubrza.

Grafikon 8: Rizik od internet zavisnosti

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Nesumnjivo je da će se ovaj trend nastaviti, posebno u situaciji globalne pandemije kada se praktično očekuje da deca od prvog razreda osnovne škole poseduju makar elementarno poznavanje upotrebe digitalnih tehnologija. Ono što u slučaju Srbije može biti povoljna okolnost odnosi se na uvođenje digitalnih predmeta u školske kurikulume, već u prvim razredima osnovne škole. Ukoliko se nastava u okviru ovih predmeta iskoristi za ukazivanje na digitalne rizike onda je to dobar put da se mladi u starijem uzrastu nose sa digitalnim iskusejima koje smo obrađivali u ovom izveštaju.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Pitanje upotrebe digitalnih tehnologija više nije stvar slobodne volje pojedinaca već neophodni uslov za egzistenciju u 21. veku. Mladi spadaju u kategoriju onih koji su najizloženiji digitalnim tehnologijama, kako u domenu rada i obrazovanja tako i u domenu zadovoljavanja društvenih potreba, razonode i zabave. Naravno, uz brojne pogodnosti koje upotreba digitalnih tehnologija nosi, mladi su izloženi i brojnim rizicima.

Mladi u Srbiji, uostalom kao i mladi širom Evrope, najvernije su pristalice digitalnih tehnologija budući da ih praktično svi koriste. Sprava preko koje se ubedljivo najviše pristupa internetu jeste mobilni telefon, koji je ujedno i ključno sredstvo za interpersonalnu interakciju.

Takođe ubedljiva većina mladih koristi društvene mreže. Za njih, upotreba društvenih mreža, praktično, nije stvar izbora već rezultat društvenog pritiska. U tom smislu savetovati mlade da se isključe sa društvenih mreža kako bi se izbegli eventualni rizici na njima najčešće je pogrešan pristup koji ne uvažava faktore koji nadilaze mogućnosti mladih da donesu ovakvu odluku. Daleko razumniji i delotvorniji put jeste insistiranje na veštinama koje će im pomoći da prepoznaju i izbegnu rizike sa kojima se na društvenim mrežama mogu suočiti. U skladu sa tim, jedan od najvažnijih elemenata prevencije rizika na internetu jeste digitalna pismenost, a naši ispitanici, srećom, pokazuju natprosečan nivo digitalne pismenosti, što je uostalom i na liniji podataka Eurostata koje smo u uvodnom delu prikazali.

Kada je reč o rizičnim sadržajima na internetu, pre svega smo se fokusirali na one koji su povezani sa mogućim ugrožavanjem privatnosti mladih korisnika interneta. Naše istraživanje potvrđuje nalaze RZS da najmanje polovina mladih ne vodi dovoljno računa o privatnosti, pre svega u domenu ograničavanja pristupa trećih strana svojim podacima. U ovom segmentu postoji možda i najveća potreba za podizanjem svesti ukazivanjem na ove rizike. Mnogo veću pažnju mladi pridaju zaštiti privatnosti na društvenim mrežama što je verovatno posledica široke kampanje o štetnosti upotrebe društvenih mreža, kao i percepciji pretnji koje nisu apstraktne kao kada je reč o kompanijama koje neovlašćeno prikupljaju podatke. Na društvenim mrežama pretnje se vezuju za druge korisnike društvenih mreža pa je samim tim i osećaj ugroženosti i potrebe da se zaštite veći.

Kada je reč o rizičnim kontaktima mora se prihvatiti činjenica da veliki broj mladih uspostavlja kontakte sa nepoznatim osobama na internetu. Ono što je posebno zabrinjavajuće, čak 70% mladih navodi da im nije od presudne važnosti da imaju zajedničke prijatelje sa osobama sa kojima se upoznaju. Na sve to, većina mladih prenosi kontakte sa interneta u realnost i to je takođe potencijalan izvor rizika po njih.

Ono što takođe može da zabrine jeste to što je naše istraživanje potvrdilo nalaze nekih drugih istraživanja po kome se jedna trećina mladih suočava sa digitalnim nasiljem na internetu. Nasilnici su podjednako i poznate i nepoznate osobe tako da se prevencija nasilja ne može vršiti samo apelovanjem na redukovanje kontakata sa nepoznatim osobama. Ovde je izuzetno važna i uloga državnih organa, pre svega Odeljenja za visokotehnološki kriminal MUP-a Srbije ali i nacionalnih tela za bezbednost dece na internetu.

Kada je reč od rizičnom postupanju identifikovali smo tri grupe rizika. Rizične aktivnosti poput skidanja piratizovanih sadržaja, zatim razmenjivanje intimnih fotografija i video zapisa, kao i prekomernu upotrebu digitalnih tehnologija. Iako je svaka od ovih pojava bremenita rizicima danas se najviše govori o *sextingu*, odnosno razmeni privatnih fotografija i klipova seksualnog karaktera. Ono što je najveća opasnost ovakve prakse jeste curenje ovih sadržaja koji se potom dele na različitim onlajn grupama koje mogu brojati i po nekoliko desetina hiljada članova. Iako bi bilo idealno da mladi uopšte ne poseduju lične fotografije i klipove eksplicitno seksualnog sadržaja, što je aktivnost koju praktikuje svaka četvrta mlada osoba u našem uzorku, podjednako je važno da posvete pažnju obuci koja bi vodila sigurnom pohranjivanju ovih sadržaja. Budući da nije realno očekivati da će se

praksa pravljenja ličnih zapisa ove vrste u budućnosti prekinuti, neophodno je iznova upozoravati mlade na potencijalno veoma štetne posledice od međusobnog deljenja ovih sadržaja.

Na kraju, konstatovali smo da su mladi u Srbiji praktično permanentno onlajn a da sa upotrebom interneta počinju u nižim razredima osnovne škole. Sve to predstavlja ozbiljnu predispoziciju za razvijanje obrasca prekomerne upotrebe interneta, takozvane internet zavisnosti. Više od trećine mladih u našem uzorku je u visokom riziku od razvijanja internet zavisnosti, a rizik je veći što su ispitanici mlađi. Zbog toga se sa velikom izvesnošću može tvrditi da je prekomerna upotreba interneta postala generacijski fenomen koji nadilazi dosadašnje vezivanje ove pojave isključivo za psihološke karakteristike zavisnika.

Imajući sve gore navedeno u vidu mogu se pružiti osnovne preporuke za smanjenje onlajn rizika sa kojima se mladi susreću:

1. Raditi na povećanju digitalne pismenosti i digitalnih kompetencija mladih.
2. Raditi na podizanju svesti o potencijalnim rizicima sa kojima se mladi na internetu mogu suočiti.
3. Oslanjati se na pomoć roditelja, jer su oni jedan od glavnih saveznika u procesu suzbijanja rizične upotrebe interneta. Pored obuka za decu, ponuditi obuke i roditeljima kako bi bili u stanju da prepoznaju potencijalne digitalne rizike i bili u stanju da se sa njima izbore.
4. Razvijati regulatorni okvir koji će bolje targetirati rizike sa kojima se mladi suočavaju, pre svega u kontekstu GDPR-a.
5. Uticati na medije u cilju smanjenja moralne panike, i ukazivati na realne rizike na internetu.

LITERATURA

Agarwal, P., et al. (2020). *Stop tracking me bro! differential tracking of user demographics on hyper partisan websites*. Published at The Web Conference, 2020.

Byrnes, J. P., Miller, D. C., & Schafer, W. D. (1999). Gender differences in risk taking: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 125, 367-383.

Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. & Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Dostupno na: https://pametnoibezbedno.gov.rs/files/file_upload/fajl/8121_korisćenje_interneta_i_digitalne_tehnologije_kod_dece_i_mladih_u_Srbiji.pdf

Kuzmanović, D., Zlatković, V., Anđelković, N., & Žunić-Cicvarić, J. (2019). *Deca u digitalnom dobu: vodič za bezbedno i konstruktivno korišćenje digitalne tehnologije i interneta*. Užice: Užički centar za prava deteta. Dostupno na: https://www.unicef.org/serbia/media/10366/file/Deca_u_digitalnom_dobu.pdf

Pavlović, Z., Popadić, D., & Mihailović, S. (2018). *Mladi u Srbiji 2018/2019*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/15295-20190411.pdf>

Petrović, D. (2008). *U međumrežju*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Saobraćajni fakultet.

Popadić, D., & Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu interneta: korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Dostupno na: https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf

Popadić, D., Pavlović, Z., Petrović, D., & Kuzmanović, D. (2016). *Global Kids Online Serbia: balancing between opportunities and risks: results from the pilot study*. Belgrade: University of Belgrade. Dostupno na: http://globalkidsonline.net/wp-content/uploads/2016/05/Country-report_Serbia-final-26-Oct-2016.pdf

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently? *On the horizon*, 9. Dostupno na: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf>

Rosenfeld, M., & Thomas, R. (2012). Searching for a mate: The rise of the Internet as a social intermediary. *American Sociological Review*, 77, 523–547.

RZS. (2019). *Upotreba informaciono–komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G201916014.pdf>

RZS. (2020). *Upotreba informaciono–komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202016015.pdf>

Smith, P. K., & Livingstone, S. (2017). Child users of online and mobile technologies–risks, harms and intervention. In: D. Skuse, H. Bruce, & L. Dowdney (ed.) (2017). *Child Psychology and Psychiatry: Frameworks for Clinical Training and Practice*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Stojanović, B., & Ivković, A. (2020). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji za 2020. godinu*. Beograd: Krovna organizacija mladih. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/08/Alternativni-izvestaj-o-položaju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>

Žunić-Cicvarić, J., & Kalajdžić, M. (2021). *Vodič za digitalnu bezbednost mladih – zaštita privatnosti i sprečavanje digitalnog nasilja*. Beograd: BOŠ. Dostupno na: <https://www.bos.rs/ei/uploaded/%20Vodi%C4%8D%20za%20digitalnu%20bezbednost%20mladih.pdf>

Bezbednosni rizici mladih u saobraćaju

Marijana Petrović

U KOJOJ MERI JE DRUMSKI SAOBRAĆAJ OPASAN ZA MLADE? – OSVRT NA ZVANIČNE STATISTIKE

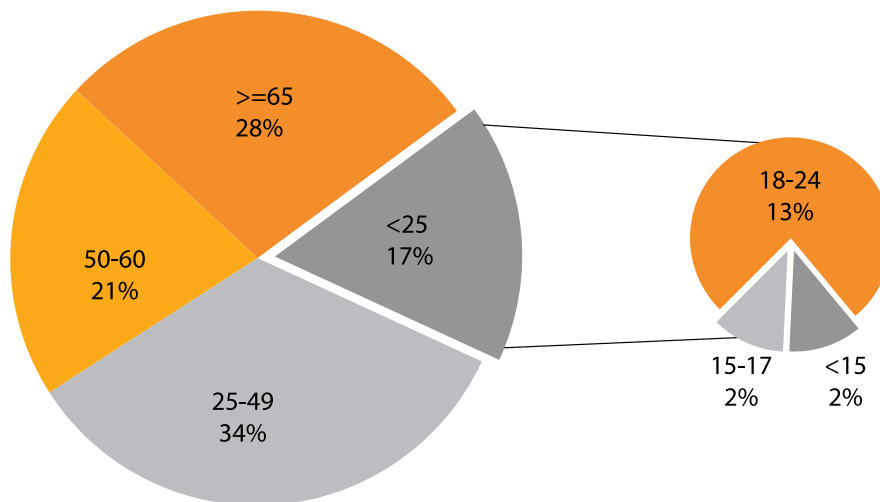
Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (SZO) u saobraćajnim nezgodama na drumu u svetu godišnje nastrada oko 1,3 miliona ljudi, dok između 20 i 50 miliona bude povređeno.¹ Trendovi u poslednjih dvadeset godina pokazuju da je značajnije smanjenje nastradalih (mereno na 100 hiljada stanovnika) prisutno jedino u Evropi. Pored socio-ekonomskih karakteristika (tri puta veći rizik za stanovnike ekonomski nerazvijenih zemalja), SZO ističe pol i godine starosti kao determinante bezbednosnih rizika u saobraćaju. Na osnovu globalnih statistika SZO navodi da su povrede u drumskom saobraćaju vodeći uzrok smrtnosti dece i mladih do 25 godina, a rizik je tri puta veći za mlade muškarce u odnosu na žene (SZO, 2021). Ako ovome dodamo i činjenicu da se sa ovim problemom suočavaju i zemlje sa razvijenim sistemima upravljanja bezbednošću drumskog saobraćaja (SZO, 2021; Pešić, Vujanić, Antić, & Smailović, 2016), jasno je da razloge treba tražiti u karakteristikama mlade populacije odnosno načinom života povezanih s njihovom dobi i polom. Istraživanja pokazuju da su mladi, a posebno vozači, skloniji rizičnom ponašanju u saobraćaju od starijih učesnika u saobraćaju (Lyon et al., 2020). Saobraćajne nezgode mladih razlikuju se od onih u kojima učestvuju iskusniji vozači po tome što se češće dešavaju noću, bez učešća drugih vozila i najčešće kao rezultat „gubitka kontrole“ i velikih brzina kretanja. Pored nedostatka iskustva, neadekvatne procene svojih sposobnosti i rizičnosti situacije, mlade karakteriše i rasuta pažnja, i to pre svega usled korišćenja mobilnih telefona tokom vožnje.

Prema izveštaju Evropske komisije o bezbednosti drumskog saobraćaja, mladi imaju manje procentualno učešće u ukupnom broju nastradalih (npr. u odnosu na kategoriju 25-49 godina, Grafikon 1), ali kada se uzme u obzir zastupljenost mladih u opštoj populaciji zaključak je da je za mlade starosti od 16-24 godine rizik dva do tri puta veći od rizika za starije. Pritom, među nastradalim mladim licima 67% čine vozači putničkog automobila a 8% pešaci (EC, 2019). Među nastradalima u saobraćajnim nezgodama više je muškaraca u svim starosnim kategorijama, a razlika je najveća u kategoriji 25-29 godina gde muškarci čine 84% nastradalih (Grafikon 2).

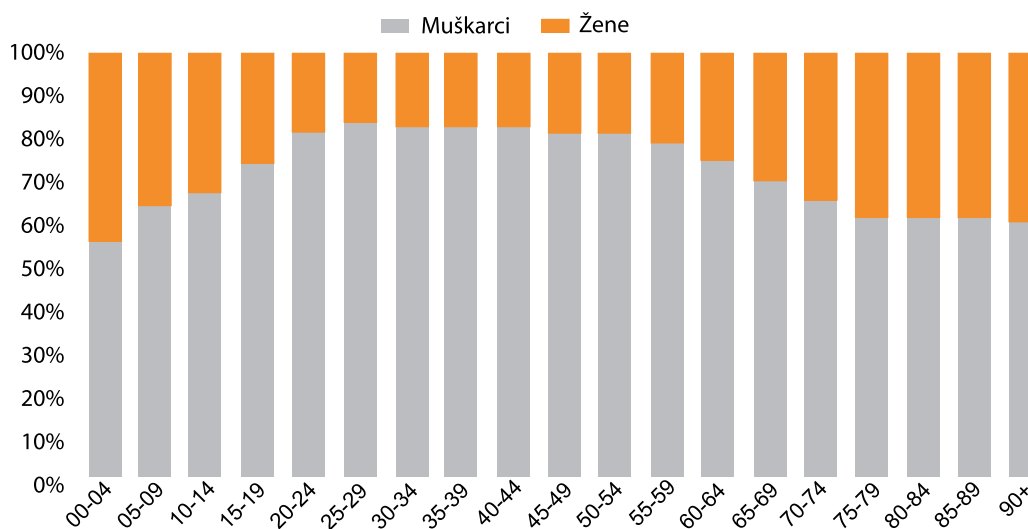
1 Podaci su dostupni na sledećem linku: <https://extranet.who.int/roadsafety/death-on-the-roads/#trends>

Grafikon 1: Nastradali u saobraćajnim nezgodama prema starosti, EU, 2018.

Izvor: EC, 2019, podaci su dostupni na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_19_1990

Grafikon 2: Nastradali u drumskom saobraćaju prema polu i starosti, EU, 2018.

Izvor: CARE baza podataka, preuzeto iz ERSO (2018b), dostupno na: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/sites/default/files/pdf/statistics/dacota/bfs2018_gender.pdf

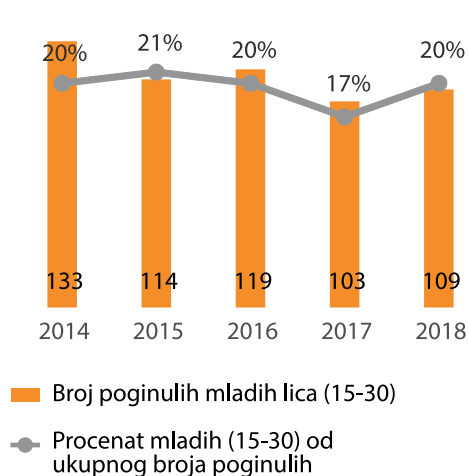
I pored trenda smanjenja, u Evropskoj Uniji je u periodu od 2007-2016. godine u saobraćajnim nezgodama nastradalo oko 48.000 mladih ljudi (starosti 18-24 godine), što čini 15% od ukupnog broja nastradalih u ovom periodu (ESRO, 2018).

U Srbiji godišnje u proseku pogine 115 mladih lica (starosti od 15 do 30), a oko 6.300 bude povređeno, što je 19% odnosno 32% od ukupnog broja poginulih i nastradalih respektivno (ABS, 2019: 2).² Petogodišnji trend pokazuje da u Srbiji broj nastradalih mladih lica u saobraćaju blago opada ali je njihovo procentualno učešće u ukupnom broju nastradalih relativno stabilno (Grafikon 3).

2 Podaci se odnose na prosečne vrednosti za period od 2016. do 2018. godine.

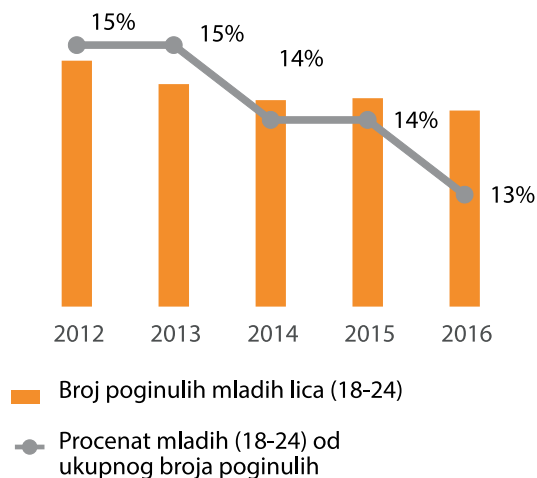

Grafikon: 3 Poginula mlada lica (15-30 godina), Srbija, 2014-2018.

Izvor: ABS, 2019.

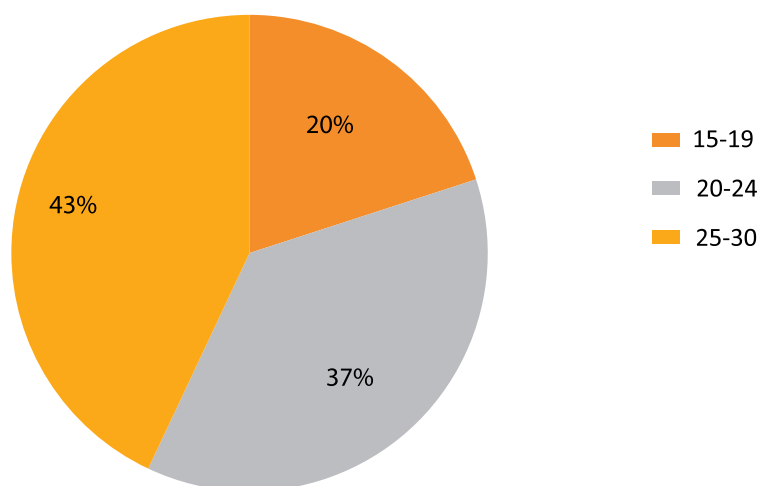
Grafikon: 4 Poginula mlada lica (18-24 godina), EU, 2012-2016. godine

Izvor: CARE baza, 2018 (Preuzeto iz ERSOa, 2018)

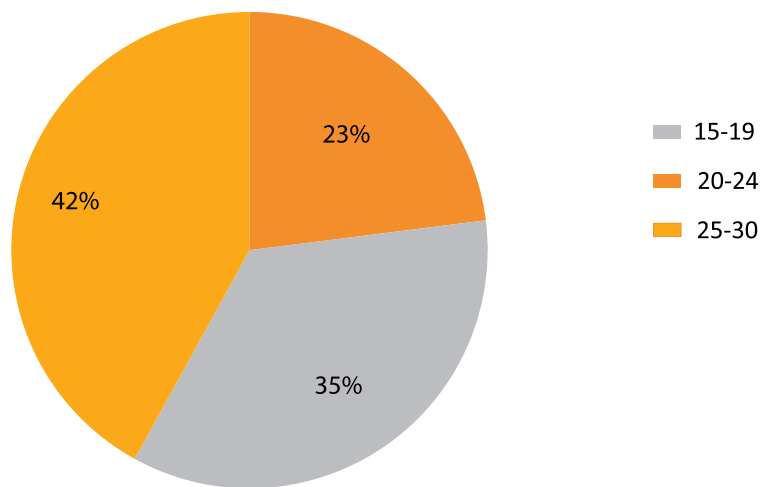
Podaci nisu potpuno uporedivi sa EU zbog razlike u granicama starosnih kategorija (EU: 18-24 godina; RS: 15-30 godina), kao i zbog nepoklapanja vremenskog perioda za koji su podaci dostupni, ali se može tvrditi da stanje u Srbiji ne odstupa u većoj meri od statističkih podataka EU (Grafikoni 3 i 4). Naime, u statistikama EU mladima se smatraju lica starosti do 25 godina, a u Srbiji do 30 godina, pa ne iznenađuje da su i procenti nešto viši za Srbiju. U Srbiji je među nastradalim mladim licima upravo najveći procenat onih koji su starosti 25-30 godina (Grafikon 5). Ovaj nalaz je očekivan kada uzmemo u obzir da sa godinama raste učešće mladih u mobilnosti (pre svega u kategoriji vozača), a samim tim i izloženost bezbednosnim rizicima u saobraćaju.

Grafikon 5: Poginula mlada lica u saobraćajnim nezgodama u Srbiji prema starosti, 2016-18. godina.

Izvor: ABS, 2018, podaci su dostupni na: <https://www.abs.gov.rs/admin/upload/documents/20190702131807-statisticki-izvestaj-o-stanju-bezbednosti-saobracaja-u-2018.-godini.pdf>

Grafikon 6: Povređena mlada lica u saobraćajnim nezgodama u Srbiji prema starosti, 2016-18. godina

Izvor: ABS, 2018, podaci su dostupni na: <https://www.abs.gov.rs/admin/upload/documents/20190702131807-statisticki-izvestaj-o-stanju-bezbednosti-saobracaja-u-2018.-godini.pdf>

Pored razlike u odnosu na starosne kategorije, statistike ukazuju i na to da se izloženost bezbednosnim rizicima mladih u Srbiji razlikuje i u odnosu na pol. Mladi muškarci stradaju u saobraćajnim nezgodama više od devojaka, što je u skladu sa globalnim statistikama. U periodu od 2016. do 2018. godine, među poginulima u saobraćajnim nezgodama u Srbiji je bilo 82% mladih muškaraca starosti od 15 do 30 godina i 18% žena, dok je među povređenima bilo 65% muškaraca i 35% žena. Raspodela poginulih prema polu je ujednačena kada se posmatraju starosne kategorije (15-19, 20-24 i 25-30), dok u slučaju povređenih procenat žena raste sa porastom godina.

Mladi u Srbiji najviše stradaju u svojstvu vozača (55%) i to pre svega mladi muškarci (96%), među kojima petina nastradalih nema vozačku dozvolu. Među uticajnim faktorima prednjači preduzimanje nepromišljenih radnji od strane vozača (37%), zatim slede pogrešno izvođenje radnji u saobraćaju od strane vozača (19%), a na trećem mestu su propusti vozača zbog lošeg psihofizičkog stanja, nepažnje, rasejanosti (13%, gde je najčešći faktor vožnja u alkoholisanom stanju). Dodatno, skoro polovina (45%) nezgoda u kojima su učestvovali mladi vozači podrazumevala je učešće samo jednog automobila. To znači da nezgode mladih vozača često nastaju usled gubitka kontrole nad sopstvenim vozilom, bez učešće drugog vozila u nezgodi. Kategorija putnika (uključujući i suvozača) na drugom je mestu prema broju nastradalih mladih ljudi (31% nastradalih), a na trećem mestu su pešaci (12%). U kategoriji pešaka među nastradalima je 76% mladih muškaraca i 24% žena, dok je više žena među povređenim pešacima (60%).

Sumirajući ovaj osvrt na statistike bezbednosti mladih u saobraćaju u Srbiji i šire, možemo zaključiti da su bezbednosni rizici visoki. Veličina ovog rizika se najbolje sagledava kada se statistike bezbednosti saobraćaja posmatraju u relativnom kontekstu. U toku 2016. godine, mladi u Evropi su činili 8% populacije, a 13% nastradalih u saobraćajnim nezgodama. U Srbiji prema podacima iz 2018. godine mladi čine 18% populacije, a 20% nastradalih u saobraćajnim nezgodama. Detaljnije analize u kojima se kontrolišu faktori poput učešća mladih u ukupnoj populaciji učesnika u saobraćaju ili obim kretanja, pokazuju da mladi vozači (muškarci) čine starosnu grupu koja najčešće učestvuje u saobraćajnim nezgodama, i da u sudarima na svakog poginulog mladog vozača strada oko 1,3 drugih (putnici i drugi učesnici u saobraćaju) (ERSO, 2018a).

Kada su u pitanju uticajni faktori, mladi - i to pre svega mladi muškarci, najčešće stradaju u svojstvu vozača putničkog automobila uglavnom usled nepromišljenosti i neiskustva. Saobraćajne nezgode u kojima učestvuju mladi ili su za njih odgovorni, najčešće se dešavaju tokom leta, u noćnim satima i vikendom.

ZAŠTO SU MLADI POSEBNO UGROŽENI NA DRUMU? - BEZBEDNOSNI RIZICI I KARAKTERISTIKE MLADIH UČESNIKA U SAOBRAĆAJU

Pre nego što se posvetimo razlozima koji čine mlade posebno ugroženim u saobraćaju, pokušaćemo da bar delimično prikažemo kompleksnost bezbednosnih rizika u drumskom saobraćaju.

Savremeni pristup upravljanja bezbednošću drumskog saobraćaja u osnovi ima prihvatanje ljudske greške kao faktora rizika. Ovaj koncept se naziva *Pristup bezbednog sistema* (engl. SSA-Safe System Approach). Suština je u sistemskom pristupu koji priznaje (nekada se navodi i da „prašta“) ove greške i kroz njihovo razumevanje teži da ublaži njihove posledice. Reč „sistemski“ upućuje na potrebu za uvažavanjem ljudske greške u sagledavanju kompleksne interakcije čoveka, vozila, puta i okruženja. Ovo pitanje se može ilustrovati na primeru ograničenja brzine koje je jedna od glavnih mera bezbednosti saobraćaja. Istraživanja pokazuju da se vozači pre svega oslanjaju na sopstvenu procenu odgovarajuće brzine, a ne na brzinu koja je ograničena ili preporučena saobraćajnom signalizacijom, a kao razlog najčešće navode da ograničenja brzine „nisu realna“ (Tubić, Glavić, Stepanović, Milenković, & Vidas, 2018). Posledično, što je razlika između slobodne i ograničene brzine veća to je veći i procenat vozača koji ne poštuju ograničenje, a samim tim i visina rizika srazmerna sposobnosti vozača da proceni situaciju. U takvim okolnostima analize percepcije, stavova i ponašanja učesnika postaju važna koliko i inženjerske karakteristike puta i vozila, kako za razumevanje statistika bezbednosti saobraćaja tako i za delovanje u pravcu poboljšanja stanja. Prethodna istraživanja ukazuju na dve specifične kategorije učesnika u ovom kontekstu: mladi (15-30 godina) i starija lica (preko 65 godina) za koje statistike pokazuju povišen bezbednosni rizik u saobraćaju, ali i specifične faktore ovog rizika. Ove dve kategorije su slične i prema učešću u ukupnom broju vozača. Učešće mladih vozača (18-30 godina) iznosi 7,4%, dok stariji vozači (65+) čine 6,3% (ABS, 2017).

Istraživanja o bezbednosti mladih u saobraćaju izdvajaju sledeće karakteristike ove kategorije učesnika u saobraćaju (Lyon et al., 2020): nedostatak iskustva, biološke, mentalne i razvojne promene tokom adolescencije, preterano samopouzdanje, traženje senzacija, lišavanje sna i umor, dokazivanje pod uticajem vršnjaka, nemogućnost prekida ili odlaganja komunikacije preko društvenih mreža. Prema nalazima jednog od najvećih istraživanja na temu stavova o bezbednosti saobraćaja (ESRA istraživanje, Furian, Kaiser, Senitschnig, & Soteropoulos, 2021), u odnosu na druge starosne kategorije mladi su skloniji vožnji u stanju umora, čitanju poruka sa društvenih mreža tokom vožnje, pokazuju veći stepen društvene prihvatljivosti (tolerancije) ka ovakvom ponašanju, i manje podržavaju stroge mere – poput nula tolerancije za korišćenje mobilnog telefona prilikom vožnje. Bezbednosni faktori koji se ističu su vožnja u stanju umora i korišćenje mobilnog telefona u toku vožnje.

I stare i mlade učesnike karakteriše visok rizik od stradanja u saobraćaju kada se uporede sa drugim starosnim kategorijama. Specifičnosti bezbednosnih rizika mladih se možda najbolje mogu sagledati kada se uporede sa drugom specifičnom kategorijom – starijima od 65 godina. Ovo se često naziva efekat „U krive“ koja se dobija kada se na grafikonima prikazuju brojevi poginulih prema uzrastu. Međutim, dok su za starija lica bezbednosni rizici povećani zbog objektivnog pada sposobnosti reakcije i koncentracije, koji nastaju usled smanjenja psihofizičkih sposobnosti u starijem dobu, kod mladih povećani bezbednosni rizici se najvećim delom vezuju za samopercepciju. Interesantni su nalazi nekoliko studija prema kojima mladi vozači prihvataju da su na ukupnom planu oni grupa koja je najopasnija na putevima, dok u isto vreme stariji vozači smatraju da su mladi vozači manje pažljivi (Musselwhite & Haddad, 2007).

Pored ovih, možemo reći poznatih rizika, među novijim izazovima u bezbednosti mladih u saobraćaju su nove opcije mikro-mobilnosti kao što su električni trotinet, električni bicikl, segvej, hoverboard. Pored brojnih opštih pitanja koji se pre svega vezuju za nejasne i nepotpune propise, ono što ovu temu čini posebno važnom u kontekstu mladih je što se na neki način radi o „motorizaciji nemotorizovanih načina kretanja“ (pešačenje, bicikl). To dalje znači veće brzine kretanja neiskusnih vozača u uslovima izražene interakcije sa drugim učesnicima u saobraćaju. Naime, kretanje električnim trotinetom ili biciklom se najvećim delom odvija na pešačkim površinama ili ređe biciklističkim stazama. Studija o nezgodama sa električnim trotinetima u Južnoj Kaliforniji je pokazala da oko 36% povređenih čine mladi od 25 godina, da preko 90% nije nosilo kacigu, da je u 80% slučajeva uzrok pad iz neobjašnjivih razloga, kao i da oko 10% povređenih čine pešaci (Trivedi et al., 2019). U Srbiji

je u toku rad na izmenama Zakona o bezbednosti puteva u Srbiji gde je jedno od pitanja koje se razmatra i status električnih trotineta, a jedna od tema i starosna granica za dozvoljenu upotrebu električnog trotineta.

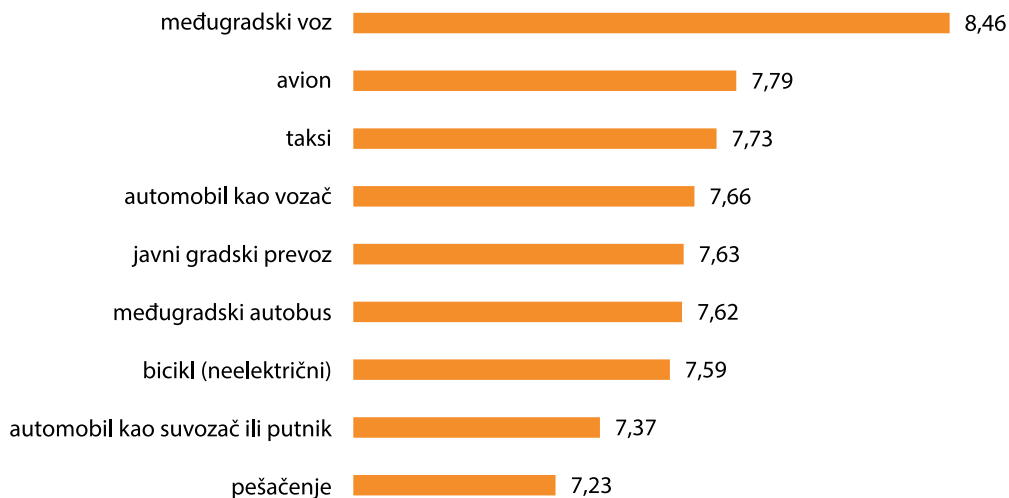
Ukoliko se vratimo konceptu *Safe system approach*, odnosno savremenom pristupu upravljanja bezbednošću drumskog saobraćaja, možemo konstatovati da kada govorimo o mladima, on zahteva temeljno razumevanje njihovih karakteristika, i to pre svega u kontekstu ličnih stavova i percepcije.

PERCEPCIJA I PONAŠANJE MLADIH U SRBIJI U VEZI SA BEZBEDNOSNIM RIZICIMA U SAOBRAĆAJU – NALAZI ISTRAŽIVANJA³

OPCIJE MOBILNOSTI I PERCEPCIJA NJIHOVE BEZBEDNOSTI

Mladi u Srbiji (18-29 godina) za kretanje redovno koriste pešačenje, automobil i javni gradski prevoz (Grafikon 7). Nešto više od tri četvrtine ispitanika (76%) svaki dan ili nekoliko puta sedmično pešači dok se u istom intenzitetu za javni gradski prevoz opredeljuje njih 37%. Automobil kao sredstvo prevoza redovno koristi 42,7% ispitanika u svojstvu vozača i 56% u svojstvu suvozača ili putnika. Bicikl kao sredstvo prevoza redovno koristi petina ispitanika što je značajan procenat s obzirom na to da ovaj način prevoza ima nisko učešće u vidovnoj raspodeli (raspodeli po načinima kretanja). Primera radi, u Beogradu se svega 0,75% dnevnih kretanja realizuje biciklom, dok je na primer u Valjevu ovaj procenat nešto veći i iznosi 1,2%.⁴ Broj mladih koji su odgovorili da redovno koriste moped i motocikl za kretanje je zanemarljiv. Nove opcije mobilnosti kao što je električni trotinet, segvej ili hoverbord redovno koristi svega 2% ispitanika.

Grafikon 7: Zastupljenost različitih opcija mobilnosti među mladima

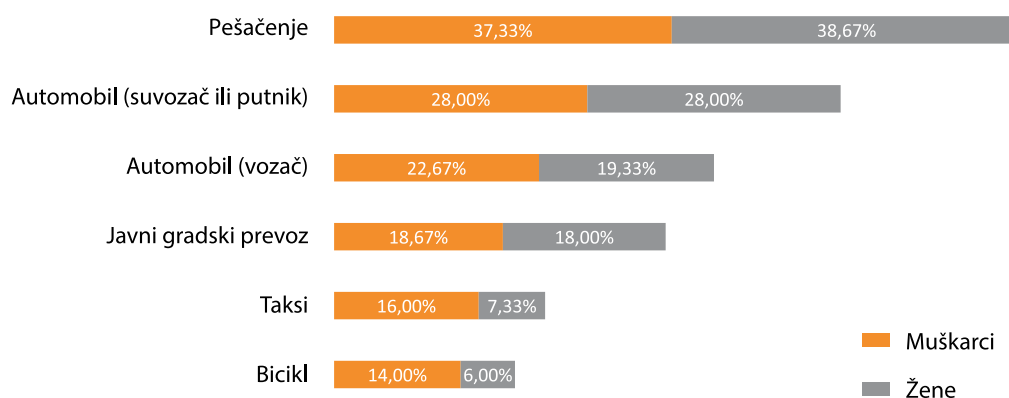
Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: Na grafikonu je prikazan procenat mladih koji su tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji redovno (svakodnevno ili nekoliko puta sedmično) koristili navedene načine kretanja.

- 3 Upitnik dizajniran za potrebe kvantitativne komponente istraživanja (onlajn ankete na uzorku od 150 mladih) sadržao je pitanja raspoređena u tri celine: (1) opcije mobilnosti i percepcija bezbednosti; (2) subjektivna procena rizičnog ponašanja u saobraćaju; (3) stavovi i samopercepcija o bezbednosnim rizicima u saobraćaju. Ispitanici su odgovarali na pitanja o načinima transporta i percepciji njihove bezbednosti na osnovu iskustva u periodu pre pandemije virusom COVID-19. Kvalitativna komponenta istraživanja, fokus grupna diskusija, vođena je tako da prati teme (celine) iz upitnika. Učestvovalo je devet ispitanika starosti od 19 do 26 godina, četiri ženskog i četiri muškog pola. Većinu ispitanika su činili studenti. Među ispitanicima je bilo tri aktivna vozača automobila.
- 4 Izvor: SmartPlan grada Beograd ai POUM grada Valjeva, preuzeto iz BFPI, 2020.

Prema nalazima istraživanja, među redovnim korisnicima taksija i bicikla više je mladih muškaraca, dok ostale opcije mobilnosti podjednako koriste mladi muškarci i devojke (Grafikon 8).

Grafikon 8: Raspodela broja redovnih korisnika pojedinih načina kretanja prema polu

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: na grafikonu je prikazan procenat žena i muškaraca koji su tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji redovno (svaki dan ili više puta sedmično) koristili navedene načine kretanja

Ovi nalazi odstupaju od nalaza nekih prethodnih istraživanja o upotrebi različitih načina prevoza, po kojima žene u odnosu na muškarce češće koriste javni prevoz, (23% svih putovanja žena obavlja se javnim prevozom u poređenju sa 14% svih putovanja muškaraca), dok muškarci prednjače u vožnji automobilom (vožnja automobilom čini 40% svih putovanja muškaraca a samo 16% putovanja žena) (SeCons, 2019). Novije studije ukazuju na trend smanjenja rodni stereotipa u mobilnosti („žena u javnom prevozu, muškarac u automobilu“) i to pre svega među mlađim generacijama (Cubbels et al., 2020).

Međugradska putovanja mladi realizuju takođe koristeći sredstva drumskog saobraćaja. Autobus je koristilo 69,9% ispitanika dok je učešće voza i aviona znatno manje.

Zaključak je da mladi u Srbiji svoja kretanja realizuju pre svega na drumu bilo kao pešaci, vozači automobila ili putnici u javnom gradskom prevozu ili međugradskom autobusu. Polovina ispitanika se redovno vozi automobilom, što ne znači da druga polovina preferira druge opcije mobilnosti. Opređenje za javni gradski prevoz je često posledica nemogućnosti ili odlaganja kupovine automobila. Svega 10,2% ispitanika izjasnilo se negativno u kontekstu vožnje automobila, u smislu da imaju vozačku dozvolu ali da ne žele da voze automobil ili da nemaju dozvolu i ne planiraju da je imaju. Približno isti procenat (9,9%) je sebe okarakterisao kao osobu „koja ne izlazi iz automobila“. Ostali ispitanici ili već voze automobil ili iskazuju želju da postanu vozači čim se za to stvore uslovi.

Mladi se najbezbednije osećaju kada pešače dok su ocene bezbednosti niže za bicikl i javni gradski prevoz (Grafikon 9). Ovde je važno naglasiti da su ocene dali samo oni koji koriste navedeni način prevoza. Mladi automobil percipiraju kao relativno bezbedno sredstvo prevoza (ocena 7,63 za vozače, Grafikon 9), iako zvanične statistike upućuju na izraženo visoke rizike ovog načina prevoza za mlade. Razloge treba tražiti u daljoj analizi ponašanja mladih vozača i percepcije šta jeste, a šta nije bezbednosni rizik u vožnji automobilom. Rizično ponašanje vozača automobila je u fokusu ne samo zbog opasnosti za one koji su u automobilu već i za pešake i bicikliste.

Grafikon 9: Percepcija mladih u Srbiji o bezbednosti načina prevoza koje koriste

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: Na grafikonu su predstavljene srednje vrednosti ocena koje su ispitanici dali odgovarajući na pitanje „Koliko se osećate bezbedno kada koristite sledeće vidove prevoza? (izaberite jedan broj na skali od 1 do 10, gde 1 znači veoma nebezbedno, a 10 veoma bezbedno)“. Zbog veoma malog broja onih koji koriste električni trotinet, moped ili motocikl ocene bezbednosti ovih načina prevoza nisu prikazane na grafikonu.

Električni trotinet – nova opcija tzv. mikro mobilnosti – iako još nije u velikoj meri zastupljena među mladima u Srbiji, sve više je u fokusu kada su bezbednosni rizici u pitanju. Polovina mladih izražava visoko slaganje sa tim da je ovo prevozno sredstvo opasno kako za one koje ih voze tako i za druge učesnike u saobraćaju (vozače motornih vozila i pešake, Tabela 1). Ovaj stav više izražavaju devojke u odnosu na mlade muškarce. Pri tome treba imati u vidu da se pretežno radi o stavovima ispitanika koji nisu korisnici električnog trotineta (svega tri ispitanika u uzorku su korisnici ovog načina kretanja).

Tabela 1: Percepcija mladih o bezbednosnim rizicima električnog trotineta

ELEKTRIČNI TROTINETI SU...	UKUPNO	MUŠKARCI	ŽENE
... opasnost po pešake.	45,03%	36,00%	53,95%
... nebezbedni za one koji ih voze.	41,06%	32,00%	50,00%
...su opasnost za vozače drugih vozila.	43,05%	32,00%	53,95%

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

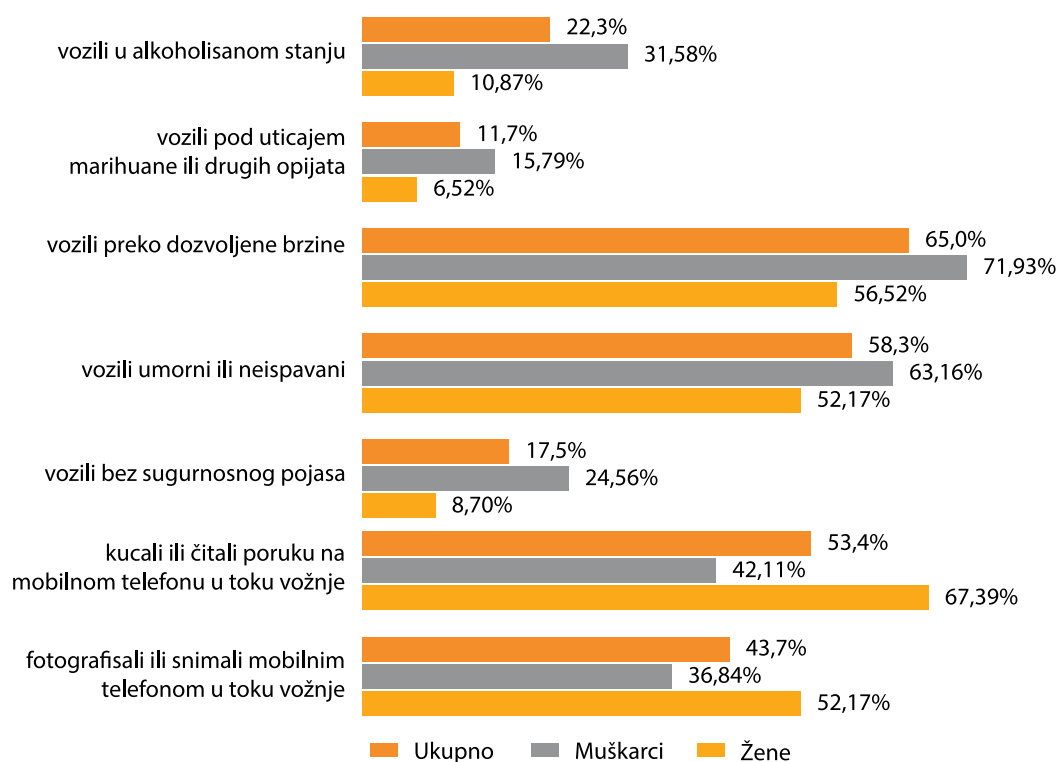
SUBJEKTIVNA PROCENA RIZIČNOG PONAŠANJA MLADIH U SAOBRAĆAJU

Statistike bezbednosti u saobraćaju u Srbiji ukazuju da je najčešći uzrok stradanja ili povreda mladih učesnika nepromišljeno ponašanje (detaljnije u delu 1). Prema nalazima istraživanja, među mladim vozačima automobila veliki je broj onih koji navode da su se bar jednom u poslednjih godinu dana ponašali rizično (nepromišljeno). Među oblicima nebezbednog ponašanja prednjači vožnja preko ograničene brzine i vožnja u stanju umora ili pospanosti, na drugom mestu je upotreba mobilnog telefona tokom vožnje, a na trećem vožnja pod uticajem alkohola ili droge (Grafikon 10). Najniži

je procenat mladih vozača koji navode da su vozili bez sigurnosnog pojasa. Ovakvi oblici rizičnog ponašanja su karakteristični za mlade. Furijan i saradnici (Furian, Kaiser, Senitschnig, & Soteropoulos, 2021) na osnovu rezultata globalnog istraživanja o stavovima mladih navode da je, kada se analiziraju podaci na nivou cele populacije među mladim vozačima u Evropi (18-24 godine), najveći procenat onih koji voze pod dejstvom alkohola, iznad dozvoljene brzine, u stanju pospanosti ili umora ili koriste mobilni telefon u toku vožnje.

Kada se sagledaju nalazi prema polu, zaključak je da su mladi muškarci skloniji vožnji u alkoholisanom stanju i prekoračenju brzine, a devojke korišćenju mobilnog telefona u toku vožnje. Razlike su nešto manje izražene kada je u pitanju vožnja u stanju umora ili pospanosti i vožnja bez sigurnosnog pojasa. I ovaj nalaz delom prati zaključke pomenutog globalnog istraživanja (ESRA) prema kojima su mladi muškarci skloniji brzom vožnji od devojaka.

Grafikon 10: Rizična ponašanja mladih vozača automobila

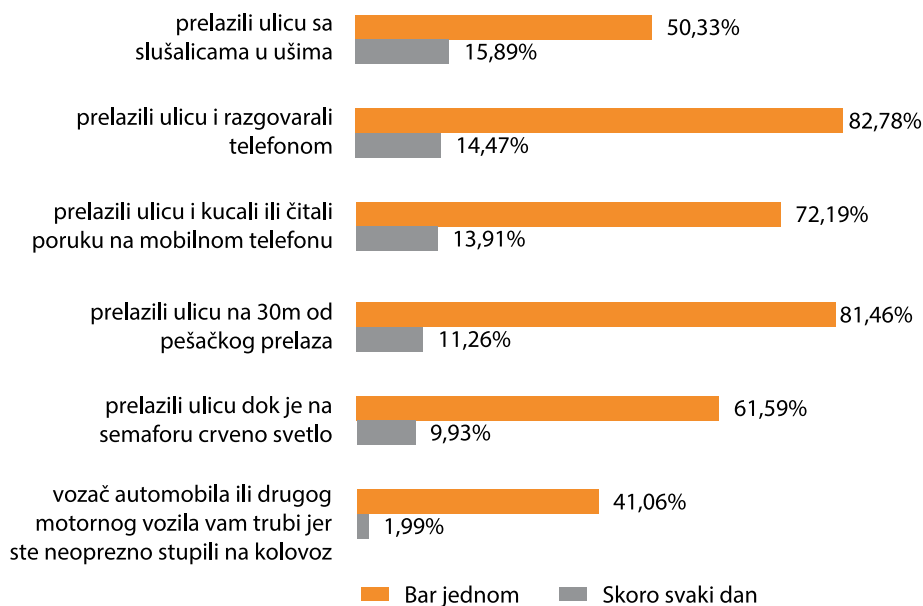
Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: Na grafikonu su predstavljeni procenti mladih (ukupno i prema polu) koji su se bar jednom tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji bili u navedenim situacijama.

Kada su u pitanju nemotorizovani načini kretanja, veliki broj ispitanika navodi da je u poslednjih godinu dana bilo u situaciji prelaska ulice van pešačkog prelaza (81,46%) ili dok je na semaforu crveno svetlo (61,59%), dok oko 10% ispitanika to svakodnevno radi. Pri tome, značajan procenat mladih se i u svojstvu pešaka oslanja na sopstvenu procenu a ne na ono što je normirano propisima kao bezbedno ponašanje. Pa tako 47,02% mladih izražava visoko slaganje sa tim da je, ukoliko nema automobila, u redu preći ulicu van pešačkog prelaza, a 32,45% ukoliko je na semaforu crveno svetlo. Zaključak na osnovu fokus grupne diskusije je da mladi ovo vide kao uobičajeno ponašanje svih učesnika u saobraćaju, iako nebezbedno.

Grafikon 11: Rizična ponašanja mladih pešaka

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: Na grafikonu je prikazan procenat mladih pešaka koji su tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji bili u navedenoj situaciji.

Upotreba mobilnog telefona pri prelasku ulice je, može se reći, uobičajena za mlade korisnike. Više od dve trećine se u ovoj situaciji našlo u protekloj godini, a oko 15% ispitanika koristi mobilni telefon pri svakom prelasku ulice (Grafikon 11). Nalazi iz fokus grupne diskusije upotpunjuju ovaj nalaz. Mladi primjećuju da je upotreba mobilnog telefona sveprisutna u saobraćaju kao i da je to nezavisno od starosti pešaka, ali i da može biti i opasno. Prema nalazima istraživanja čak 62% mladih izražava visoko slaganje sa stavom da je slušanje muzike preko slušalica opasno za pešake.

Za razliku od ponašanja vozača, u slučaju pešaka nalazi istraživanja nisu pokazali značajne razlike prema polu. Devojke nešto više koriste mobilni telefon pri prelasku ulice (razlika do 2%).

Kako jednu mladu osobu karakteriše kombinovanje različitih opcija kretanja, neretko i u toku jednog dana ili sedmice, jedno od pitanja je koliko se ponašanje i percepcija bezbednosnih rizika menja sa promenom uloge (pešak, vozač automobila, vozač bicikla). Prema nalazima istraživanja četvrtina mladih vozača smatra da pešaci ne poštuju dovoljno vozače. Isto toliko smatra da vozači ne poštuju dovoljno pešake.

STAVOVI I SAMOPERCEPCIJA MLADIH U VEZI SA BEZBEDNOSNIM RIZICIMA U SAOBRAĆAJU

Mladi su saglasni u stavovima da ponašanje poput vožnje u stanju umora ili pod dejstvom alkohola nije prihvatljivo, iako u njihovim iskustvima ne izostaju primeri ovakvog ponašanja. Veoma mali procenat ispitanika je izrazio visoko neslaganje sa ovim stavovima (Tabela 2). Međutim, mnogo manje su kritični kada ocenjuju sopstvene sposobnosti u kontekstu rizične vožnje. U proseku svega 4,2% mladih izražava visoko slaganje sa stavom da je u redu voziti pod dejstvom alkohola,⁵ a znatno viši procenat (21,22%) smatra da „dobro i sigurno vozi i kada popije“. Slično važi i za druge rizike u vožnji. U proseku svega oko 15% smatra da je u redu voziti iznad dozvoljene brzine, a duplo više vidi sebe kao nekoga ko je sposoban da sigurno vozi i preko dozvoljene brzine. Razlika je tri puta veća kada se uporede isti procenti vezano za vožnju u stanju umora ili pospanosti.

5 Od 2.65% onih koji se slažu da je ovo u redu ukoliko je vozač sam u automobile do 8.61% koji opravdavaju ovo ponašanje ukoliko je vozač "malo popio".

Tabela 2: Stavovi i samopercepcija mladih o rizičnom ponašanju u vožnji automobila

Vožnja u alkoholisanom stanju			
<i>Stavovi</i>			
U redu je voziti u alkoholisanom stanju...	Ukupno	Muškarci	Žene
...ako se malo popije.	8,61%	12,10%	5,26%
...ako su relacije kratke.	3,31%	6,57%	0,00%
...ako si sam u automobilu.	2,65%	5,33%	0,00%
...ako je prošlo više od sat vremena od poslednje „čašice“.	3,97%	5,33%	2,63%
<i>Samopercepcija</i>			
Dobro i sigurno vozim i kada popijem.	Ukupno	Muškarci	Žene
	21,22%	28,85%	12,77%
Vožnja iznad ograničene brzine			
<i>Stavovi</i>			
U redu je...	Ukupno	Muškarci	Žene
... voziti iznad ograničenja, ako nema nikoga na putu.	14,57%	16,00%	13,6%
... proći na žuto ako je raskrsnica prazna.	19,21%	28,00%	10,53%
<i>Samopercepcija</i>			
Imam poverenja u svoju vožnju i kada vozim preko dozvoljene brzine.	Ukupno	Muškarci	Žene
	34,65%	40,74%	27,6%
Umem brzo da vozim i u oštrim krivinama.	15,84%	24,7%	6,37%
Vožnja u stanju umora ili pospanosti			
<i>Stavovi</i>			
U redu je...	Ukupno	Muškarci	Žene
... voziti pospan ako su relacije kratke	7,28%	13,32%	1,32%
... voziti pospan ako si iskusan vozač	3,97%	6,67%	1,32%
<i>Samopercepcija</i>			
Nikada nisam toliko umoran/umorna da ne mogu da vozim.	Ukupno	Muškarci	Žene
	29,79%	29,63%	29,79%
Upotreba mobilnog telefona tokom vožnje			
<i>Stavovi</i>			
U redu je...	Ukupno	Muškarci	Žene
... kuckati poruku na mobilnom telefonu i voziti, ako si iskusan vozač.	5,96%	8,00%	3,95%
<i>Samopercepcija</i>			
Sposoban/na sam da vozim i koristim mobilni telefon u isto vreme	Ukupno	Muškarci	Žene
	11,88%	16,75%	6,38%

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: u tabeli je naveden procenat ispitanika koji su izrazili visoko slaganje sa navedenim stavovima (ocene 4 i 5).

Kada ovim nalazima dodamo nalaze o sklonostima ka rizičnom ponašanju (Grafikon 10), možemo zaključiti da mlade u Srbiji karakteriše izraženo neslaganje nivoa lične prihvatljivosti nebezbednog ponašanja u odnosu na stvarno ponašanje u saobraćaju, kao i visok nivo samopouzdanja. Slični nalazi se mogu pronaći u velikom svetskom istraživanju o stavovima mladih vozača o bezbednosnim rizicima u saobraćaju (Furian, Kaiser, Senitschnig, & Soteropoulos, 2021: 36), što upućuje na to da se radi o opštoj karakteristici mladih vozača. Sklonost vozača da brzinu svoje vožnje određuju više prema sopstvenoj proceni uslova kretanja, a manje vođeni ograničenjima, nije svojstvena samo mladim vozačima (više u delu 2), ali je posebno zabrinjavajuća jer se radi o vozačima koji imaju manje iskustva, a višak samopouzdanja.

Dalji nalazi istraživanja upućuju na to da mladi na neki način relativizuju nebezbedno ponašanje stavljajući ga u kontekst uobičajenog. U objašnjenjima se pozivaju na sopstvena iskustva u taksiju ili javnom gradskom prevozu, gde je profesionalni vozač vozio iznad ograničenja (taksi) ili koristio mobilni telefon u toku vožnje (gradski autobus). Pored sopstvenih iskustava navode i iskustva roditelja koji su vozili u alkoholisanom stanju. Takođe, mladi u situaciju kada se osećaju nebezbedno nisu sigurni kako da odreaguju. Primer je vožnja taksijem gde navode iskustva osećaja nebezbedne vožnje, ali i autocenzure, u smislu da „pravo“ na reakciju vezuju za procenu iskustva vozača. Nalazi nas ponovo vraćaju na sopstvenu procenu gde sagledavanje konkretne situacije u prostoru i vremenu uključuje i iskustveno, u smislu šta je uobičajeno iako nije dozvoljeno. Kada su u svojstvu suvozača ili putnika u automobilu kojim upravlja poznanik ili prijatelj mladi različito tumače ulogu. Ne postoji slaganje o tome da li je u redu da suvozač ili putnik sugeriše vozaču da koriguje svoju vožnju u situaciji kada se osećaju nebezbedno. Dok jedni smatraju da je u redu reagovati, drugi ovo smatraju ometanjem vozača.

„...kad sam u taksiju onda, kad gledam kako čovek vozi, onda dođe mi da mu kažem, e slušaj ... ispod 30, nemoj da menjaš traku u raskrsnici, i tako neke stvari koje bi trebalo da su osnovne. Ali ne govorim naravno...“

Srednjoškolac, 19 godina, koristi bicikl i JGP

„... ja kad sam se vozio sa tatom, i ne znam sad kao prolazimo tu nekom ulicom, i sad počinje zeleno da se gasi onako treperi, žuto, on meni u fazonu prođi. I tako dalje. I mislim ja se tu zaustavim... ne osećam se sad bezbedno da ja sad tu nemam te sposobnosti, da ću sad ne znam da nagazim da prođem...“

Student, 21 godina, na obuci za vožnju

„...znam situaciju da su momak i devojka bili u automobilu, on je vozač već godinama, ona je recimo par meseci pre toga položila, ali ona je bila na mestu vozača, onda je on prosto forsirao ajde možeš brže, možeš brže, zašto voziš tako sporo i desilo se da su imali saobraćajnu nesreću...“

Studentkinja, 24 godine, vozač automobila

Za sva tri bezbednosna rizika u vožnji automobila (alkohol, brzina iznad ograničenja i vožnja u stanju umora), nalazi istraživanja su pokazali da mladi muškarci u odnosu na devojke u većem procentu opravdavaju rizično ponašanje. Pa tako svega oko 2% devojaka opravdava vožnju u alkoholisanom stanju u odnosu na nešto više od 7% mladih muškaraca. Ovo se prenosi i na samopercepciju. Mladi muškarci u većoj meri vide sebe kao sposobne da sigurno voze i pod dejstvom alkohola u odnosu na devojke (28,55% mladih muškaraca u odnosu na 12,77% devojaka je izrazilo visoko slaganje sa ovim stavom, Tabela 2). U slučaju korišćenja mobilnog telefona tokom vožnje, devojke manje u odnosu na mlade muškarce opravdavaju ovo ponašanje, imaju manje poverenja u svoju vožnju uz korišćenje mobilnog telefona, ali za razliku od drugih oblika rizičnog ponašanja, češće koriste mobilni telefon u toku vožnje od muškaraca (Grafikon 10).

Na pitanje da li su žene lošiji vozači od muškaraca, 19,21% ispitanika izražava visoko slaganje, gde je znatno više mladih muškaraca (32%) u odnosu na devojke (6,58%) koji se slažu sa ovim stavom. Nasuprot tome, u okviru fokus grupne diskusije mladi su izrazili neslaganje sa ovim stavom, pozivajući se na objašnjenje da se radi o stereotipima koji se prenose od starijih i očekivanja da će se oni prevazići.

Ono što je karakteristično za mlade je što se vožnja ne doživljava isključivo funkcionalno – stići na lokaciju od interesa. Iz fokus grupne diskusije smo saznali da je automobil neretko mesto okupljanja („žurka u automobilu“) gde ispitanici navode iskustva tokom pandemije COVID-19 kada su usled zatvaranja kafića i klubova izlaske premeštali u automobil. Kada se ovakvo ponašanje postavi u kontekst bezbednosnih rizika, ispitanici konstatuju da je nebezbedno ali ne produbljuju aspekt rizika i nastoje da opravdaju, navodeći na primer da atmosfera muzike i šale u automobilu drži vozača budnim.

„...Kada je bila korona. Ništa nije radilo, kafići..... ... bilo toplo, na primer išli smo (automobilom) na neke dalje lokacije, ... odvrnemo muziku, prozore, pevamo, glupiramo se, snimamo. Vozač učeštvuje u vožnji ali i u druženju...“

Student, 22 godine, pešači, koristi bicikl i JGP

„...Ponekad je nebezbednost zabavna. Recimo, ja kad vozim bicikl po nizbrdicama nekim ogromnim i onda vozim barem 40 na sat, i onda počne bicikl da se tresu, ali kad prođe sve to onda bude zabavno što je bilo toliko nesigurno. Da naiđe automobil sad šta bi bilo ko zna...“

Srednjoškolac, 19 godina, koristi bicikl i JGP

Očekivano, obrasci ponašanja i razmišljanja mladih se prenose i u okvire saobraćaja. Potreba za senzacijom, atmosferom zabave i opuštenosti, komunikacija na liniji šale i slično prati mlade i kada su u saobraćaju. Prema nalazima istraživanja 67,8% mladih vozača je bar jednom u poslednjih godinu dana iskusilo situaciju u kojoj su slušali šale na račun svoje vožnje, a 45% je bar jednom demonstriralo svoje vozačko umeće kako bi se pokazali pred svojim suvozačima. Kao i u drugim situacijama, mladima je i u saobraćaju važno mišljenje drugih, naročito vršnjaka.

Kada su u pitanju druge opcije mobilnosti, kao što je pešačenje ili vožnja bicikla, mladi su manje rigidni u svojim stavovima nego što je to slučaj sa vožnjom automobila. Posebna tema u kontekstu bezbednosnih rizika mladih u saobraćaju su električni trotineti – nova opcija takozvane mikro-mobilnosti. Električni trotineti su trenutno jedna od centralnih tema bezbednosti drumskog saobraćaja, kako zbog njihove sve veće upotrebe tako i zbog brojnih nedorečenosti u smislu propisanih pravila kretanja. U Srbiji je broj električnih trotineta u porastu, a najviše ih ima u Beogradu. U fokusu su pitanja dozvoljene brzine kretanja (pojedini električni trotineti mogu da razviju brzinu od 90 km/čas), površina po kojima treba da se kreću (kolovoz, trotoar, biciklistička staza), starosne granice za upravljanje (16 godina ili manje), propisane zaštitne opreme itd. Stručnjaci su saglasni da trotinetu nije mesto na kolovozu jer, slično motociklu, ometa vozače, teško je uočljiv, a sami vozači trotineta su više izloženi rizicima u saobraćaju i kada imaju zaštitnu opremu (u odnosu na motocikliste). Biciklističke staze nemaju dovoljnu pokrivenost, a na trotoarima električni trotineti predstavljaju visok rizik za pešake. Propisi se razlikuju od zemlje do zemlje a prema nalazima našeg istraživanja, mladi su podeljeni po pitanju toga da li je električnom trotinetu mesto na kolovozu ili na trotoaru (Tabela 3). Više od tri četvrtine (78%) je iskazalo visoko slaganje sa stavom da električni trotinet treba da voze isključivo lica starija od 16 godina, a skoro polovina (43%) da je neophodno uvesti vozački ispit za električne trotinete. U ovim stavovima su devojke rigidnije u odnosu na mlade muškarce (Tabela 3).

Tabela 3: Stavovi mladih o električnim trotinetima – kuda i ko sme da vozi?

	UKUPNO	MUŠKARCI	ŽENE
Električni trotinet ne treba voziti trotoarom.	58,94%	56,00%	61,84%
Električni trotinet treba voziti samo tamo gde postoji obeležena biciklistička staza.	66,23%	53,33%	78,95%
Električni trotinet treba da voze isključivo lica starija od 16 godina.	78,15%	69,33%	86,84%
Neophodno je uvesti vozački ispit za upravljanje električnim trotinetom	43,05%	30,67%	55,26%

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Napomena: u tabeli su prikazani procenti ispitanika koji su izrazili visoko slaganje sa navedenim stavovima (odgovori 4 i 5)

Mladi bezbednosne rizike u saobraćaju podjednako ilustruju iskustvima svojih poznanika i vestima iz medija. Što je iskustvo bliže (lično ili iskustvo bliske osobe), ili bliže u smislu da se dogodilo na lokaciji pored koje prolaze ili na kojoj žive, ispitanici konstatuju i jače efekte na promenu sopstvenog ponašanja, dok na vesti iz medija ili promotivne kampanje slabije reaguju. Uz to navode i da efekat u smislu promene ponašanja kratko traje.

„...A onda još veći problem što i kad se desi u okruženju, mi sad pričamo nas četvoro ... kako je to neki određeni period nas drži i onda nas posle ponovo pusti. Kao mi ne učimo očigledno mnogo na tuđim greškama...“

Student, 21 godina, koristi JGP

Mladi navode da je rešenje za povećanje bezbednosti saobraćaja više u tvrdim merama politike, odnosno povećanju kontrole (saobraćajno-policijske prinude) nego u mekim merama poput podizanja svesti kroz kampanje i edukaciju, kojima pridružuju epitet kratkotrajnog efekta. Ono što mladi navode kao zanemaren faktor (ne)bezbednosti u saobraćaju je stanje infrastrukture (put kao element bezbednosti saobraćaja).

ZAKLJUČAK

Mladi predstavljaju kategoriju visoko ugroženih učesnika u saobraćaju, a među njima su najugroženiji mladi muškarci vozači automobila. Zvanične statistike o nezgodama, nalazi našeg istraživanja, kao i nalazi velikih svetskih istraživanja o bezbednosnim rizicima mladih u saobraćaju upućuju da razlozi leže u karakteristikama mlade populacije. Ključni nalazi našeg istraživanja su:

- Mladi u Srbiji preferiraju automobil kao prevozno sredstvo (90% ili vozi ili planira da vozi automobil čim se za to steknu uslovi); među opcijama mobilnosti koje mladi redovno koriste prednjače javni gradski transport i pešačenje.
- Mladi korisnici automobila u Srbiji percipiraju ovo sredstvo prevoza kao relativno bezbedno (ocena 7,71 na skali 1-10), dok je pešačenje percipirano kao najbezbedniji način kretanja (ocena 8,46).
- Među oblicima samoprijavljenog nebezbednog ponašanja mladih vozača prednjači vožnja preko ograničene brzine i vožnja u stanju umora ili pospanosti, na drugom mestu je upotreba mobilnog telefona tokom vožnje, a na trećem vožnja pod uticajem alkohola ili droge; mladi muškarci u skloniji vožnji u alkoholisanom stanju i prekoračenju brzine, a devojke korišćenju mobilnog telefona u toku vožnje.

- Za mlade vožnja automobilom nije samo funkcionalnog karaktera (stići na odredište) već i oblik druženja, gde ne izostaju dokazivanja pod uticajem vršnjaka; 67,8% mladih vozača je bar jednom tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji bilo u situaciji u kojoj su slušali šale na račun svoje vožnje, a 45% je demonstriralo svoje vozačko umeće kako bi se pokazali pred suvozačem i putnicima.
- Upotreba mobilnog telefona pri prelasku ulice je uobičajena za mlade korisnike. Više od dve trećine se u ovoj situaciji našlo tokom godinu dana koji su prethodili pandemiji, a oko 15% koristi mobilni telefon pri svakom prelasku ulice.
- Mlade karakteriše izraženo neslaganje nivoa lične prihvatljivosti nebezbednog ponašanja i stvarnog ponašanja u saobraćaju, ali i visok nivo samopouzdanja. Na primer, svega 4,2% mladih izražava visoko slaganje sa stavom da je u redu voziti pod dejstvom alkohola, dok znatno viši procenat (22,30%) samoprijavljuje ovakvo ponašanje. Približno isti procenat (21,22%) smatra da dobro i sigurno vozi i pod dejstvom alkohola.
- Nove opcije mikro-mobilnosti (električni trotinet ili bicikl, segvej, hoverbord) nisu značajno zastupljeni među mladima u Srbiji, ali ih većina percipira kao nebezbedno sredstvo prevoza kako za one koje ih voze tako i za druge učesnike u saobraćaju.

Buduća istraživanja o bezbednosnim rizicima mladih u saobraćaju je potrebno dodatno usmeriti ka razumevanju njihovih stavova i ponašanja i to kako u kontekstu tradicionalno visokih rizika (neprilagođena brzina ili vožnja u alkoholisanom stanju), tako i u kontekstu relativno novih faktora gde se izdvajaju mobilni telefon i nove opcije mikro-mobilnosti, kao što je električni trotinet. Dok je uticaj nemogućnosti odlaganja komunikacije preko mobilnog telefona (pre svega preko društvenih mreža) na bezbednost mladih u saobraćaju tema koja je već duže vreme u fokusu, bezbednosni rizici mladih korisnika novih opcija mikro-mobilnosti (električni trotinet/bicikl i slično) još su nedovoljno istražena tema.

Na kraju, podsetićemo da savremeni koncept upravljanja bezbednošću drumskog saobraćaja (*Safe System Approach*) u osnovi ima uvažavanje i prihvatanje faktora ljudske greške, pa tako i onih koje su svojstvene mladima. To dalje znači da rešenja nisu isključivo u zabranama i ograničenjima, kaznama i novim sistemima bezbednosti u vozilima već i u mekim merama, poput edukacije i kampanja za odgovorno i bezbedno ponašanje u saobraćaju. Kada su mladi u pitanju, efekat mekih mera u velikoj meri zavisi i od toga na koji način su osmišljene i implementirane, odnosno koliko su „po meri“ mladih. Primer pozitivnog delovanja su aktivnosti globalne organizacija pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija YOURS (engl. Youth for road safety)⁶ koja se zalaže za veće uključivanje mladih u donošenje odluka i rešavanje pitanja bezbednosti saobraćaja, kao i promenu stanovišta po kome su mladi isključivo viđeni kao „problematični učesnici u saobraćaju“.

---

6 Više o YOURS organizaciji na sledećem linku: <http://www.youthforroadsafety.org/>

LITERATURA

- ABS. (2019). *Pregledni izveštaj Agencije za bezbednost saobraćaja, Bezbednost mladih učesnika u saobraćaju (15-30 godina starosti), 2019*. Beograd: ABS. Dostupno na: <https://www.abs.gov.rs/admin/upload/documents/20190522102733-bezbednost-mladih-u-saobracaju--2016-2018.pdf>
- ABS. (2017). *Istraživanje stavova učesnika u saobraćaju o opasnostima i rizicima u saobraćaju u Srbiji*. Beograd: ABS. Dostupno na: <https://www.abs.gov.rs/%D1%81%D1%80/analize-i-istrazivanja/realizovani-projekti/istrazivanja-stavova-ucenika-u-saobracaju-o-opasnostima-i-rizicima-u-saobracaju-u-srbiji>
- Danilović, K., & Đorić, V. (2020). *Održiva urbana mobilnost-šansa za razvoj održivih gradova u Srbiji*. Beograd: BFPI. Dostupno na: <https://bfpe.org/wp-content/uploads/2020/06/ODRZ%CC%8CIVA-URBANA-MOBILNOST.pdf>
- Cubells, J., Marquet, O., & Miralles-Guasch, C. (2020). Gender and age differences in metropolitan car use. Recent gender gap trends in private transport. *Sustainability*, 12, 72-86. Dostupno na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/18/7286>
- EC. (2019). *European Commission - Fact Sheet - 2018 road safety statistics: what is behind the figures?*, 4 April, 2019. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_19_1990
- ERSO. (2018a). *Traffic Safety Basic Facts 2018: Young drivers (18-24)*, June 2018. Dostupno na: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/sites/default/files/pdf/statistics/dacota/bfs2018_young_people.pdf
- ERSO. (2018b). *Traffic Safety Basic Facts 2018, Gender*. European Road Safety Observatory. June 2018. Dostupno na: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/sites/default/files/pdf/statistics/dacota/bfs2018_gender.pdf
- Furian, G., Kaiser, S., Senitschnig, N., & Soteropoulos, A. (2021). *Young Road Users*. ESRA2 Thematic report Nr. 14. ESRA project (E-Survey of Road users' Attitudes). Vienna, Austria Austrian Road Safety Board KFV. Dostupno na: <https://www.esranet.eu/storage/minisites/esra2018thematicreportno14youngroadusers.pdf>
- Lyon, C., Mayhew, D., Granie, M. A., Robertson, R., Vanlaar, W., et al. (2020). Age and road safety performance: Focusing on elderly and young drivers. *IATSS research - Journal of International Association of Traffic and Safety Sciences, International Association of Traffic and Safety Sciences*, 44, 212-219.
- Musselwhite, C. B. A., & Haddad, H. (2007). Prolonging the safe driving of older people through technology. *The Centre for Transport & Society*, 155.
- Pešić, D., Vujanić, M., Antić, B., & Smailović, E., (2016). *Uporedna analiza ugroženosti mladih vozača u Srbiji i zemljama Evropske unije*. 1. Međunarodna Konferencija „Bezbednost saobraćaja u lokalnoj zajednici“ Srbija, Vrnjačka Banja, str. 9-19. Dostupno na: bslz.org/bslzdownload/5b59b75c0cbfdb853895c73e489bc412
- SeConS. (2019). *Rodna ravnopravnost u saobraćaju u Srbiji*. Beograd: SeConS, GETS. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/109-publication.pdf>

SZO. (2021). Road traffic injuries, Basic facts published on June 20. 2021, Dostupno na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

Trivedi, T. K., Liu, C., Antonio, A. L. M., et al. (2019). Injuries associated with standing electric scooter use. *JAMA network open*, 2. Dostupno na: file:///C:/Users/Dragana/Downloads/trivedi_2019_oi_180307.pdf

Tubić, V., Glavić, D., Stepanović, N., Milenković, M., & Vidas, M. (2018). *Analiza realnih i prekoračenih brzina na državnim putevima – opština Kraljevo*, 13. Međunarodna Konferencija „Bezbednost saobraćaja u lokalnoj zajednici“ Srbija, Kopaonik, Dostupno na: <https://www.bslz.org/paper/527>

Istraživanje zdravstvenih rizika u populaciji mladih u Srbiji

Željka Stamenković

UVOD

Zdravstveni rizici predstavljaju široku kategoriju faktora (karakteristika, navika, okruženja) koji povećavaju verovatnoću javljanja bolesti, povreda ili smrti kod ljudi. Duža izloženost faktorima rizika dovodi do iscrpljivanja organizma i posledičnih nepovoljnih zdravstvenih ishoda koji se ogledaju u nastanku bolesti, prevashodno hroničnih nezaraznih bolesti. Hronične nezarazne bolesti su vodeći uzroci oboljevanja i umiranja širom sveta. Prevremena smrtnost kao i produženi životni vek sa hroničnom nezaraznom bolešću predstavljaju sve veće opterećenje za zdravstvene sisteme, ekonomski razvoj i dobrobit velikog dela stanovništva (GBD 2017 Causes of Death Collaborators, 2018).

Istraživanja širom sveta su pokazala da sticanje loših navika počinje već u detinjstvu (Grant-Ham-McGregor et al., 2007). Zato je sagledavanje izloženosti faktorima rizika tokom detinjstva i perioda mladosti od velikog značaja, kako bi se na vreme prevenirale promene u organizmu koje dovode do bolesti i u krajnjem slučaju smrti. Takođe, ovakva vrsta istraživanja čini osnov za izradu najefektivnije strategije u prevenciji ovih hroničnih nezaraznih bolesti.

Kada se govori o faktorima rizika, pored bioloških i socioekonomskih, posebna pažnja se posvećuje nezdravim stilovima života koji se odnose na navike koje osoba usvaja od najranijeg uzrasta, koje se mogu menjati i koje u najvećoj meri mogu da utiču na zdravstveni ishod. Tu spadaju neadekvatna ishrana, fizička neaktivnost, konzumiranje duvana i psihoaktivnih supstanci. U Akcionom planu Globalne strategije za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti, Svetska zdravstvena organizacija (SZO) naročito ističe da najčešće nezarazne bolesti imaju zajedničke faktore rizika a to su gojaznost, neadekvatna ishrana, fizička neaktivnost i konzumiranje duvana i alkohola (World Health Organization [WHO], 2013).

Kako zbog značaja faktora rizika prisutnih u populaciji mladih, tako i zbog budućih mera i aktivnosti koje bi dovele do poboljšanja zdravstvenog stanja ove populacije, cilj našeg istraživanja jeste ispitivanje izloženosti mladih faktorima rizika, odnosno zastupljenost različitih stilova života u populaciji mladih u Republici Srbiji, kao i razumevanje motiva i razloga pojedinih nezdravih stilova života.¹ Poseban cilj se odnosi na procenu postojanja razlika u navikama mladih u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitanika.

1 Istraživanje je sprovedeno u periodu od jula do septembra 2021. godine i obuhvatilo je kvantitativnu i kvalitativnu komponentu. Kvantitativna komponenta istraživanja se odnosila na fakotre rizika, odnosno stilove života među mladima u Srbiji. Upitnik se sastojao iz tri celine: sociodemografske karakteristike, zdravstveno stanje i stil života ispitanika. Deo upitnika koji se odnosio na stil života je pokrio pitanja u vezi sa nutritivnim statusom, ishranom, fizičkom aktivnošću, pušenjem, korišćenjem alkohola i upotrebom psihoaktivnih supstanci. Kvalitativna komponenta istraživanja, sa posebnim osvrtom na nezdrave stilove života mladih u Srbiji, sprovedena je u formi fokus grupne diskusije sa mladima.

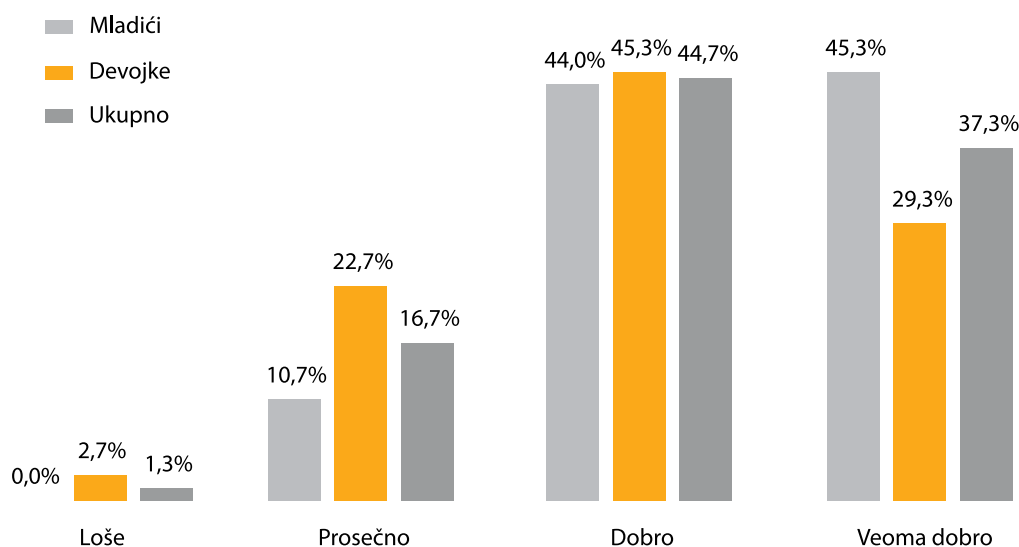
SAMOPROCENA ZDRAVSTVENOG STANJA MLADIH

Samoprocena zdravstvenog stanja predstavlja subjektivnu ocenu ispitanika o sopstvenom zdravlju i često je značajno povezana sa objektivnim zdravstvenim stanjem i kvalitetom života (Wu et al., 2013). Ovaj pokazatelj je značajan prediktor nastanka bolesti, funkcionalnih ograničenja, a takođe i smrtnosti (Verschuuren et al., 2012).

U našem istraživanju, na pitanje da procene sopstveno zdravstveno stanje, 44,7% ispitanika je navelo da je dobro dok je 37,3% ispitanika navelo da je veoma dobro. Ovakvi nalazi su u korelaciji sa rezultatima Istraživanja o položaju i potrebama mladih iz 2019. godine, kada je vrlo sličan procenat mladih ocenio svoje zdravlje kao dobro ili veoma dobro (CeSID, 2019). Interesantno je da su u našem istraživanju mladići u značajno većem procentu procenjivali sopstveno zdravstveno stanje kao veoma dobro u odnosu na devojke (45,3% naspram 29,3%) (Grafikon 1). Na pitanje o postojanju hroničnih bolesti, svaki sedmi ispitanik je odgovorio da ima neku hroničnu bolest.

Ovakve vrednosti samoprocene zdravstvenog stanja su važne s aspekta nejednakosti u zdravlju jer mogu da ukažu na potrebu za kreiranjem specifičnih mera i aktivnosti usmerenih ka ublažavanju razlika među grupama stanovništva različitog pola.

Grafikon 1: Samoprocena zdravstvenog stanja

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

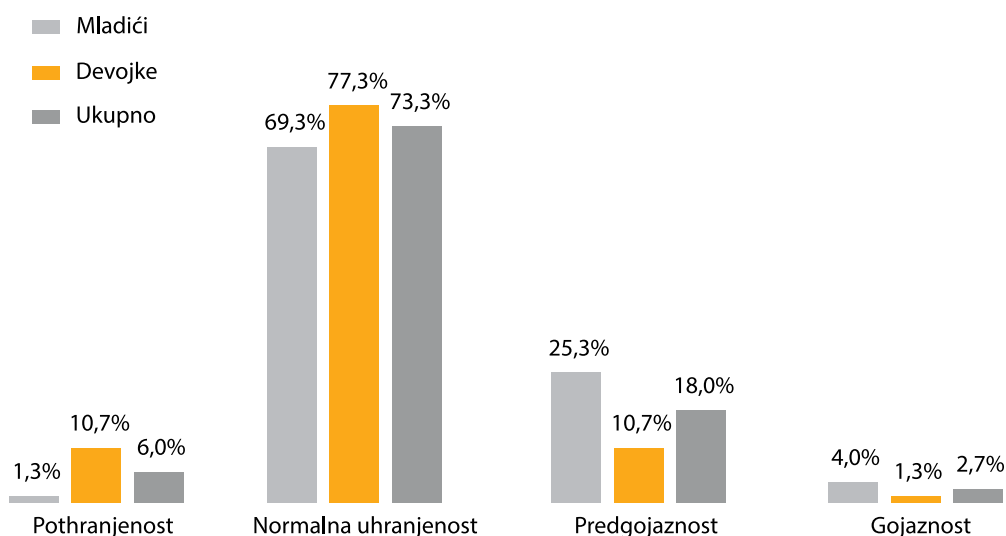
NUTRITIVNI STATUS ISPITANIKA

Na individualnom nivou zdravstveni potencijal znači dobar nutritivni status. Rezultati brojnih istraživanja koja su se bavila nutritivnim statusom pokazala su da je fenomen gojaznosti u detinjstvu i mladosti najbolji indikator opterećenja faktorima rizika za nastanak hroničnih nezaraznih bolesti kasnije u životu. Gojaznost je usko povezana i sa ostalim faktorima rizika (ishranom i fizičkom neaktivnošću) (WHO, 2016). Učestalost gojaznosti odavno ima epidemijski karakter na globalnom nivou, a još 1997. godine SZO je i formalno označila epidemiju gojaznosti i istakla je kao važan javnozdravstveni problem (WHO Consultation on Obesity, 1998). Ozbiljni zdravstveni rizici, skraćenje očekivane dužine života i enormni ekonomski efekti povezani sa gojaznošću, čine dodatno breme, posebno kada su u pitanju hronične nezarazne bolesti i onesposobljenost (Gardner & Halweil, 2000).

Najveći procenat mladih (73,3%) u našem istraživanju je normalno uhranjen (Grafikon 2). Ovakvi rezultati su u saglasnosti i sa rezultatima istraživanja o potrebama i položaju mladih u Republici Srbiji iz 2019. godine, gde se navodi da 64% mladih smatra da je njihova telesna težina odgovarajuća (CeSID, 2019).

Međutim, uočava se statistički značajno više pothranjenih devojaka u odnosu na mladiće i istovremeno značajno više predgojaznih i gojaznih mladića u odnosu na devojke (Grafikon 2). Iako procenat pothranjenih devojaka (10,7%) može delovati nedovoljno značajan kako bi se dalje istraživalo, ovo može biti problematičan nalaz budući da je danas prisutan trend izgladnjivanja u kombinaciji sa ekscesivnim vežbanjem (anoreksija) te treba biti vrlo pažljiv prilikom interpretacije ovakvih podataka. Takođe, među mladim ljudima vrlo često se mršavost i lepota podvode pod istu kategoriju što dodatno može da doprinese smanjenom stepenu uhranjenosti i posledičnim poremećajima mentalnog i fizičkog zdravlja. Zato je važno, bilo da se radi o pothranjenosti ili o gojaznosti, na vreme reagovati i izbeći štetne posledice po zdravlje koje stanje uhranjenosti sa sobom nosi.

Grafikon 2: Stepenu uhranjenosti među mladima

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

ISHRANA

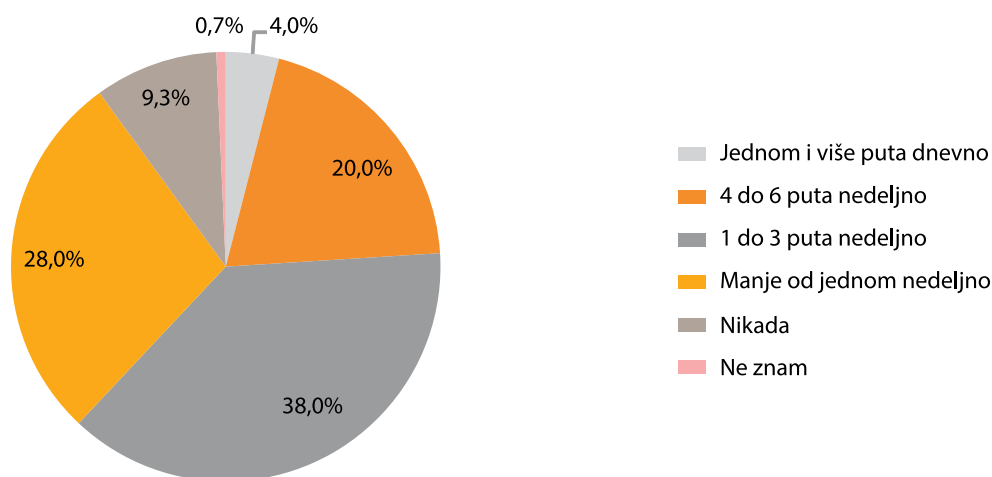
Pravilna ishrana obezbeđuje unos optimalne mešavine svih hranljivih materija neophodnih za dobro zdravlje i, između ostalog, podrazumeva svakodnevno izbalansiran unos svih vrsta namirnica podeljen u više obroka tokom dana (doručak, ručak, večera i dve užine) u svim životnim dobima. Pored izbora namirnica, značajna je i učestalost njihovog unosa tj. obroka kao i način pripremanja hrane. Energetski unos treba da bude u skladu sa energetskom potrošnjom. Nepravilna ishrana spada u vodeće faktore rizika za brojna oboljenja kao što su šećerna bolest, bolesti srca i krvnih sudova, maligne bolesti i oralna oboljenja (WHO, 2003). Zdrava odnosno pravilna ishrana počinje rano u životu - dojenje podstiče zdrav rast i poboljšava kognitivni razvoj, a može imati i dugoročne zdravstvene benefite, poput smanjenja rizika od dobijanja prekomerne težine ili gojaznosti i razvoja hroničnih nezaraznih bolesti kasnije u životu.

U okviru istraživanja ispitivane su navike u ishrani mladih kao što su svakodnevni unos voća i povrća, mleka i/ili mlečnih proizvoda, hleba, ribe, vrste masnoća koje se koriste u ishrani/za pripremu hrane, zastupljenost doručka i navika dosoljavanja hrane.

Naviku da svakodnevno doručkuje imalo je 72,7% ispitivane populacije. Bar jednu šolju mleka i/ili mlečnih proizvoda svakodnevno je konzumiralo 32,7% stanovnika, što je manje u odnosu na čitavu populaciju gde ovaj procenat iznosi 41,8% (Milić, Stanisavljević & Krstić, 2021).

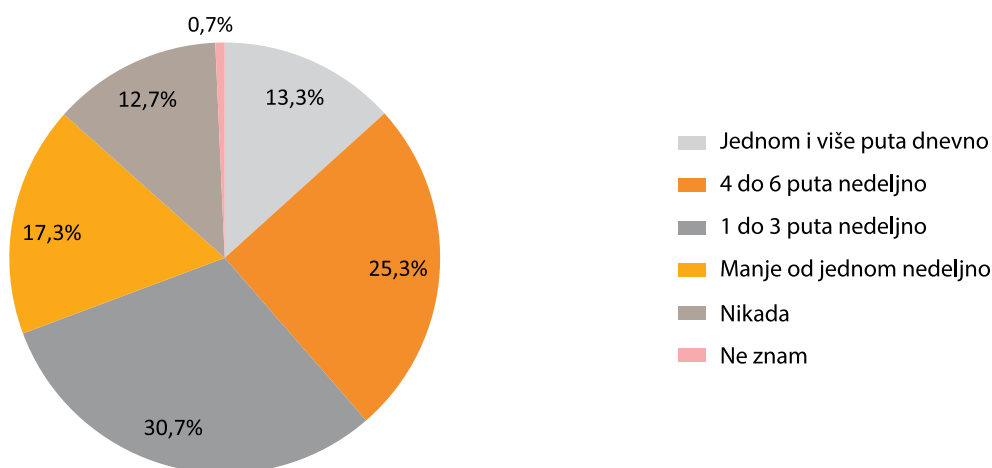
U svojoj ishrani 86% mladih koristi hleb. Svaki sedmi ispitanik izjavio je da dosoljava hranu pre nego što je proba. Svaki četvrti ispitanik jede ribu jednom do tri puta nedeljno, dok je svaki peti ispitanik izjavio da nikada ne jede ribu. Konzumacija slatkiša i brze hrane poput sendviča, pica i peciva je prikazana na Grafikonima 3 i 4.

Grafikon 3: Konzumacija brze hrane (sendviči, pica, burek, pljeskavica, pecivo) tokom protekle nedelje?

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Grafikon 4: Konzumacija slatkiša (kolači, bombone, čokolade) tokom protekle nedelje

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Voće (sveže, smrznuto, konzervirano, sušeno, izuzimajući sveže ceđene sokove) svakodnevno je konzumiralo 16,7% ispitanika. Povrće ili salatu (sveže, smrznuto, sušeno, konzervirano, izuzimajući sokove od povrća i supe) je u istraživanju navelo da svakodnevno konzumira 26,0% ispitanika, dakle približno svaki četvrti ispitanik. Preporuka SZO je da se unosi najmanje 400 g ili pet porcija voća i povrća dnevno kako bi se smanjio rizik od hroničnih nezaraznih bolesti i obezbedio odgovarajući dnevni unos dijetetskih vlakana (WHO, 2003). Nažalost, mladi u našem istraživanju pokazuju zna-

čajna odstupanja od preporuka. Faktori koji su povezani sa navikama u ishrani mogu biti različiti, počevši od bioloških, socioekonomskih, ili kulturoloških. U našem istraživanju nije utvrđena značajna povezanost niti sa jednim faktorom koja bi ukazala na potencijalno objašnjenje zašto među mladima postoji odstupanje od preporuka kada su navike u ishrani u pitanju. Dalja istraživanja su potrebna kako bi se došlo do adekvatnih objašnjenja i kako bi se buduće strategije usmerile na poboljšanje navika u ishrani usmerenih ka mladima koje za cilj imaju optimalan stepen uhranjenosti i smanjenje rizika od bolesti.

U odnosu na konzumiranje većine namirnica, ne postoji značajna razlika u odnosu na pol, starosne kategorije, radni status, region i tip naselja gde mladi žive. Međutim, kada je u pitanju ishrana bogata mesom, mlečnim proizvodima i unos voća, pol se pokazao kao značajna karakteristika u odnosu na koju se uočavaju razlike.

Kako je preporučeni unos crvenog mesa 1-3 puta nedeljno (Heart Foundation, 2019), može se zaključiti da približno isti broj mladića i devojaka konzumira idealnu količinu crvenog mesa na nedeljnom nivou (Tabela 1). Međutim, imajući u vidu činjenicu da konzumacija više od tri porcije crvenog mesa nedeljno povećava verovatnoću za 20-30% da osoba razvije karcinom debelog creva (Aykan, 2015), jasno upućuje na činjenicu da su mladići u većem riziku da razviju ovu bolest s obzirom na to da značajno češće jedu crveno meso (skoro jedna petina mladića konzumira crveno meso jednom ili čak i više puta tokom dana). S druge strane, devojke značajno ređe konzumiraju crveno meso. Nešto manje od trećine devojaka koristi crveno meso u ishrani ređe od jednom nedeljno ili nikada. Imajući u vidu značaj crvenog mesa kao značajnog izvora proteina, vitamina i minerala, devojke su češće izložene zdravstvenim posledicama koji nastaju usled nedovoljnog unosa crvenog mesa od kojih je najčešća anemija.

Mleko i mlečni proizvodi predstavljaju glavni izvor energije, visokokvalitetnih proteina i masti. Iako ne postoje globalne preporuke za konzumiranje mleka ili mlečnih proizvoda mnoge zemlje su razvile nacionalne smernice za ishranu koje se zasnivaju na dostupnosti lokalne hrane, ceni, statusu uhranjenosti, obrascima potrošnje i navikama u ishrani. Prema njima, većina zemalja preporučuje najmanje jednu porciju mleka dnevno, dok neke zemlje preporučuju do tri porcije dnevno². Prateći preporuke, može se zaključiti da su u ovom istraživanju mladići u odnosu na devojke pokazali zdravije navike u smislu da je veći deo njih konzumiralo mleko i mlečne proizvode u skladu sa smernicama – jednom ili više puta dnevno (25,3% naspram 10,7%). U prilog tome zašto je važno pratiti smernice govori i skorašnje istraživanje u kome se navodi da je povećanje unosa mleka od 200 ml (otprilike 1 šolja) dnevno povezano sa manjim rizikom od kardiovaskularnih bolesti, moždanog udara, hipertenzije, kolorektalnog karcinoma, metaboličkog sindroma, gojaznosti i osteoporoze. Takođe su pronađene i pozitivne korelacije sa smanjenjem rizika za dijabetes i Alchajmerovu bolest (Zhang et al., 2021).

Kada je konzumiranje voća u pitanju, SZO preporučuje unos od 400g voća i povrća dnevno (oko 5 porcija)³ kao prevenciju za nastanak hroničnih nezaraznih bolesti ali i za unos određenih vitamina i minerala. Nešto više od petine mladića prati preporuke kada je unos voća u pitanju (jedu voće jednom ili više puta tokom dana), dok svega 8% devojaka konzumira voće u skladu sa smernicama. Posmatrajući dalje, uočava se da je značajno veći udeo devojaka koji jede voće 4 do 6 puta nedeljno (34,7% naspram 26,7%) i 1 do 3 puta nedeljno (40% naspram 29,3%) što upućuje na to da su devojke ipak nešto odgovornije kada je unos voća u pitanju i samim tim i unos odgovarajućih vitamina i minerala koji imaju višestruke benefite za organizam i u pozitivnoj su korelaciji sa povoljnim zdravstvenim ishodina.

2 Više videti na: <https://www.fao.org/nutrition/nutrition-education/food-dietary-guidelines/en/>

3 Više videti na: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/nutrition/activities/technical-support-to-member-states/promoting-fruit-and-vegetable-consumption>

Tabela 1: Korišćenje određenih vrsta namirnica u odnosu na pol (u %)

KORIŠĆENJE ODREĐENIH VRSTA NAMIRNICA	MLADIĆI	DEVOJKE	UKUPNO
Koliko često ste tokom protekle nedelje jeli meso (juneće, svinjsko, jagnjeće)?			
Jednom i više puta dnevno	18,7	0,0	9,3
4 do 6 puta nedeljno	32,0	28,0	30,0
1 do 3 puta nedeljno	40,0	42,7	41,3
Manje od jednom nedeljno	4,0	17,3	10,7
Nikada	4,0	12,0	8,0
Ne znam	1,3	0,0	0,7
Koliko često ste tokom protekle nedelje jeli sir, kajmak, pavlaku?			
Jednom i više puta dnevno	25,3	10,7	18,0
4 do 6 puta nedeljno	38,7	25,3	32,0
1 do 3 puta nedeljno	21,3	49,3	35,3
Manje od jednom nedeljno	8,0	10,7	9,3
Nikada	4,0	4,0	4,0
Ne znam	2,7	0,0	1,3
Koliko često jedete voće, izuzimajući sok?			
Jednom i više puta dnevno	21,3	12,0	16,7
4 do 6 puta nedeljno	26,7	34,7	30,7
1 do 3 puta nedeljno	29,3	40,0	34,7
Manje od jednom nedeljno	22,7	9,3	16,0
Nikada	0,0	4,0	2,0

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

FIZIČKA AKTIVNOST I SEDANTERNI NAČIN ŽIVOTA

Redovna fizička aktivnost pomaže u sprečavanju i lečenju hroničnih nezaraznih bolesti poput hipertenzije, prekomerne težine i gojaznosti, dijabetesa, kardiovaskularnih i cerebrovaskularnih bolesti, ali utiče i na poboljšanje mentalnog zdravlja, kvaliteta života i psihičkog blagostanja.⁴ Benefiti fizičke aktivnosti su mnogobrojni i odnose se pre svega na pozitivne zdravstvene ishode kroz održavanje poželjne i smanjenje prekomerne telesne mase, poboljšanje glikemije, vrednosti holesterola kao i sniženje krvnog pritiska. Zdravstvena strategija *Healthy People 2020* identifikovala je fizičku aktivnost kao jedan od vodećih zdravstvenih indikatora koji učestvuje u smanjivanju rizika od hroničnih nezaraznih bolesti kao što su dijabetes melitus tipa 2, hipertenzija i ishemijska bolest srca.⁵ Međutim, sedanterni način života danas je u velikoj meri zastupljen kao posledica nedovoljne fizičke aktivnosti (Owen, Sparling, Healy, Dunstan & Matthews, 2010), a pod uticajem tehnoloških dostignuća i modernizacije radnih mesta, poslovne aktivnosti u sve većem broju dobijaju pasivnu formu. Dodatni negativni faktor modernog načina života predstavlja i manjak motivacije za bavljenjem fizičkom aktivnošću (Sallis et al., 2015). Prema izveštaju Svetske zdravstvene organizacije, nedovoljan nivo fizičke aktivnosti, proglašen je za jedan od najvećih problema javnog zdravlja u

4 Više videti na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity>.

5 Više videti na: <https://www.healthypeople.gov/2020/leading-health-indicators/2020-lhi-topics/Nutrition-Physical-Activity-and-Obesity>.

21. veku.⁶ Podaci o fizičkoj aktivnosti, odnosno neaktivnosti i sedanternom načinu života mladih u našem istraživanju prikazani su u Tabelama 2 i 3.

Skoro dve petine ispitanika (38,0%) je izjavilo da uopšte ne gleda televiziju. Oni koji gledaju televiziju, u proseku provedu dva sata ispred TV ekrana. Nisu uočene razlike u vremenu provedenom ispred televizora u odnosu na pol, starosne kategorije, region, tip naselja, zaposlenost niti materijalno stanje.

Kada je u pitanju korišćenje mobilnog telefona za obavljanje razgovora, ispitanici u proseku razgovaraju 48 minuta tokom dana i to devojke značajno više u odnosu na mladiće (devojke 58 minuta, mladići 37 minuta).

Ispitanici su u proseku provodili 172 minuta (blizu 3 sata) u toku dana na internetu na telefonu. Devojke su i ovde prednjačile, međutim značajna razlika između polova nije uočena (devojke u proseku na telefonu koriste internet 175 minuta dnevno, a mladići 168 minuta).

Društvene mreže poput Facebook-a, Instagram-a, Twitter-a i Pinterest-a ne koristi 6% ispitanika. Ostali koji ih koriste u proseku provode dva i po sata na društvenim mrežama, bez značajne razlike u odnosu na sociodemografske karakteristike. Iako upotreba društvenih mreža ima svojih pozitivnih strana, treba biti realističan i kontrolisati se kada je vreme provedeno na društvenim mrežama u pitanju, jer upotreba društvenih mreža takođe može imati i negativne posledice na mlade ljude, odvracati im pažnju, ometati san, izložiti ih nereálnim pogledima na živote drugih ljudi ali takođe i biti značajan faktor rizika za nastanak depresije i anksioznosti.

Nešto više od četvrtine ispitivane populacije (26,67%) igra video igrice. Među onima koji igraju video igrice, prosečno vreme igranja u toku dana je jedan sat i 40 minuta. Iako je više mladića nego devojaka koje igraju igrice (29 naspram 11 ili 72,5% naspram 27,5%), među njima ne postoji značajna razlika u vremenu provedenom u igri.

Ispitanici u proseku spavaju 7 sati. Prema starosnim kategorijama, oni koji su mlađi, u grupi od 18-24 godine spavaju u proseku pola sata duže (7 sati i 30 minuta) u odnosu na grupu od 25-29 godina (prosečno 7 sati). Dok zaposleni spavaju 7 sati dnevno, nezaposleni spavaju nešto duže (oko 7 sati i 40 minuta).

U odnosu na sopstveni iskaz o fizičkoj aktivnosti, 54,6% navelo je da veoma retko ili gotovo nikada ne trenira. Mladići, kao i oni koji pripadaju mlađoj starosnoj kategoriji (18-24 godine), značajno više su fizički aktivni (Tabela 2 i Tabela 3).

Tabela 2: Fizička aktivnost među ispitanicima u odnosu na pol, u %

BAVLJENJE FIZIČKOM AKTIVNOSĆU	MLADIĆI	DEVOJKE	UKUPNO
Redovno i intenzivno sam fizički aktivan/na, odnosno vežbam/treniram	17,3	9,3	13,3
Umereno vežbam/treniram	41,3	22,7	32,0
Retko vežbam/treniram	29,3	45,3	37,3
Skoro nikad ne vežbam/treniram	12,0	22,7	17,3

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

6 Više videti na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity>.

Tabela 3: Fizička aktivnost među ispitanicima u odnosu na starosne kategorije, u %

BAVLJENJE FIZIČKOM AKTIVNOSĆU	STAROSNA KATEGORIJA		UKUPNO
	18-24 godina	25-29 godina	
Redovno i intenzivno sam fizički aktivan/na, odnosno vežbam/treniram	11,0	16,2	13,3
Umereno vežbam/treniram	41,5	20,6	32,0
Retko vežbam/treniram	34,1	41,2	37,3
Skoro nikad ne vežbam/treniram	13,4	22,1	17,3

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladima u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Učesnici fokus grupne diskusije su dali objašnjenja zbog čega fizička aktivnost nije više zastupljena među mladima. Oni se slažu u tome da je naviku da se osoba bavi fizičkom aktivnošću potrebno stvoriti tokom najranijeg uzrasta i da fokus zdravstvenog obrazovanja mora biti na fizičkoj aktivnosti, kao i da je nedostatak motivacije ključan za bavljenje nekom vrstom fizičke aktivnosti.

“Moje mišljenje o tome jeste da mladi nemaju naviku da vežbaju. Često nam to nije neki veliki prioritet koji bismo morali stalno da sledimo i onda ga zanemarujemo.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 18 godinaP

“Mislim da je tako ukorenjeno u našem društvu, da nismo tako vaspitani i da nemamo tu naviku redovne rekreacije.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 20 godina

“U mom okruženju je zastupljena teretana najviše, nisu uopšte neki specifični sportovi. Ali... ja sam pokušavala sa tim treninzima od kuće, i onda bi me držala motivacija tri, četiri dana, pa bih nakon toga prestala jer bi me mrzelo da vežbam.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 21 godina

Učesnici fokus grupe su govorili i o tome šta je glavni pokretač i šta konkretno njih ali i druge mlade ljude, može da motiviše da budu fizički aktivniji.

“Svako za sebe treba da odluči da želi da bude fizički aktivan i da shvati da je to nešto dobro za njega. Tako da mislim da bavljenje fizičkom aktivnošću ima dosta veze sa tim kako osoba odluči.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 23 godine

“Smatram da Instagram delimično utiče na adolescente i omladinu da se bave fizičkom aktivnošću. Treninzi u teretani uz personalne treninge i adekvatnu ishranu su doveli do velikih transformacija. Sada je jako popularno izgledati fit, slikati se kako je neko izgledao pre, a kako posle. Ta društvena mreža je itekako dobra stvar za promovisanje fizičke aktivnosti u teretani jer ni jedan drugi sport ne može tako lepe rezultate da da pre i posle.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 29 godina

Bilo je prilike da učesnici daju i neke konkretne predloge šta i na koji način bi moglo da se utiče da se mladi više aktiviraju u pogledu fizičke aktivnosti.

“Trebalo bi da se promeni svest ljudi i da se još u osnovnim i srednjim školama deca više forsiraju da vežbaju i da se više radi na fizičkom vaspitanju. Zbog manjka fizike aktivnosti deca su se usedela, nezdravo se hrane i to nije dobro. Mora da se radi na zdravstvenom prosvetivanju kod mlađih, jer jedino od malih nogu mogu da se usvoje zdrave navike. Kao kada sede kod kuće i rade domaći, tako isto treba da se izdvoji vreme i za fizičku aktivnost.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 29 godina

PUŠENJE

Pušenje je vodeći uzrok smrtnosti u svetu koji se može sprečiti. Svetska zdravstvena organizacija procenila je da duvan godišnje ubije više od 8 miliona ljudi; više od 7 miliona tih smrti rezultat je direktne upotrebe duvana, dok je skoro 1,2 miliona smrti rezultat nepušača izloženih pasivnom pušenju.⁷ Pušenje prevashodno povećava rizik za nastanak raka pluća ali i drugih drugih malignih bolesti kao što su rak usta i usne šupljine, ždrela, grkljana i drugih organa. Takođe, udisanje duvanskog dima iz okoline značajno remeti normalno funkcionisanje srca i krvnih sudova (U.S. Department of Health and Human Services, 2020).

U ispitivanoj populaciji mladih, više od polovine ispitanika se izjasnilo kao nepušači (54,7%) (Tabela 4). Nije bilo značajnih razlika u pušačkom statusu u odnosu na pol, starosne kategorije, region i tip naselja. Interesantno je da su rezultati Istraživanja zdravlja iz 2019. godine, koje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku opšte populacije u Republici Srbiji, pokazali da je u populaciji starijoj od 15 godina, procenat onih koji konzumiraju cigarete blizu 25% (Milić, Stanislavljević & Krstić, 2021), što je dvostruko manje nego u populaciji mladih (18-29 godina). Na ovakve nalaze su se osvrnuli i učesnici fokus grupe koji su predočili svoje perspektive zašto mladi puše i dali objašnjenja za postojanje ovakve razlike u korišćenju cigareta posmatrajući populaciju mladih u našem istraživanju i populaciju stariju od 15 godina u Republici Srbiji.

“Često se počinje sa cigaretama zbog nezrelosti. Uglavnom kada gledamo ljude koji konzumiraju cigarete čini nam se kao da ih to opušta i da im ta jedna cigareta rešava sve probleme. Onda mlada osoba misli da će neko svoje lično nezadovoljstvo rešiti tako što će zapaliti cigaretu. Iz istih razloga sam i ja počela, mislila sam kako će to mene kao da opusti, da mi prija, ali sam videla samo da mi škodi.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 18 godina

“Danas je to moderno. Neko je bolji frajer ako puši, u centru je pažnje. Isto važi i za devojke, one koje ne puše nisu interesantne, glupe su i tako dalje. Takođe, omladina je željna svega da proba, i zbog toga mislim da je velika razlika između mlađe i starije populacije.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 20 godina

“To je uslovni refleks, svašta može da bude okidač da osoba zapali cigaretu. Može da bude stres, nervoza, kada se desi neka situacija bilo šta od toga.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 27 godina

7 Više videti na: <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>.

Ispitanici su opisali motive i naglasili značaj podrške potrebne za prestanak pušenja.

“Svako za sebe treba da odluči da želi da bude fizički aktivan i da shvati da je to nešto dobro za njega. Tako da mislim da bavljenje fizičkom aktivnošću ima dosta veze sa tim kako osoba odluči.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 23 godine

“Meni bi prijala podrška da ostavim cigarete, ali mislim da to nije presudno i da sam za svoje postupke isključivo ja odgovorna. Primera radi, moja baba je prošle godine imala infarkt. Inače je bila pušač preko 40 godina, i kada su joj rekli da mora da ostavi cigarete i da su cigarete uzrok tome što se desilo, ona se uplašila. Imala je podršku porodice, i prestala je. Međutim, posle par meseci se vratila cigaretama i rekla da želi da zapali cigaretu kad pije kafu. Tako da smatram da jedino kad čovek sam preseče, tada će se i desiti da prestane sa pušenjem. Podrška znači ali nije presudna.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 18 godina

Kada je broj cigareta u pitanju, pušači u proseku popuše 14 cigareta na dan. Nema značajnih razlika u odnosu na pol (devojke u proseku puše 13 a mladići 15 cigareta dnevno). Među osobama koje su koristile cigarete, više devojaka je istaklo svoju nameru da prestanu da puše u odnosu na mladiće (64,7% naspram 44,1%) iako statistička značajnost nije uočena.

Ono što je zanimljivo odnosi se na značajnu razliku u broju popušanih cigareta tokom dana između zaposlenih i nezaposlenih (16 naspram 12 cigareta dnevno). Moguće objašnjenje leži u činjenici da su zaposleni izloženi stresu na radnom mestu ili da možda pate od sindroma sagorevanja na poslu (eng. *burn out*), ili da imaju problem da usklade svoje obaveze i ostale segmente svog života. Svi ovi faktori, pojedinačno ili udruženo mogu da dovedu do toga da osoba češće poseže za cigaretom.

Ne postoji bezbedan nivo izloženosti duvanskom dimu iz okoline. Čak i kratka izloženost duvanskom dimu iz okoline može da ošteti zidove krvnih sudova. Duvanski dim iz okoline uzrokuje brojne zdravstvene probleme kod odojčadi i dece, uključujući češće i jače napade astme, respiratorne infekcije, infekcije uha, i druge bolesti kasnije u životu (U.S. Department of Health and Human Services, 2020).

U našem istraživanju, 50% ispitanika je tokom prethodnih nedelju dana svakodnevno bilo izloženo duvanskom dimu što je alarmantan podatak (Tabela 4). Takođe, primećeno je da je u odnosu na radni status varirala i izloženost duvanskom dimu. Oni koji su bili zaposleni u značajno većoj meri su bili izloženi duvanskom dimu u odnosu na one koji nisu bili zaposleni.

Tabela 4: Pušenje⁸

PUŠENJE	UKUPNO, %
Da li pušite cigarete?	
Da	36,0
Ne	54,7
Samo povremeno	9,3
Da li ste razmišljali da prestanete sa pušenjem u poslednjih 12 meseci? ¹	
Da	54,4
Ne	41,2

8 Odgovaraju samo ispitanici koji su naveli da koriste cigarete

U poslednjih nedelju dana koliko dana je neko pušio u Vašem prisustvu?

Niko nije pušio u mom prisustvu	9,3
1-2 dana	15,3
3-4 dana	17,3
5-6 dana	(8,0
Svih 7 dana	50,0

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021

KONZUMACIJA ALKOHOLA

Svetska zdravstvena organizacija procenjuje da je 2,5 miliona smrti godišnje uzrokovano alkoholom (7,6% ukupne smrtnosti muškaraca i 4% žena) (WHO, 2011). Konzumiranje alkohola smatra se društveno prihvatljivim i poželjnim, posebno u zemljama zapadne Evrope, i iako je bilo mnogo zakonodavnih pokušaja da se reguliše ekstremna konzumacija alkohola, to je i dalje sastavni deo mnogih događaja (Berg et al., 2013).

Podaci o konzumiranju alkohola među mladima prikazani su u Tabeli 5. U poslednjih godinu dana 86,7% ispitanika je konzumiralo alkohol (od toga 68% tokom poslednjih mesec dana).

Na razvoj i nastanak bolesti, kao posledica upotrebe alkohola, pored učestalosti konzumiranja, utiče i količina popijenog alkohola. Ekscesivno pijenje (eng. binge drinking)⁹ barem jednom tokom proteklih godinu dana prijavljeno je od strane 97 ispitanika što odgovara procentu od 74,6%. Takođe, kada je *binge drinking* u pitanju, značajno više mladića je prijavilo ovakav obrazac opijanja tokom prethodnih mesec dana u odnosu na devojke (53,7% naspram 36,5%). Osim u odnosu na učestalost ekscesivnog pijenja alkohola, mladići i devojke su se razlikovali i u vrsti alkoholnog pića koje su konzumirali prilikom epizoda opijanja. Mladići su najviše pili pivo (66,7%), dok su devojke sa podjednakom učestalošću pile pivo (34,9%) i vino (34,9%) (Tabela 5).

Tabela 5: Konzumacija alkohola

KONZUMACIJA ALKOHOLA	MLADIĆI, %	DEVOJKE, %	UKUPNO, %
Da li ste tokom poslednje godine barem jednom popili više od pet pića?			
Jesam u poslednjih godinu dana, ali nisam tokom poslednjih mesec dana	26,9	31,7	29,2
Jesam tokom poslednjih mesec dana	53,7	36,5	45,4
Nisam uopšte tokom poslednje godine	13,4	31,7	22,3
Ne znam	6,0	0	3,1
Kada ste popili više od pet pića, najčešće ste konzumirali?			
Pivo	66,7	34,9	52,6
Vino	1,9	34,9	16,5
Žestoka pića	18,5	16,3	17,5
Više od jedne vrste pića	13,0	14,0	13,4

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

⁹ Ekscesivno pijenje (*binge drinking*), odnosno konzumiranje velikih količina alkohola podrazumeva konzumiranje više od pet alkoholnih pića u jednoj prilici.

Učesnici fokus grupa su posebno istakli problem vožnje u alkoholisanom stanju, ali i sistemske probleme koji se pre svega odnose na upotrebu alkohola među maloletnim osobama, kao i blage kazne za vožnju u alkoholisanom stanju.

“Društvo postavlja duple standarde. S jedne strane mladima se usađuje da je alkohol kul. Lokali često ne proveravaju kome služe alkohol, čak iako je očigledno da je maloletno lice u pitanju. Dešava se da u sledećem trenutku policija privodi ta lica. Mislim da u ovom slučaju sistem ide sam protiv sebe, da se pravila ne poštuju i da se rešavaju posledice umesto uzroka problema.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 27 godina

“Ja mislim da nije problem izaći, popiti pivo ili dva, naravno bez upravljanja motornim vozilima, ali treba imati meru. A mladi ljudi baš zato što su mladi, neiskusni su i nemaju meru koja se stiče iskustvom i onda formiraju jako loše navike.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 23 godine

“Problem postoji i u sistemu obrazovanja i u roditeljima. Kada sam ja bila u osnovnoj školi, dolazili su iz policije da pričaju o narkoticima, o nasilju na internetu, ali nikada o alkoholu. Ne priča se o nesrećama prouzrokovanih alkoholom, ili o lošim iskustvima nastalim pod dejstvom alkohola. To smatram da je greška. Što se tiče roditelja, dešava se da brane deci da piju govoreći da je alkohol strašan, a onda deca iz bunta kreću da piju, da se sakrivaju od roditelja, i onda kada se napiju tada ih je strah da pozovu roditelje. A trebalo bi da je obrnuto, trebalo bi da su roditelji, brat, sestra prvi tu da pomognu.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 22 godine

Za utvrđivanje učestalosti visokorizičnog i problematičnog pijenja primenjen je i RAPS4¹⁰ upitnik koji obuhvata pitanja koja se odnose na kakanje/osećaj griže savesti, amneziju, smanjen učinak zbog upotrebe alkohola, kao i potrebu da se dan počne konzumiranjem alkohola (Tabela 6). Najmanje jedan pozitivan odgovor ukazuje na rizično pijenje koje ugrožava zdravlje i dobrobit osobe, a samim tim i učinak na poslu i društvene kontakte i odnose. Prema RAPS4 testu, 44,7% konzumenata alkohola (bez razlika u odnosu na pol) tokom prethodnih 12 meseci je navelo bar jedan pozitivan odgovor što ukazuje na moguću zavisnost od alkohola i neophodnost posete lekaru. Znake problematičnog pijenja, na šta su ukazivala najmanje dva pozitivna odgovora, pokazalo je 18,7% ispitanika (21,4% mladića i 15,9% devojaka).

10 RAPS4 je skrining test visokorizične upotrebe alkohola. Ovaj metod se zasniva na četiri pitanja dizajnirana za kliničku praksu, a pokazao se kao efikasan u uočavanju postojanja problema sa alkoholom, uključujući i problem zavisnosti u prethodnih 12 meseci (Cherpitel, 2000). Metod je dobio ime RAPS4, prema pitanjima koje obuhvata i koja se tim redom postavljaju pacijentu, a odnose se na kakanje/osećaj griže savesti (remorse - R), amneziju (amnesia - A), učinak (performance - P) i vreme tokom dana kada se počinje sa pijenjem alkohola (starter drinking behaviour - S).

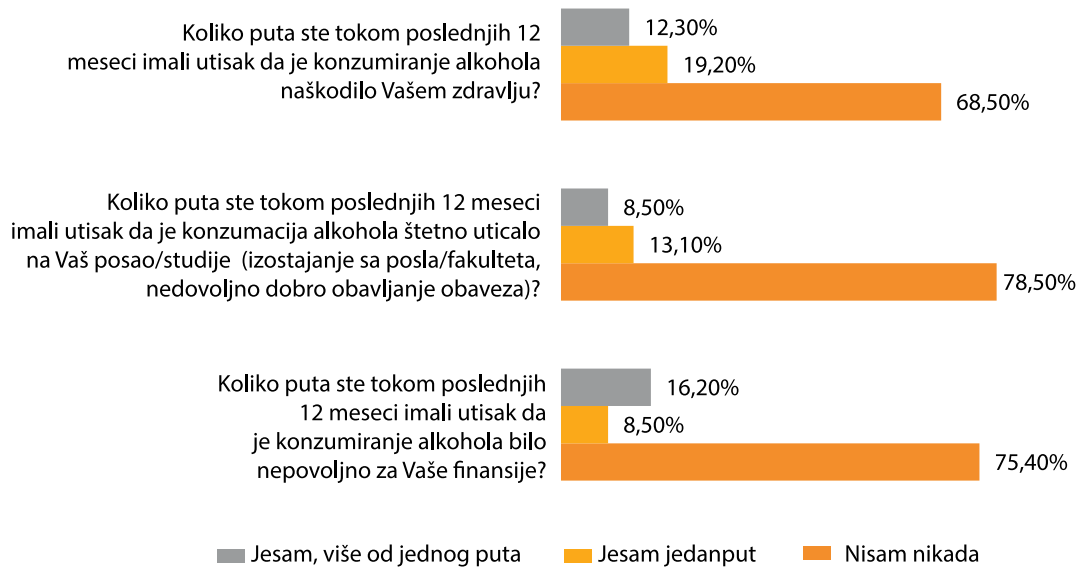
Tabela 6: Skringing test visokorizične upotrebe alkohola (RAPS4)

KONZUMACIJA ALKOHOLA	MLADIĆI, %	DEVOJKE, %	UKUPNO. %
Da li ste tokom prethodnih 12 meseci imali osećaj krivice ili griže savesti nakon konzumacije alkohola/ pijača?			
Da	22,7	32,0	27,3
Ne	72,0	64,0	68,0
Ne znam	5,3	4,0	4,7
Da li Vam je prijatelj ili član porodice govorio o stvarima koje ste činili dok ste bili pod dejstvom alkohola, a kojih niste mogli da se setite?			
Da	36,0	18,7	27,3
Ne	60,0	78,7	69,3
Ne znam	4,0	2,7	3,3
Da li ste bili u prilici da zbog konzumiranja alkohola ne ispunite ono što se od Vas očekuje?			
Da	12,0	14,7	13,3
Ne	80,0	81,3	80,7
Ne znam	8,0	4,0	6,0
Da li ponekad popijete alkoholno piće ujutru kada ustanete?			
Da	4,0	1,3	2,7
Ne	96,0	97,3	96,7
Ne želim da odgovorim	0,0	1,3	0,7

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Najčešće štetne posledice uzrokovane upotrebom alkohola među mladima uzrasta od 18 do 29 godina prikazane su na Grafikonu 5. Najčešće percipirana šteta među onima koji su konzumirali alkohol u prethodnih 12 meseci je šteta po zdravlje (19,2%). Takođe, u ispitivanoj populaciji, druge štetne posledice koje se najčešće navode jesu negativan uticaj na prijateljstva i negativan uticaj na posao ili studije.

Grafikon 5: Učestalost određenih štetnih posledica uzrokovanih upotrebom alkohola među mladima uzrasta od 18 do 29 godine

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

U kulturama sa visokom zastupljenošću ekscesivnog pijenja (npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, skandinavske zemlje, Australija) korišćenje alkoholnih pića je povezano sa nasilnim ili asocijalnim ponašanjem (The Amsterdam Group, 2002). U Srbiji je među mladima prisutan trend upotrebe alkohola nazvan *kultura konzumacije umesto komunikacije*, što podrazumeva da je raniji obrazac pijenja "druženje uz alkohol", sada zamenjen „pijenjem uz moguće druženje“. Ovakav obrazac pijenja je povezan sa različitim vrstama devijantnog i kriminalnog ponašanja. Mladi u takvom stanju prave različite probleme, kao što su – tuče, svađe, krađe, saobraćajni prekršaji. Najveći broj nasilničkih dela – huliganski ispadi i vandalizam počinili su mladi pod dejstvom alkohola (Đorđević, 2016; Gordon, MacKintosh & Modie, 2010). Ovakve obrasce potvrđuju i nalazi naše studije koji upućuju na to da su mladići skloniji nasilnom ponašanju kada konzumiraju alkohol u odnosu na devojke, kao i da ih policija zaustavi ili privodi zbog vožnje ili ponašanja u alkoholisanom stanju.

KORIŠĆENJE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI

Korišćenje psihoaktivnih supstanci i posledice zloupotrebe psihoaktivnih supstanci pogađaju sve društvene slojeve u svim zemljama sveta. Mladi ljudi su posebno ranjiva društvena grupa zbog različitih životnih prekretnica u ovom periodu života (odvajanje od kuće, odlazak na studije, zasnivanje radnog odnosa) i zbog toga pokazuju više sklonosti ka uzimanju psihoaktivnih supstanci.

Nešto manje od polovine ispitanika (44,7%) nikada nije probalo neku od supstanci koje služe kao stimulansi a sa ciljem povećanja izdržljivosti. To su supstance poput biljnih preparata iz grupe stimulanasa, energetska pića, psihostimulansi odnosno amfetamini, tablete kofeina ili teobromin. Među onima koji su uzimali ovakve supstance, 45,8% ih je uzimalo više puta (Tabela 7). Važno je naglasiti da je tokom poslednjih 12 meseci značajno više, gotovo dvostruko više mladih u kategoriji 18-24 godine koristilo supstance za povećanje izdržljivosti u odnosu na one koji pripadaju starosnoj kategoriji 25-29 godina (jednom: 14,6% naspram 5,7%; više puta 58,3% naspram 28,6%).

U odnosu na uzimanje supstanci koje služe kao stimulansi, ispitanici su u nešto manjoj meri uzimali supstance za smanjenje napetosti ili stresa (biljni preparati namenjeni smanjenju napetosti i opušta-

nju, lekovi poput beta-blokatora, anksiolitika, sedativa). U svom životu, ukupno 30% ispitivane populacije je koristilo supstance za smanjenje napetosti i od tog broja 68% tokom poslednjih 12 meseci.

Svaki četvrti ispitanik je pušio kanabis tokom prethodnih 12 meseci (23,3%). Rezultati istraživanja sprovedenog u populaciji mladih uzrasta 15-29 godina ukazuju na to da je tokom života 50,9% mladih (uzrasta od 15-29 godina) probalo kanabis. Takođe, ukoliko uzmemo u obzir podatak da skoro polovina ispitanika podržava legalizaciju kanabisa u našoj zemlji, rezultati dobijeni u našem istraživanju nisu nimalo iznenađujući (Stojanović & Ivković, 2021). Psihoaktivne supstance poput kokaina, amfetamina ili ekstazija je u poslednjih godinu dana koristilo 11,3% ispitanika. Treba istaći da je statistički značajna razlika uočena u odnosu na pol i korišćenje ovih supstanci, pri čemu su ih mladići značajno više konzumirali u odnosu na devojke (17,3% naspram 5,3%).

Tabela 7: Korišćenje psihoaktivnih supstanci

KORIŠĆENJE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI	UKUPNO %
Da li ste IKADA koristili neku od supstanci koje služe kao stimulansi, sa ciljem povećanja izdržljivosti?	
Jesam, jedanput	10,0
Jesam, više puta	39,3
Nisam nikad	44,7
Ne znam	6,0
Da li ste TOKOM POSLEDNJIH 12 MESECI koristili neku od supstanci koje služe kao stimulansi, sa ciljem povećanja izdržljivosti?	
Jesam, jedanput	10,8
Jesam, više puta	45,8
Nisam	34,9
Ne znam	8,4
Da li ste IKADA koristili neku od supstanci u cilju smanjenja napetosti ili stresa?	
Jesam, jedanput	8,0
Jesam, više puta	22,0
Nisam nikad	66,7
Ne znam	3,3
Da li ste TOKOM POSLEDNJIH 12 MESECI koristili neku od supstanci u cilju smanjenja napetosti ili stresa?	
Jesam, jedanput	20,0
Jesam, više puta	48,0
Nisam	24,0
Ne znam	8,0
Da li ste uzeli neku od psihoaktivnih supstanci (kokain, amfetamini, ekstazi ili druge slične supstance) tokom prethodnih 12 meseci?	
Da	11,3
Ne	88,0
Ne znam	0,7

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

O razlozima i motivima zašto posežu za psihoaktivnim supstancama takođe se govorilo u fokus grupnoj diskusiji.

“Mladi veruju da će upotreba psihoaktivnih supstanci da im reši problem.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 18 godina

“Ja se bavim računarima, učim često nove programske jezike, stvari koje zahtevaju da se jako puno vremena investira u jako kratkom roku, i onda mi se dešavalo da provedem par dana na energetskim pićima i na nelegalnim stvarima kako bih taj tempo izdržao.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 27 godina

“Ja imam dosta kolega koji koriste supstance za povećanje pažnje i budnosti tokom ispitnih rokova kojih ima puno i vrlo su stresni.”

Učesnik fokus grupne diskusije, 23 godine

Istraživanje o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji govori u prilog činjenici da 76% mladih kaže da je psihoaktivne supstance moguće nabaviti lako ili veoma lako (CeSID, 2019). Učesnici fokus grupe su ovo i potvrdili.

„Da, jesu, dostupne su. Govorim iz iskustva prijatelja koji kažu da se lako nabavljaju.”

Učesnica fokus grupne diskusije, 21 godina

GLAVNI NALAZI I BUDUĆE PERSPEKTIVE

Mladi relativno dobro ocenjuju svoje zdravstveno stanje, i to mladići nešto više u odnosu na devojke. Ono što zabrinjava jeste podatak da svaka sedma mlada osoba boluje od neke hronične bolesti koja neminovno povećava rizik od progresije bolesti u kasnijem dobu ali takođe i od komplikacija do kojih može da dovede.

Na individualnom nivou zdravstveni potencijal znači dobar nutritivni status. U odnosu na indeks telesne mase (ITM),¹¹ može se reći da najveći procenat mladih (73,3%) ima dobar zdravstveni potencijal jer se sa indeksom telesne mase u opsegu normalne uhranjenosti značajno smanjuje rizik za nastanak hroničnih nezaraznih bolesti u kasnijem životnom dobu. Iako je danas svest o lepoti i mršavosti duboko ukorenjena, podatak da je svaka deseta devojka pothranjena treba da služi kao ozbiljan alarm za intervenciju budući da bolesti poput anoreksije i bulimije kao svoj prvi vidljivi simptom imaju pothranjenost, a zatim nastupaju sve teže posledice po fizičko i mentalno zdravlje.

¹¹ Indeks telesne mase (ITM) se definiše kao telesna težina osobe u kilogramima podeljena sa kvadratom telesne visine u metrima (kg/m²). Iako ITM nije dijagnostičko sredstvo, smatra se veoma korisnim indeksom za procenu uhranjenosti na populacionom nivou. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije, normalno uhranjenim se smatraju osobe čiji se ITM nalazi u opsegu od 18,5 do 24,9 kg/m², vrednosti ITM ispod 18,5 kg/m² ukazuju na pothranjenost, a vrednosti od 25 kg/m² i više ukazuju na prekomernu uhranjenost i to predgojaznost ukoliko je ITM od 25 do 29,9 kg/m² i gojaznost kada ITM iznosi 30 kg/m² ili više.

Iako približno isti broj mladića i devojaka konzumira idealnu količinu crvenog mesa, odnosno između jedne i tri porcije na nedeljnom nivou, značajno je veći udeo mladića koji konzumira meso češće (skoro jedna petina mladića konzumira crveno meso jednom ili čak i više puta tokom dana) što povećava rizik za nastanak karcinoma debelog creva. Dok su mladići pokazali zdravije navike kada je u pitanju unos mlečnih proizvoda, devojke su bile odgovornije kada je konzumacija voća u pitanju. Odstupanje od preporuka povećava rizik za nastanak pojedinih bolesti pa tako nedovoljan unos mleka i mlečnih proizvoda vodi ka većem riziku od kardiovaskularnih bolesti, moždanog udara, hipertenzije, kolorektalnog karcinoma, gojaznosti i osteoporoze dok nedovoljan unos svežeg voća vodi ka deficitu određenih vitamina i minerala koji se mogu ispoljiti na različite načine. Danas kada vlada brzi tempo života i kada je nezdrava hrana i te kako pristupačna, potrebno je uložiti dodatne napore kako bi se podigla svest o značaju i važnosti zdrave ishrane, i kako bi se mladi u većoj meri hranili prateći preporuke čime bi se rizik za nastanak hroničnih bolesti značajno smanjio.

Nešto više od polovine mladih retko ili gotovo nikada ne vežba. Iako fizička aktivnost nije prioritet mladim ljudima, jako je važno usmeriti napore kako bi se navika za vežbanjem stvorila od najmlađeg uzrasta. Takođe, jedan od prioriteta zdravstvenog vaspitanja mora biti na fizičkoj aktivnosti. Ukoliko bi se mladi okrenuli umerenoj fizičkoj aktivnosti koja može da bude i šetnja od 30 minuta dnevno tokom 5 dana u nedelji,¹² rizik za nastanak najčešćih hroničnih nezaraznih bolesti poput hipertenzije i dijabetesa bi značajno bio redukovan.

Korišćenje mobilnih uređaja u gotovo svim sferama života dovelo je do toga da mlade osobe u proseku 3 sata dnevno provedu na Internetu od čega 2,5 sata na društvenim mrežama poput Facebooka, Instagrama, Twitera i Pinteresta. Imajući na umu pozivne i negativne strane postojanja i korišćenja društvenih mreža, važno je podići svest mladih ljudi o tome kako da na najbolji mogući način iskoriste potencijal društvenih mreža ali istovremeno ih i edukovati o rizicima po njihovo zdravlje koje dugo zadržavanje na društvenim mrežama sa sobom nosi.

Više od polovine mladih u istraživanju se izjasnilo kao nepušači. Prosečan broj cigareta koje mladi popuše na dan je 14 što je nešto manje od pakle cigareta. Zaposlene mlade osobe češće posežu za cigaretama što može biti posledica različitih faktora, počevši od stresa na poslu ili nemogućnosti da se organizuju drugi segmenti života. Razlika između zaposlenih i nezaposlenih se uočava i u odnosu na izloženost duvanskom dimu: zaposleni su značajno češće izloženi duvanskom dimu. Potrebno je dodatno ispitati zbog čega su zaposleni više izloženi pasivnom pušenju. Na osnovu ovakvih nalaza ističe se da je potrebno jačati mehanizme koji bi kao krajnji cilj imali manju izloženost duvanskom dimu onih koji nisu pušači i na taj način blagovremeno smanjili rizik od štetnih posledica pušenja (bilo aktivnog ili pasivnog).

U poslednjih godinu dana 86,7% ispitanika je konzumiralo alkohol (od toga 68% tokom poslednjih mesec dana). Mladići i devojke su se značajno razlikovali u odnosu na učestalost ekscesivnog pijenja koje podrazumeva više od 5 alkoholnih pića u jednoj prilici, kao i u odnosu na vrstu alkoholnog pića koje su konzumirali prilikom epizode ekscesivnog pijenja (mladići su najčešće pili pivo dok su devojke sa podjednakom učestalošću pile pivo i vino).

Dok je nešto manje od polovine onih koji konzumiraju alkohol pokazalo sklonost ka mogućoj zavisnosti od alkohola i neophodnost posete lekaru, skoro jedna petina je pokazala sklonost ka problematičnom pijenju. Ono što su ispitanici najčešće navodili kao štetne posledice usled konzumacije alkohola jesu šteta po zdravlje, negativan uticaj na prijateljstva i negativan uticaj na posao ili studije. Mladići su skloniji da se potuku kada konzumiraju alkohol kao i da ih policija zaustavi ili privodi zbog vožnje ili ponašanja u alkoholisanom stanju u odnosu na devojke.

---

12 Više videti na: <https://www.cdc.gov/physicalactivity/basics/adults/index.htm>.

Ovakvi nalazi upućuju na alarmantnu situaciju među mladima kada je pijeње u pitanju i vredi uključiti različite profesionalce kako bi se buduće mere i aktivnosti usmerile na smanjenje mogućnosti za zavisnost od alkohola i problematičnog pijeња. Na taj način bi se i štetne posledice, koje se pre svega odražavaju na zdravlje ali i na socijalne aspekte života osobe koja pije, svele na najmanju moguću meru.

Mlade osobe su češće koristile supstance koje služe kao stimulansi sa ciljem povećanja izdržljivosti u odnosu na one koje služe za smanjenje napetosti ili stresa. Psihoaktivne supstance poput kokaina, amfetamina ili ekstazija je u poslednjih godinu dana koristila svaka deseta osoba i to tri puta češće mladići nego devojke. Treba napomenuti da su mladi u ovom životnom periodu posebno osetljiva društvena grupa, sklona uzimanju psihoaktivnih supstanci i posledičnoj zloupotrebi, koja kasnije može lako da pređe u zavisnost i da ima brojne negativne fizičke i mentalne posledice. Zato je važno mlade ljude blagovremeno edukovati i podići svest o štetnosti psihoaktivnih supstanci kako bi se smanjilo njihovo korišćenje.

LITERATURA

- Aykan, N. F. (2015). Red Meat and Colorectal Cancer. *Oncology reviews*, 9, 288.
- Berg, N., Kiviruusu, O., Karvonen, S., Kestilä, L., Lintonen, T., Rahkonen, O., & Huurre, T. (2013). A 26-year follow-up study of heavy drinking trajectories from adolescence to mid-adulthood and adult disadvantage. *Alcohol and Alcoholism*, 48, 452-7. doi: [10.1093/alcalc/agt026](https://doi.org/10.1093/alcalc/agt026)
- CeSID. (2019). Položaj i potrebe mladih u Republici Srbiji (IV ciklus). Dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Položaj%20i%20potrebe%20mladih%20u%20Republici%20Srbiji%202019.pdf>.
- Cherpitel, C. J. (2000). A brief screening instrument for problem drinking in the emergency room: the RAPS4. Rapid Alcohol Problems Screen. *J Stud Alcohol*, 61, 447-449. doi: 10.15288/jsa.2000.61.447
- Đorđević, D. (2016). *Kultura kafane u ogledalu štampe*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gardner, G. & Halweil, B. (2000). *Underfed and overfed: the global epidemic of malnutrition*. Washington, DC: Worldwatch Institute. (Worldwatch paper no. 150).
- GBD 2017 Causes of Death Collaborators. (2018). Global Burden of Disease 2017 Causes of Death Collaborators. Global, regional, and national age-sex-specific mortality for 282 causes of death in 195 countries and territories, 1980-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet*, 392, 1736-1788.
- Gordon, R., MacKintosh, M. A., & Moodie, C. (2010). The Impact of Alcohol Marketing on Youth Drinking Behaviour: A Two-stage Cohort Study. *Alcohol and Alcoholism*, 45, 470-480. doi: [10.1093/alcalc/agq047](https://doi.org/10.1093/alcalc/agq047)
- Grantham-McGregor, S., Cheung, Y. B., Cueto, S., Glewwe, P., Richter, L., Strupp, B., & International Child Development Steering Group. Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries. *Lancet*, 369, 60-70. doi: [10.1016/S0140-6736\(07\)60032-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60032-4)
- Milić, N., Stanisavljević, D., & Krstić, M. (2021). *Istraživanje zdravlja stanovništva Srbije 2019. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Institut za javno zdravlje Srbije "Milan Jovanović Batut".
- Heart Foundation. (2019). *Meat & Heart Healthy Eating. Dietary Position Statement*. NHFA: Melbourne.
- Owen, N., Sparling, P. B., Healy, G. N., Dunstan, D. W., & Matthews, C. E. (2010). Sedentary behavior: emerging evidence for a new health risk. *Mayo Clin Proceedings*, 85, 1138-1141. doi: 10.4065/mcp.2010.0444
- Sallis, R., Franklin, B., Joy, L., Ross, R., Sabgir, D., & Stone, J. (2015). Strategies for promoting physical activity in clinical practice. *Prog Cardiovasc Dis*, 57, 375-386. doi: 10.1016/j.pcad.2014.10.003
- Stojanović, B. & Ivković, A. (2021). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji*. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije [KOMS].
- The Amsterdam Group. (2002). *Social and cultural aspects of drinking*. Oxford, UK: The Social Issues Research Centre.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2020). *Smoking Cessation. A Report of the Surgeon General*. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health. Dostupno na: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/2020-cessation-sgr-full-report.pdf>.

Verschuuren, M., Achterberg, P. W., Gijsen, R., Harbers, M. M., Vijge, E., Van der Wilk, E. A., & Kramers, P. G. (2012). *ECHI indicator development and documentation. Joint Action for ECHIM Final Report Part II*. Bilthoven: National Institute for Public Health and the Environment (RIVM).

WHO. (2016). *Report of the Commission on Ending Childhood Obesity*. Geneva: World Health Organization.

WHO Consultation on Obesity, Division of Noncommunicable Diseases & World Health Organization. Programme of Nutrition, Family and Reproductive Health. (1998). *Obesity: preventing and managing the global epidemic: report of a WHO Consultation on Obesity, Geneva, 3-5 June 1997*. World Health Organization. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/63854>.

WHO. (2011). *Global status report on alcohol and health*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/msbgsruprofiles.pdf.

WHO. (2013). *Global action plan for the prevention and control of noncommunicable diseases 2013-2020*. Geneva: World Health Organization.

WHO. (2003). *Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases: report of a joint WHO/FAO expert consultation, Geneva, 28 January - 1 February 2002*. Technical Report Series, No. 916. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42665>.

Wu, S., Wang, R., Zhao, Y., Ma, X., Wu, M., Yan, X., & He, J. (2013). The relationship between self-rated health and objective health status: a population-based study. *BMC public health*, 13, 1-9.

Zhang, X., Chen, X., Xu, Y., Yang, J., Du, L., Li, K., & Zhou, Y. (2021). Milk consumption and multiple health outcomes: umbrella review of systematic reviews and meta-analyses in humans. *Nutrition & metabolism*, 18(1), 7.

ONLINE IZVORI

Department of Health and Human Services. (10. 11. 2021.) *Healthy People 2020*. Preuzeto sa: <https://www.healthypeople.gov/2020/leading-health-indicators/2020-lhi-topics/Nutrition-Physical-Activity-and-Obesity>.

CDC. Physical Activity. Physical Activity Basics. (7. 10. 2020). *How much physical activity do adults need?* Preuzeto sa: <https://www.cdc.gov/physicalactivity/basics/adults/index.htm>.

Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO). (10. 11. 2021.) *Food-based dietary guidelines*. Preuzeto sa: <https://www.fao.org/nutrition/nutrition-education/food-dietary-guidelines/en/>

World Health Organization (WHO). (26. 11. 2020). *Physical Activity*. Preuzeto sa: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity>.

World Health Organization (WHO). (26. 07. 2021). *Tobacco. Key facts*. Preuzeto sa: <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>.

World Health Organization (WHO). (10. 11. 2021.) *Promoting fruit and vegetable consumption*. Preuzeto sa: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/nutrition/activities/technical-support-to-member-states/promoting-fruit-and-vegetable-consumption>

Izloženost mladih u Srbiji rizicima radne eksploatacije

*Jovana Obradović
i Milica Stević*

UVOD

Kako u istraživanjima, tako i u javnom diskursu, sve više pažnje posvećuje se (afirmativnom) konceptu dostojanstvenog rada. Sa druge strane, čini se da je koncept radne eksploatacije nepravedno zanemaren i skrajnut, kako u pogledu teorijskog određenja tako i u pogledu potkrepljenosti empirijskim podacima. Kada se sama činjenica da neko ima bilo kakav posao smatra izvesnom vrstom „postignuća“, nije naročito popularno govoriti o radnoj eksploataciji. Još je manje popularno govoriti o radnoj eksploataciji mladih, jer upravo oni predstavljaju kategoriju koja tek pokušava da se uključi na tržište rada.

U najvišem pravnom aktu, Ustavu Republike Srbije, jemči se pravo na rad i navodi da “svako ima pravo na slobodan izbor rada”, kao i to da su svima “pod jednakim uslovima, dostupna sva radna mesta” (*Sl. glasnik RS*, br. 98/2006). Pored toga, žene, omladina i osobe sa invaliditetom prepoznate su kao društvene grupe kojima je, u skladu sa zakonskim okvirom, potrebno pružiti posebnu zaštitu na radu i posebne uslove rada (*Ibid*). Međutim, da li je u praksi zaista tako? Da li je Ustavom garantovano pravo na rad, adekvatne uslove i zaštitu na radu zaista nešto na šta građani i građanke Srbije mogu da računaju? Da li mladi zaista dobijaju posebnu zaštitu i uslove rada, u skladu sa njihovim potrebama ili su bliži tome da budu izloženi rizicima radne eksploatacije?

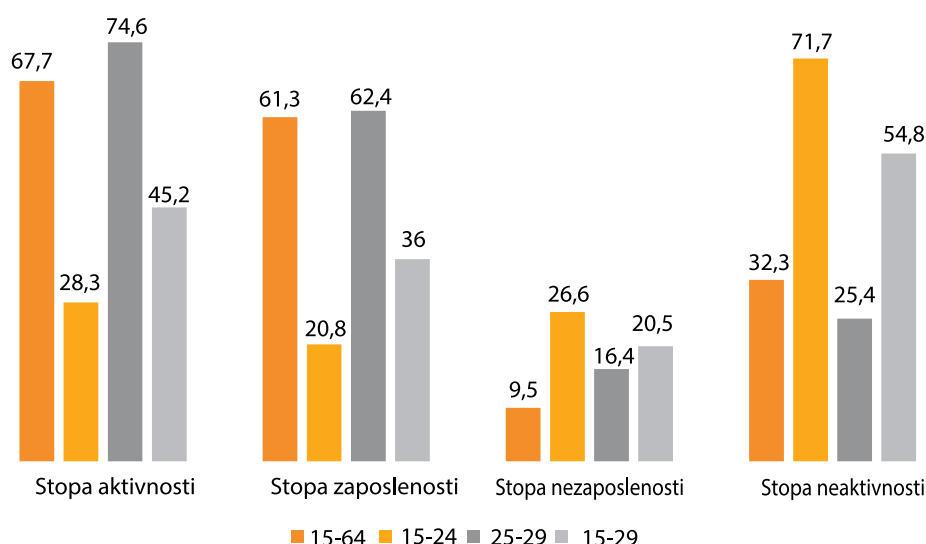
Neka od pomenutih pitanja biće u središtu analize koja sledi. Nakon osvrta na položaj mladih na tržištu rada u Srbiji, kao i predstavljanja koncepta dostojanstvenog rada, kao nečega ka čemu treba težiti, pažnja će biti usmerena na neke od pokušaja određenja pojma radne eksploatacije i indikatora kojima bi se pojedini njeni aspekti mogli meriti. Posebno važan segment ovog teksta odnosi se na predstavljanje konkretnih nalaza istraživanja o izloženosti mladih u Srbiji rizicima radne eksploatacije. Ovi nalazi, sa jedne strane, mogu makar donekle da osvetle pojedine aspekte radne eksploatacije mladih obuhvaćenih istraživanjem, a sa druge da daju smerice za neka buduća istraživanja u ovoj oblasti.

MLADI NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

Mladi se sada već „tradicionalno“ smatraju jednom od posebno ranjivih grupa na tržištu rada. Na to ukazuju podaci različitih kako domaćih, tako i međunarodnih istraživanja.¹ Međutim, da bi se govorilo o ranjivosti na tržištu rada, pojedini autori ističu da je važno odabrati prave indikatore za posmatranu društvenu grupu. Tako bi, u slučaju kategorije mladih, posebno značajan indikator bila stopa neaktivnosti², koja nam govori o tome koliko je mladih koji niti imaju posao niti pokušavaju da ga pronađu (Krstić, Arandarenko, Nojković, & Vladislavljević, 2010).

Aktuelna pandemija COVID-19 dodatno je doprinela tome da se deo aktivnog stanovništva, naročito mladih starosti od 15 do 24 godine, povuče sa tržišta rada, odnosno pređe u neaktivan status (SeConS, 2021). Podaci Ankete o radnoj snazi Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je u 2020. godini više od polovine mladih starosti od 15 do 29 godina bilo neaktivno. Ipak, treba imati u vidu i razlike među specifičnim kategorijama mladih – dok su mladi koji imaju između 15 i 24 godina najjobeshabreniji da pronađu posao (stopa neaktivnosti iznosi čak 71,7%), udeo neaktivnih mladih starosti od 25 do 29 godina ne samo da je skoro trostruko niži u poređenju sa mladima do 24 godine, već je značajno niži i u odnosu na celokupnu populaciju radnog uzrasta (Grafikon 1).

Grafikon 1: Ključni indikatori tržišta rada za stanovništvo radnog uzrasta (15-64 godine) i mlade, u 2020. godini

Izvor: RZS. (2021). Bilten: Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2020.

Pregled ključnih indikatora tržišta rada ukazuje na to da se mladi od 15 do 24 godine nalaze u najnepovoljnijem položaju. Sa druge strane, u populaciji mladih od 25 do 29 godina beleže se natprosečno visoke stope aktivnosti i zaposlenosti, kao i najniža stopa neaktivnosti. Ipak, čak i u ovoj kategoriji mladih, stopa nezaposlenosti značajno je viša od prosečne za stanovništvo radnog uzrasta – iznosi čak 16,4%, naspram 9,5% za celokupnu populaciju starosti od 15 do 64 godine (Grafikon 1).

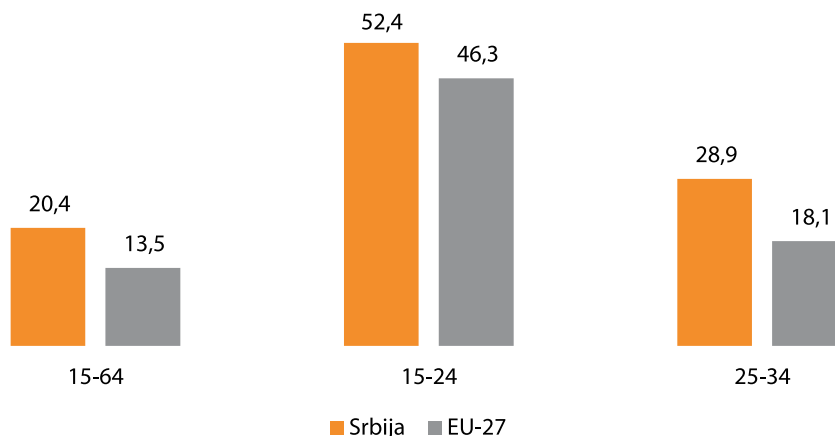
Kada se posmatraju oni koji imaju posao, važno je uzeti u obzir vrstu tog zaposlenja. Eurostat razlikuje kategoriju *privremeno zaposlenih* (temporary employment) koja obuhvata sve one koji rade,

- 1 Krstić, G., Arandarenko, M., Nojković, A., & Vladislavljević, M. (2010). *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj – UNDP Srbija; SeConS, CPŽ. (2020). *Uticaj pandemije korona virusa na populaciju mladih u Srbiji*. Kikinda: CPŽ. ILO. (2020). *Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the future of jobs*. Geneva: International Labour Office.
- 2 Stopa neaktivnosti predstavlja procenat neaktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina (RZS, Anketa o radnoj snazi).

ali nemaju ugovor na neodređeno vreme.³ Prema podacima Eurostata za 2020. godinu, Srbija se sa 20,4% učešća privremeno zaposlenih u kontingentu zaposlenog stanovništva nalazi među državama sa najvećim udelom privremeno zaposlenih.⁴ Udeo privremeno zaposlenih u Srbiji je znatno veći od proseka u EU-27 gde iznosi 13,5% (Grafikon 2).

Grafikon 2: Udeo privremeno zaposlenih u Srbiji i EU-27, po starosnim kategorijama, u 2020. godini (u %)

Izvor: Eurostat, 2020.

Učešće privremeno zaposlenih u starosnoj kategoriji mladih od 15 do 24 godine veće je i u Srbiji i u Evropskoj uniji, i to više nego dvostruko u poređenju sa kontingentom stanovništva radnog uzrasta (52,4% i 46,3% respektivno) (Grafikon 2). Ovakvi podaci ne iznenađuju, imajući u vidu da je najveći broj mladih ovog uzrasta u procesu obrazovanja i da su na poslovima koje obavljaju, barem u Srbiji, angažovani preko studentsko-omladinskih zadruga koje njihov radni angažman, prema važećim zakonskim rešenjima, regulišu isključivo po ugovorima o obavljanju privremenih i povremenih poslova (Bradaš, Reljanović, & Sekulović, 2020).

Ipak, i među onima starosti od 25 do 34 godine, udeo privremeno zaposlenih u Srbiji ostaje visok i za preko 10 procentnih poena viši od proseka za EU-27 (28,9% naspram 18,1%).⁵ Ovaj podatak prilično zabrinjava imajući u vidu to da su upravo privremeno zaposleni među prvima koji ostaju bez posla (Bradaš, Reljanović, & Sekulović, 2020).

Mlade na tržištu rada karakteriše izrazita sektorska segregacija – više od polovine ukupno zaposlenih u Srbiji mlađih od 25 godina radi u tri sektora: prerađivačkoj industriji, trgovini na veliko i trgovini na malo, i uslugama smeštaja i ishrane (Bradaš, Reljanović, & Sekulović, 2020). Ovakva sektorska segregacija dalje ukazuje na nepovoljan položaj mladih u sferi rada, imajući u vidu da su upravo sektori trgovine i usluga karakteristični po visokoj zastupljenosti neformalnih oblika zaposlenja (ILO & EBRD, 2020). Stoga je i stopa neformalno zaposlenih u Srbiji u 2020. godini za stanovništvo starije od 15 godina iznosila 16,4% (RZS, 2020), dok je za kategoriju stanovništva starosti od 15 do 24 godine ova stopa značajno viša i iznosila je 24%.⁶ Takođe, pomenuti sektori su procenjeni kao jedni od najugroženijih sektora u Srbiji usled pandemije virusa COVID-19 (ILO & EBRD, 2020), a što je za posledicu imalo gubitak poslova upravo u populaciji mladih (SeConS & CPŽ, 2020).

3 Detaljnije na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Temporary_employment

4 Veću stopu privremeno zaposlenih u Evropi imaju samo Crna Gora (30,7%) i Španija (24,2%).

5 U ovoj starosnoj kategoriji veći procenat privremeno zaposlenih od Srbije imaju samo tri države – Crna Gora (46,7%), Španija (36,5%) i Portugal (29,4%).

6 ILOstat database, podaci su dostupni na sledećem linku: https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer4/?lang=en&segment=indicator&id=EMP_NIFL_SEX_AGE_NB_A

KOLIKO SU MLADI U SRBIJI DALEKO OD DOSTOJANSTVENOG RADA?

„Svako ima pravo na poštovanje dostojanstva svoje ličnosti na radu, bezbedne i zdrave uslove rada, potrebnu zaštitu na radu, ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravičnu naknadu za rad i na pravnu zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa. Niko se tih prava ne može odreći.“

Ustav Republike Srbije, član 60 (Sl. glasnik RS, br. 98/2006)

Imajući u vidu predstavljene podatke, koji upućuju na izrazito fragilan položaj mladih na tržištu rada u Srbiji, pitanje je kakve su šanse ovog dela populacije ne samo za pronalaženjem bilo kakvog zaposlenja, već za pronalaženjem zaposlenja koje se može podvesti pod kategoriju *dostojanstvenog rada*. Obavljanje “pristojnog i produktivnog posla u uslovima slobode, pravde, sigurnosti i dostojanstva, u kojima su obezbeđena prava radnika i obezbeđeni odgovarajuća naknada za rad i socijalno osiguranje” upravo predstavlja ostvarenje ideje dostojanstvenog rada (Kovačević, 2018: 230).

Koncept dostojanstvenog rada institucionalizovan je *Deklaracijom o socijalnoj pravdi za pravednu globalizaciju*, a za ostvarenje promocije dostojanstvenog rada postavljena su četiri strateška cilja: (1) ostvarenje univerzalnog poštovanja osnovnih prava na radu; (2) ostvarenje većih mogućnosti za zapošljavanje i sticanje prihoda; (3) proširenje socijalne zaštite i (4) unapređenje socijalnog dijaloga. Operacionalizacija koncepta dostojanstvenog rada obuhvata deset dimenzija: mogućnost zapošljavanja; odgovarajuće zarade i produktivan rad; pristojno radno vreme; usklađenost rada, porodičnog i ličnog života; rad koji treba ukinuti; stabilnost i sigurnost posla; jednake mogućnosti i postupanje prilikom zapošljavanja; bezbedna radna okolina i socijalni dijalog (Bradaš & Reljanović, 2019).

Aspekti dostojanstvenog rada koje bismo mogli izdvojiti kao posebno važne u kontekstu analize položaja mladih na tržištu rada i izloženosti rizicima radne eksploatacije, jesu mogućnost zapošljavanja, odgovarajuće zarade, pristojno radno vreme i stabilnost i sigurnost posla.

MOGUĆNOST ZAPOŠLJAVANJA

Pravo na rad, na slobodan izbor rada, kao i dostupnost svih radnih mesta pod jednakim uslovima za sve jesu Ustavom garantovana prava svakom građaninu Republike Srbije. Takođe, Srbija je kao jedna od članica Međunarodne organizacije rada (MOR) u obavezi da puno i produktivno zapošljavanje i dostojanstven rad postavi u centar ekonomskih i socijalnih politika (Bradaš & Reljanović, 2019). Posmatrajući stope nezaposlenosti u Srbiji za različite starosne kategorije, mogućnost ostvarivanja prava na dostupnost svih radnih mesta pod jednakim uslovima opravdano se dovodi u pitanje. Kao što je prikazano na grafikonu 1, najviše stope nezaposlenosti beleže se upravo kod mladih, posebno onih starosti od 15 do 24 godine. Stopa nezaposlenosti smatra se jednim od indikatora koji meri odsustvo mogućnosti zapošljavanja (Ibid).

Koncept dostojanstvenog rada, pored punog i produktivnog zapošljavanja, podrazumeva da svaka osoba koja želi da radi ima mogućnost da nađe *odgovarajući* posao (Ibid). Neusklađenost kvalifikacija sa zahtevima zanimanja je značajan pokazatelj položaja na tržištu rada, naročito u slučaju mladih osoba. Indikator koji se najčešće koristi u izračunavanju ove neusklađenosti jeste *stopa prekvalifikacije*, koja predstavlja odnos broja zaposlenih sa visokim obrazovanjem koji rade na poslovima koji zahtevaju niži nivo obrazovanja, i ukupnog broja zaposlenih sa visokim obrazovanjem.⁷

7 Više o stopi prekvalifikacije videti na: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7894008/9596077/Methodological_note.pdf

Prema podacima iz 2018. godine, među mladima starosti od 20 do 29 godina, neusklađenost kvalifikacija i zahteva zanimanja bila je najviša kod onih sa visokim obrazovanjem. Čak 38,7% visokoobrazovanih iz ove starosne kategorije radili su na poslovima za koje nije potrebno visoko obrazovanje, a 13,4% mladih sa srednjim obrazovanjem je radilo na poslovima za koje dovoljna osnovna škola (FREN, 2021). Kada se u obzir uzmu i nešto stariji, odnosno kada se posmatra starosna kategorija od 20 do 34, stope prekvalifikacije je nešto niža i za visokoobrazovane iznosi 35,6%, a za one sa srednjim obrazovanjem 12,9% (Ibid). Podaci ukazuju na to da je neusklađenost kvalifikacija i zahteva zanimanja najviša kod mladih i da postoji daleko veća ponuda visokokvalifikovane radne snage od potrebe za istom na tržištu rada (Ibid). Samim tim, kada govorimo o stopama zaposlenosti, važno je imati u vidu i stopu prekvalifikacije, jer iako je stopa zaposlenosti među visokoobrazovanim najviša, to ne podrazumeva i da su zaposleni na odgovarajućim poslovima (Bradaš & Reljanović, 2019), a što govori o *deficitu dostojanstvenog rada*.

„Generalno, sve poslove koje sam ja do sada radio, uključujući i ovaj, nemaju neku vezu sa mojom strukom, ali i dalje mogu da kažem da sam zadovoljan ovim poslom, jedina mana je što sam kao student, pa mi ne ide radni staž i nemamo neko, za budućnost, što se kaže, da se...Ali, nadam se da će se i to uskoro promeniti.“

Učesnik fokus grupne diskusije, 24 godine

ODGOVARAJUĆE ZARADE I PRISTOJNO RADNO VREME

Međunarodna organizacija rada, pored već pomenutih dimenzija, izdvaja i odgovarajuće zarade i pristojno radno vreme kao neophodne za ostvarivanje dostojanstvenog rada. Osnovni pravni indikator adekvatnosti zarade jeste zakonom propisana minimalna zarada (ILO, 2013). U Srbiji je minimalna zarada regulisana Zakonom o radu, međutim, regulisana je na način koji ne odgovara načelu adekvatne zarade za vrednost uloženog rada, kao ni načelu da se svakome mora omogućiti da zaradi dovoljno sredstava za život na osnovu uloženog rada (Bradaš & Reljanović, 2019). Prihodi zaposlenih u Srbiji daleko su niži od onih koje im mogu obezbediti dostojanstven život. Analiza podataka o odnosu prosečnih i minimalnih zarada i iznosa potrošačke korpe pokazala je da je zaposlenima sa prosečnom platom nedostajala gotovo trećina plate kako bi obezbedili prosečnu potrošačku korpu, dok je onima koji primaju minimalnu zaradu nedostajalo još 40% mesečne zarade za minimalnu potrošačku korpu (Ibid). Ovakvi podaci govore da su zarade u Srbiji daleko od odgovarajućih jer je veliki broj onih koji prihodima od svog rada ne mogu da zadovolje sopstvene potrebe i potrebe svoje porodice.

Kada je reč o pristojnom radnom vremenu, ono se prema Međunarodnoj organizaciji rada, ostvaruje poštovanjem zakonski regulisanog maksimuma radnih sati u određenom vremenskom periodu. Ipak, dok Zakon o radu propisuje maksimalnih 40 radnih sati na nedeljnom nivou,⁸ prosečan broj sati rada na nivou nedelje u 2020. godini za zaposlene u Srbiji sa punim radnim vremenom iznosio je 44,4 sata i bio je iznad proseka za Evropsku uniju (40,7 sati).⁹

8 Član 51 Zakona o radu, *Sl. glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

9 Eurostat, Average number of usual weekly hours of work in main job, podaci dostupni na sledećem linku: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_EWHUN2__custom_1471062/default/table?lang=en

STABILNOST I SIGURNOST POSLA

Podaci o zaposlenima koji nemaju ugovor na neodređeno (privremeno zaposlenima) i onima koji su neformalno zaposleni, prikazani u prethodnom poglavlju ovog teksta, ukazuju na to da su upravo mladi u većem riziku od nesigurnih zaposlenja i nemogućnosti da ostvare svoja radna prava, u odnosu na ostatak stanovništva radnog uzrasta. Prema podacima za 2020. godinu, gotovo svaka četvrta mlada osoba starosti od 15 do 24 godine u kontingentu zaposlenih bila je neformalno zaposlena. Rad u ovakvim okolnostima najčešće podrazumeva da je radni odnos sklopljen na osnovu usmenog dogovora između poslodavca i zaposlenog, i da samim tim, poslodavac nije u obavezi da poštuje bilo koje pravo radnika regulisano zakonom. Kako je neformalni oblik zaposlenja gotovo uvek stvar nužnosti, a ne izbora pojedinca, veliki broj mladih koji su neformalno zaposleni, prema Međunarodnoj organizaciji rada, ujedno su i lišeni dostojanstvenog rada.¹⁰

„Kad sam počela (da radim) imala sam 15 godina i mislim da još uvek nisam imala ličnu kartu (...) što, naravno, poslodavcima u Srbiji nikada nije problem, većina ljudi radi na crno i primete pare na ruke i tako dalje. (...) postoji neka rupa (u zakonu) ili šta god, prosto postoji neki način da vas prijave preko zadruga i tako sam bila prijavljena preko zadruga.“

Učesnica fokus grupne diskusije, 21 godina

Sa druge strane, čak i radni odnos koji je sklopljen na osnovu ugovora o radnom angažovanju van radnog odnosa, kao što su ugovori o delu ili ugovori o privremeno-povremenim poslovima, zaposlenom pruža tek minimalnu zaštitu. Pravno gledano, kod ovakvih ugovora „ne postoji apsolutno nikakva sigurnost njihovog očuvanja“, a bilo koja strana ugovornica može raskinuti ugovor u bilo kom trenutku (Bradaš & Reljanović, 2019).

Rad koji se obavlja na osnovu ugovora van radnog odnosa regulisan je posebnim odredbama Zakona o radu,¹¹ međutim određene zakonske nepreciznosti stvorile su mogućnost za različita tumačenja ovih zakonskih regulacija, pa tako i za zloupotrebe, što neretko dovodi zaposlene u dodatno nepovoljniji položaj.

„1.600 dinara je dnevnicica i super je kad ste student, jer vas onda oni prijavljuju po onim ugovorima, da ništa vam nisu dužni. A sa druge strane, vi nemate otkazni rok, nego, eto, to je do vas, kakvi ste. Ali, uslovi su katastrofalni, gde vas eksploatišu isto tako mladi ljudi, koji su nešto, trebali bi da budu drugačiji. Oni su oni najsiroviji kapitalisti koje možete da zamislite.“

Učesnica fokus grupne diskusije, 21 godina

Nesigurna i nestabilna zaposlenja za populaciju mladih mogu imati višestruke posledice. Istraživanja pokazuju da se mladi u Srbiji suočavaju sa teškoćama u procesu tranzicije u odraslost. Prema karakteristikama tranzicije mladih u odraslost, naša zemlja pripada tzv. *južnom modelu* – za koji je tipično kasno napuštanje roditeljskog doma u poređenju sa nekim državama Zapadne i Severne Evrope gde mladi relativno rano napuštaju primarnu porodicu. Jedan od najvažnijih razloga za kasnije osamostaljivanje mladih prepoznaje se upravo u njihovom nepovoljnom položaju na tržištu rada (Tomanović, Stanojević, & Ljubičić, 2016).

10 Prema MOR, deficit dostojanstvenog rada manifestuje se kroz nemogućnost pristupa formalnoj zaposlenosti i u odsustvu socijalne zaštite (Bradaš & Reljanović, 2019).

11 Član 197, 198 i 199 Zakona o radu, *Sl. glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

Definisanje pojma radne eksploatacije

Dok se, sa jedne strane, sve više govori o važnosti dostojanstvenog (odnosno pristojnog) rada, sa druge strane, njegov antipod – radna eksploatacija, takođe zavređuje sve veću pažnju. Iako ne govorimo ni o kakvim novim konceptima, oni postaju sve aktuelniji u savremenom društvu, u kome se svet rada neprekidno transformiše, otvarajući nove mogućnosti ali i donoseći nove i povećavajući već postojeće rizike. „Prekomerno ograničavanje radnih prava i njihovo spuštanje ispod granice egzistencije, koju određuje sama suština ovih prava, intenzivirano je i promenama koje se dešavaju u svetu rada, od pojave novih režima organizacije i izvršavanja rada do podsticanja fleksibilizacije i deregulacije radnih odnosa“ (Kovačević, 2018: 231). U takvom okruženju, zaštita prava radnika sama po sebi postaje izazov, naročito u društvima poput našeg, koje se nalazi na periferiji globalnog kapitalističkog sistema i predstavlja oazu za eksploataciju radne snage.

Nasuprot konceptu dostojanstvenog rada za koji ipak postoji opšteprihvaćeno određenje¹², u slučaju radne eksploatacije situacija je drugačija. Naime, još ne postoji međunarodno priznata definicija ovog pojma, te se on često koristi kao samorazumljiv. Radna eksploatacija se najčešće dovodi u vezu sa nekim drugim pojmovima kao što su prisilni rad ili trgovina ljudima, i određuje u njihovom kontekstu. Na primer, u Članu 3 *Palermo protokola*¹³, navodi se da postoje razni oblici eksploatacije:

*„Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa.“*¹⁴

Radna eksploatacija se u literaturi, kao jedan od ciljeva trgovine ljudima, definiše kao prisilni ili obavezni rad i kroz *Konvenciju Međunarodne organizacije rada broj 29 o prinudnom radu*. Izraz “prisilni ili obavezni rad” znači svaki rad ili uslugu koji se od neke osobe zahteva pod pretnjom bilo kakve kazne, i na koji ta osoba nije dobrovoljno pristala.¹⁵

Postojeće definicije radne eksploatacije su obično preopšte i nedovoljno određene, pa je na osnovu njih veoma teško proceniti kada možemo da govorimo o radnoj eksploataciji. Da li je svako odstupanje od radnih uslova „idealnih“ za određenu radnu poziciju - radna eksploatacija? Ukoliko nije, koji „prag“ je potrebno preći i koje odstupanje od pristojnih radnih uslova smatramo radnom eksploatacijom? Čini se da su te granice i dalje vrlo maglovite i da se o tome da li je reč o radnoj eksploataciji sasvim arbitrarno odlučuje. Odnosi moći i različiti položaji u kojima se pojedinci nalaze jedni su od ključnih činilaca koji će uticati na to da se neko kršenje radnih prava nazove eksploatacijom.

Prema jednoj od veoma opštih definicija, radna eksploatacija određuje se kao „nepošteno iskorišćavanje drugog“, odnosno „korišćenje tuđeg osetljivog položaja za sopstvenu korist“ (Kovačević, 2018, navedeno prema Zwolinski, Wertheimer, 2017). U okviru jednog od pokušaja da se eksploatacija rada nešto preciznije definiše, navodi se da ona podrazumeva „postojanje okolnosti koje ukazuju na to da se određeni rad obavlja pod uslovima koji su suprotni principu poštovanja ljudskog dostojanstva, telesnog i psihičkog integriteta, zdravlja onih koji su u velikoj nesrazmeri sa uslovima drugih lica koji obavljaju iste ili slične poslove (uključujući i uskraćivanje isplate zarade, uskraćivanje prava na odmor, prekovremeni rad...)“ (Žarković i dr., 2019: 29).

Kako su mladi jedna od posebno ranjivih grupa, potpuno je očekivano da će oni biti naročito podložni različitim vrstama iskorišćavanja, odnosno da će se naći u većem riziku da budu radno eksploatisani.

12 Imajući u vidu sve nedostatke takvog određenja, koji ovom prilikom neće biti detaljnije razmatrani.

13 Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava konvenciju ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Palermo, 12-15. 12. 2000. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ProtocolonTrafficking.pdf>

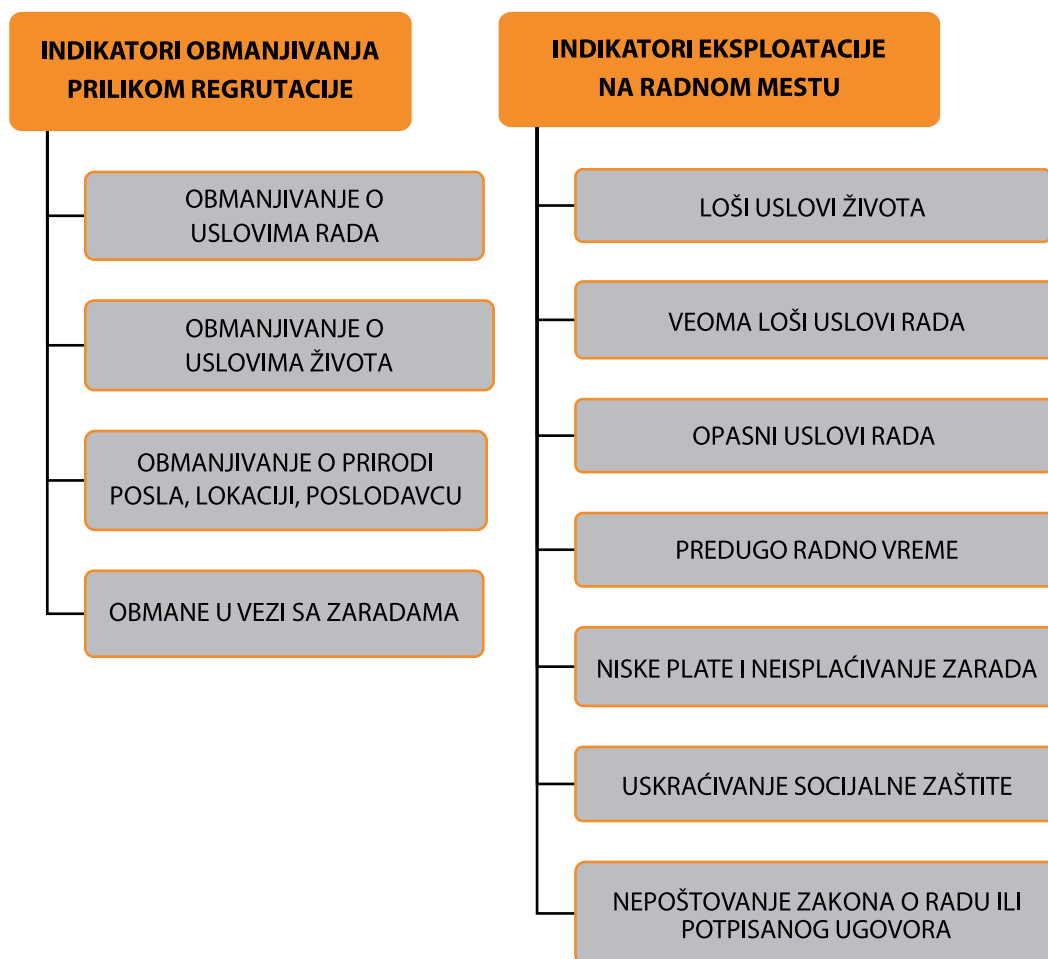
14 Ibid.

15 Konvencija o prinudnom radu br. 29, 1930, Međunarodna organizacija rada. Dostupno na: http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf

KAKO MERITI RADNU EKSPLOATACIJU – KLJUČNI INDIKATORI

Iako ne postoji opšteprihvaćena niti jedinstvena definicija radne eksploatacije, Međunarodna organizacija rada (MOR) pruža listu indikatora na osnovu kojih je moguće prepoznati radnu eksploataciju u različitim situacijama kojima osobe mogu biti izložene na samom poslu, kao i u ostalim aspektima života koji su u vezi sa njihovom radnom aktivnošću.

MOR prepoznaje šest grupa indikatora radne eksploatacije: (1) indikatori obmanjivanja prilikom regrutacije; (2) indikatori prisilnog zapošljavanja; (3) indikatori regrutacije zloupotrebom nečijeg ranjivog položaja; (4) indikatori eksploatacije na radnom mestu; (5) indikatori prisilnog rada; (6) indikatori zloupotrebe ranjivog položaja u cilju eksploatacije te osobe. Za potrebe našeg istraživanja, posebno važne grupe indikatora bile su one koje se odnose na obmanjivanje radnika od strane poslodavca prilikom zapošljavanja i indikatori eksploatacije radnika na radnom mestu. Svaka od navedenih grupa indikatora obuhvata specifičnije indikatore, a u nastavku su predstavljeni indikatori, kao i njihova objašnjenja, u okviru dve grupe koje su za naše istraživanje bile od posebnog značaja.

Prilagođeno prema: ILO, *Details of indicators for labour exploitation*. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_105035.pdf

Obmanjivanje o uslovima rada – indikator se odnosi na lažna obećanja o radnom vremenu i/ili radnom okruženju u kom će regrutovana raditi.

Obmanjivanje o uslovima života – indikator se odnosi na obmane o smeštaju i uslovima života koji su radnicima obećani uz posao. Ovo podrazumeva i obmane o tome da će osoba biti u mogućnosti da samostalno izabere lokaciju na kojoj će biti smeštena, vrstu i kvalitet smeštaja, koji im pruža dovoljno privatnosti. Takođe, ovaj indikator obuhvata i lažna obećanja o tome da će imati slobodu kretanja i obezbeđeno zdravstveno osiguranje.

Obmanjivanje o prirodi posla, lokaciji, poslodavcu – indikator se odnosi na obmane o prirodi posla, lokaciji na kojoj se posao obavlja, ili lažna obećanja o poslodavcu zakog će osoba raditi. Obmane o „prirodi posla“ uključaju slučajevne obmane o legalnom statusu posla koji će osoba koja se regrutuje obavljati.

Obmanane u vezi sa zaradom – indikator obuhvata obmane o visini zarade, obmane o mogućnosti zadržavanja celokupnog zarađenog iznosa, ali i izostavljanje informacije o tome da će radnici dobiti novčane kazne iz neosnovanih razloga.

Loši uslovi života – indikator obuhvata situaciju u kojoj radnik nema pravo da sam bira lokaciju na kojoj će živeti dok radi na određenom poslu, nema pravo na izbor uslova u kojima će živeti, poput uslova stanovanja koji mu omogućavaju dovoljno privatnosti.

Veoma loši uslovi rada – indikator ukazuje na eksploataciju koja podrazumeva da je osoba primorana da živi u neprihvatljivim uslovima ili da je primorana da stalno menja lokaciju na kojoj radi.

Opasni uslovi rada – indikator ukazuje na eksploataciju usled prinude da se radi pod opasnim uslovima. Opasnost po radnika može dolaziti iz više izvora, kao što je sama priroda posla (rad u opasnim uslovima bez odgovarajuće zaštite) ili opasnost radnog okruženja (ekstremna toplota ili hladnoća), itd.

Predugo radno vreme – ovaj indikator obuhvata, osim prevelikog broja radnih sati ili radnih dana, i situacije u kojima je osoba prinuđena da radi prekovremeno, da pored svojih odrađuje i radne sate svojih kolega, kao i situacije u kojima osobi nije dozvoljeno da u toku radnog dana ima pauze ili da ima slobodno vreme u toku dana ili radne nedelje.

Niske plate i neisplaćivanje zarada – indikator koji ukazuje na situacije u kojima se osobi isplaćuje manja zarada od dogovorene ili zarada niža od minimalne plate, u najgorem slučaju podrazumeva situaciju u kojoj se radnicima plata uopšte ne isplaćuje.

Uskraćivanje socijalne zaštite – indikator koji podrazumeva uskraćivanje prava na socijalnu zaštitu, ali i uskraćivanje prava na odsustvo sa posla usled zdravstvenih problema.

Nepoštovanje zakona o radu ili potpisanog ugovora – indikator koji ukazuje da je radnik eksploatisan ukoliko poslodavac ne poštuje zakon o radu i/ili ugovor koji je radnik potpisao. Ovo podrazumeva i slučajevne kada je osoba prinuđena da radi bez ugovora ili kada je ugovor zakonski nevažeći.

Prilagođeno prema: ILO, *Details of indicators for labour exploitation*. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_105035.pdf

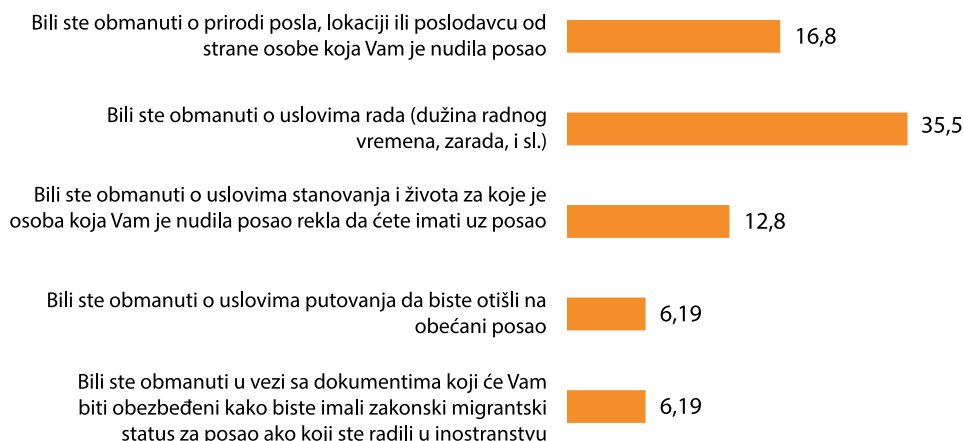
IZLOŽENOST MLADIH U SRBIJI RIZICIMA RADNE EKSPLOATACIJE – NALAZI ISTRAŽIVANJA

U kakvim uslovima mladi rade?

Nalazi sprovedenog istraživanja¹⁶ ukazuju na to da su mladi u Srbiji koji su u istraživanju učestvovali često izloženi nepovoljnim radnim uslovima, i rizicima da budu radno eksploatisani.

Već prilikom samog procesa regrutacije i zapošljavanja, mladi navode da su često bili obmanjivani u vezi sa različitim aspektima posla koji bi trebalo da obavljaju. Od ispitanika koji su imali radno iskustvo (približno četiri petine mladih obuhvaćenih anketnim istraživanjem), 16,8% bilo je obmanuto o vrsti posla, lokaciji na kojoj se posao obavlja ili o samom poslodavcu za koga bi trebalo da rade, dok je njih 12,8% dobilo neadekvatne informacije koje se odnose na uslove stanovanja i života koje je poslodavac trebalo da obezbedi. Međutim, najčešći vid obmanjivanja odnosi se na uslove rada, uključujući dužinu radnog vremena, visinu zarade i slično – približno svaka treća mlada osoba koja je imala radno iskustvo susrela se sa ovim problemom (Grafikon 3).

Grafikon 3: Obmane prilikom regrutacije za posao - udeo ispitanika koji su imali radno iskustvo

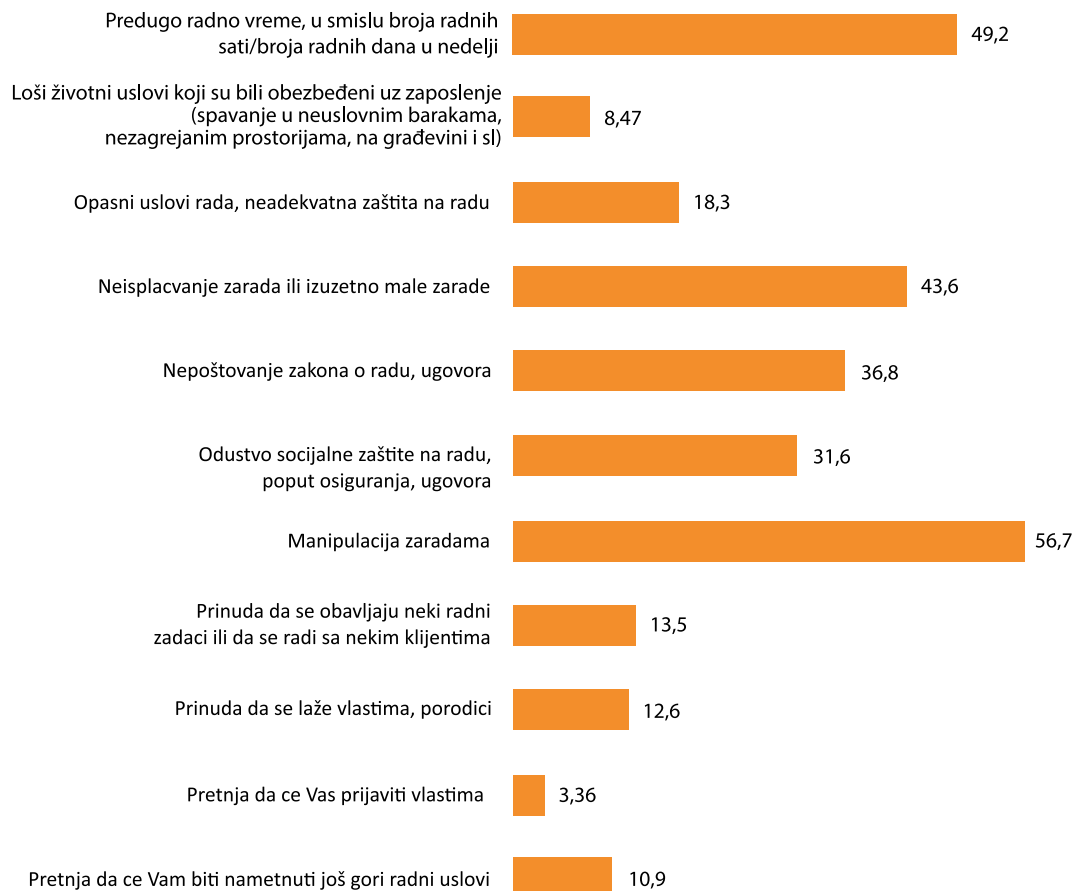
Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Slika je još jasnija kada se posmatraju konkretni problemi sa kojima su se mladi suočavali na radnom mestu, a koji upućuju na različite vidove ugrožavanja njihovih radnih prava. Gotovo polovina mladih koji su imali radno iskustvo radila je znatno veći broj sati ili više dana u nedelji nego što je to bilo predviđeno. Čak 56,7% mladih bilo je suočeno sa manipulacijom zaradama od strane poslodavca, u smislu da se sa isplatom kasnilo ili da je isplaćena niža zarada od dogovorene, a više od dve petine njih zarađeni novac nije ni dobilo ili je dobilo izuzetno malu svotu novca (Grafikon 4).

¹⁶ Kvantitativna komponenta istraživanja obuhvatila je sprovođenje onlajn ankete na uzorku od 150 mladih iz Srbije starosti od 18 do 29 godina. Iako su obuhvaćene reprezentativne kvote mladih, u odnosu na pol, starost, tip naselja i region, ni za jedan od aspekata koji su posmatrani nisu se pokazale statistički značajne razlike. Razlog tome moguće je tražiti u veličini uzorka, te se može pretpostaviti da bi situacija bila drugačija, ukoliko bi se sprovedlo istraživanje na većem uzorku mladih. Kvalitativna komponenta istraživanja podrazumevala je sprovođenje fokus grupne diskusije sa mladima koji su imali makar neko radno ili volontersko iskustvo. Važno je napomenuti da nalaze ovog istraživanja ne bi bilo opravdano generalizovati na celokupnu populaciju mladih u Srbiji, starosti od 18 do 29 godina, kako zbog veličine tako i zbog strukture uzorka. U našem istraživanju učestvovao je natprosečan udeo mladih koji su formalno zaposleni, a naročito onih koji imaju ugovor na neodređeno vreme – svaki četvrti ispitanik obuhvaćen istraživanjem ima ovakav tip ugovora.

Grafikon 4: Problemi sa kojima su se mladi suočili na radnom mestu – udeo ispitanika koji su imali radno iskustvo

Izvor: SeConS, Istraživanje o izloženosti mladih u Srbiji bezbednosnim rizicima, 2021.

Više od trećine mladih obuhvaćenih istraživanjem koji su imali ikakvo radno iskustvo smatra da je njihov poslodavac kršio Zakon o radu ili njihov radni ugovor, a čak 31,6% nije imalo obezbeđenu adekvatnu socijalnu zaštitu, odnosno nisu bili redovno uplaćivani odgovarajući doprinosi. Razlozi za to mogu biti ili nemarnost poslodavca da redovno uplaćuje ono što je zakonom propisano ili odsustvo bilo kakvog ugovora (prvenstveno ugovora o radu) koji bi takvu obavezu predvideo. Posebno je zabrinjavajuće to što je značajan i udeo ispitanika koji su bili suočeni sa različitim pritiscima i oblicima prinude ili pretnjama. Tako je svakom desetom ispitaniku sa radnim iskustvom bilo zaprećeno da će mu biti nametnuti još gori radni uslovi, u slučaju da se ogluši o ono što poslodavac od njih traži, a još je viši udeo onih koji su bili prinuđeni da obavljaju pojedine radne zadatke ili da lažu članove porodice ili predstavnike nadležnih institucija (Grafikon 4).

Skoro petina mladih (18,3%) koji su prethodno obavljali bilo kakav posao navodi da je na radnom mestu bila izložena opasnim uslovima rada i da nije imala adekvatnu zaštitu na radu¹⁷. U kontekstu aktuelne pandemije COVID-19 ovaj podatak čini se posebno važnim, iako veličina uzorka ne dozvoljava donošenje pouzdanih zaključaka o tome ko su mladi koji su bili izloženi opasnim uslovima rada. Ono što su neka prethodna istraživanja pokazala (SeConS, 2020) jeste da su zaposleni „na prvoj liniji“, odnosno oni koji su bili najizloženiji zdravstvenim rizicima, najčešće zaposleni u sektoru zdravstva, trgovine i drugim sektorima u kojima je sa radom moralo da se nastavi, bez mogućnosti promene načina na koji se posao obavlja (recimo prelazak na rad od kuće). Može se pretpostaviti da je posebno izazovno bilo za mlade zaposlene u ovim sektorima, a tome u prilog govori i nalaz sprovedene fokus grupne diskusije.

17 Kao što je već napomenuto, opasnost po radnika može dolaziti iz više izvora, kao što je sama priroda posla (rad u opasnim uslovima bez odgovarajuće zaštite) ili opasnost radnog okruženja (ekstremna toplota ili hladnoća), itd.

„Ja sam u zdravstvu i stažiram već 5 meseci unazad i stalno sam u kontaktu sa Kovid pozitivnim i Kovid situacijom uopšteno. Negde nedostaci, kao stažista, imamo to neko radno vreme, koje je formalno, od 7 do 2, uglavnom se ostaje prekovremeno, zbog nedostatka kadra. Negde su i nedostaci nemanja kadra, veliki priliv pacijenata, loša organizacija rada, loši međuljudski odnosi i tako. Da ne nabrajam, ali ima podosta... ali, jednina prednost je to što jeste posao u struci i uglavnom se dobije zaposlenje posle iako je volontiranje neplaćeno i ne verujem da će ga uskoro platiti.“

Učesnica fokus grupne diskusije, stažistkinja u zdravstvenom sektoru

ŠTA JE ZA MLADE RADNA EKSPLOATACIJA?

Iako predstavljeni podaci ukazuju na to da su mladi obuhvaćeni istraživanjem itekako izloženi rizicima radne eksploatacije, postavlja se pitanje koliko su oni toga svesni i šta je za njih uopšte radna eksploatacija. Kvalitativna komponenta istraživanja doprinela je tome da se ovaj aspekt makar donekle osvetli.

„Po meni, radna eksploatacija je pre svega, kada se od radnika očekuje da da nešto što je nemoguće, a da mu se za uzvrat ne da ništa. Znači, ok mi je ako mi kažu, moraš da ostaneš prekovremeno zbog posla, više posla, da odradimo sve to, bićeš plaćen više, bićeš plaćen shodno tvome radu. Ali mi nije ok kada kaže, ostajemo danas i do 12 uveče a dobićeš nula dinara i dobićeš večeru tek kad završiš sve. Mislim, što se dešava kod nas... znam primere, da jedan radnik obavlja šest funkcija u firmi i da se to prikrija, iako bi moglo da se zaposli još pet čoveka pored njega i da sve to mnogo bolje funkcioniše.“

Učesnik fokus grupne diskusije, 24 godine

Kroz svoje iskaze, mladi koji su učestvovali u fokus grupnoj diskusiji pokazuju da su u velikoj meri svesni da eksploatacija nastaje onda kada se elementarna radna prava krše i kada se ne poštuje ne samo ono što je dogovoreno, već i ono što je propisano. Nažalost, ponekad i izostanak odgovarajućih propisa i preciznije definisanje toga šta određena pozicija podrazumeva od strane nadležnih institucija, doprinosi tome da se zaposleni, a naročito mladi, radno eksploatišu. To je, na primer, slučaj sa stažiranjem u zdravstvenom sektoru, gde nejasno određenje zaduženja stažiste ostavlja puno prostora za zloupotrebe.

„Evo ja ću reći. Pošto sam u toj funkciji kao stažista, mislim da oni tu prelaze svaku vrstu granice eksploatacije i iskorišćavanja ljudi... to je još uvek neki edukativni proces, gde vi treba da steknete neka određena znanja i veštine, da bi kasnije mogli da radite. Oni su to shvatili kao, super, imamo stažiste, taman ćemo pokriti jednog, dva radnika, koliko nam nedostaje, obučićemo ih u roku od pet dana, što brže i da rade samostalno na poslovima na kojima po pravilu ne bi trebali, mada ta pravila ne postoje. Ali vi radite s ljudskim životima i žalosno je što oni to nisu, Ministarstvo zdravlja što nije napisalo šta tačno stažista sme da radi, šta ne.“

Učesnica fokus grupne diskusije, stažistkinja u zdravstvenom sektoru

Dok je deo učesnika fokus grupne diskusije bio izložen radnoj eksploataciji, ima i onih koji navode da nisu imali takvo iskustvo. U pitanju su ili oni koji su samozaposleni i nemaju drugo nadređeno lice sa kojim bi odnos radne eksploatacije mogao da se uspostavi ili oni koji su imali mogućnost da radni odnos prekinu čim naslute da bi granica koja je za njih prihvatljiva mogla da se pređe od strane poslodavca.

Ipak, i ovi ispitanici potpuno su svesni da radna eksploatacija postoji i da nije svako u mogućnosti da pokrene samostalni posao ili da napusti radno mesto kad god želi, već da mnogi ljudi, uključujući i mlade, bivaju prinuđeni da rade u lošim uslovima, kako bi obezbedili egzistenciju za sebe i svoju porodicu.

„Pravo da vam kažem, slabo su mene uspevali da eksploatišu, zato što ja to vrlo onako konkretno prekinem bez nekih sad ideja o tome kako sam ja mnogo bitan i to. Ali, generalno, granica eksploatacije se po meni provlači onde gde prestaje poštovanje neko... po meni, ne treba radnik da se tu nešto menja da bi eksploatacija prestala. Treba da se promeni država koja dozvoljava eksploataciju.“

Učesnik fokus grupne diskusije, 20 godina

EMIGRACIJA I RIZICI OD RADNE EKSPLOATACIJE

Imajući u vidu nepovoljan položaj mladih na tržištu rada, na koji upućuju podaci zvanične statistike, kao i loši radni uslovi i izloženost rizicima radne eksploatacije, ne iznenađuje to što čak 44% mladih koji su učestvovali u anketnom istraživanju planira da emigrira u potrazi za zaposlenjem, dok 13,3% već ima neko iskustvo rada u inostranstvu. Srbija je i pre pandemije bila vodeća zemlja u regionu kada je u pitanju emigracija naročito mladog visokokvalifikovanog stanovništva (Đukić Dejanović, Bjelobrk, Jovanović, & Đorđević 2018). Kao ključne razloge za odlazak mladih iz zemlje, studentska populacija obuhvaćena istraživanjem iz 2018. godine, navodi lakše nalaženje posla u struci, bolje plaćen posao u struci, visok životni standard, kao i bolje mogućnosti profesionalnog napredovanja (Ibid). Podaci iz istraživanja Krovne organizacije mladih Srbije pokazuju da je tokom 2020. godine zapravo došlo do smanjenja udela mladih koji bi želeli da emigriraju (Stojanović & Ivković, 2020), međutim brojke su i dalje veoma visoke, a razlozi za ovakvo smanjenje moraju se sagledati u kontekstu aktuelne epidemiološke situacije kako u Srbiji, tako i na globalnom nivou.

Prelazak granice ne znači i garanciju prestanka radne eksploatacije. Rizici koji postoje u Srbiji, postoje i u drugim zemljama, čak i na destinacijama koje su mladima posebno privlačne, kao što su Nemačka, Austrija, Švajcarska, SAD¹⁸. Ne samo da i u drugim zemljama postoji mogućnost neisplačivanja ili značajnog kašnjenja zarada, prekovremenog rada i drugih problema sa kojima se mladi suočavaju i u Srbiji, već se u određenim slučajevima problemi i usložnjavaju. Odlazak na rad u inostranstvo može nositi i rizike poput izloženosti ucenama u vezi sa regulisanjem migrantskog statusa i radnom dozvolom, prinuđenost na boravak u nehumanim uslovima bez mogućnosti povratka kući i slično. Zbog toga je od velikog značaja da mladi koji odlaze da rade u inostranstvu dobro provere sve aspekte poslovne prilike koja im se ukazala, da se informišu o potencijalnom poslodavcu, uslovima života i rada, da čuju iskustva drugih mladih ljudi koji su obavljali isti ili sličan posao. Imajući ovo u vidu, podatak da je više od dve petine mladih obuhvaćenih istraživanjem (42,7%) navelo da bi bespogovorno prihvatili posao u inostranstvu za visoku platu, veoma je zabrinjavajući. Pored toga, 6% mladih (9 ispitanika) navelo je da u svom okruženju ima prijatelja ili poznanika koji je žrtva trgovine ljudima.

Percepcije učesnika fokus grupne diskusije su različite, kada je u pitanju mogućnost odlaska na rad u inostranstvo. Dok, sa jedne strane, ima onih koji o odlasku nikada nisu razmišljali, sa druge strane ima i onih koji su već pokušavali da odu i emigrirali bi čim im bi se ukazala prilika, čak i ukoliko ne bi imali mogućnosti da se o ponuđenoj poslovnoj prilici dovoljno informišu.

¹⁸ Pokazalo se da su upravo ove destinacije najprivlačnije za studentsku populaciju. Više o tome u publikaciji *Migracije studenata*, 2018. Dostupno na sledećem linku: <https://www.mdpp.gov.rs/doc/Migracije-studenata.pdf>

Ono što bi mlade moglo da zadrži bilo bi otvaranje boljih mogućnosti za zapošljavanje u Srbiji, ali za obavljanje dostojanstvenog, a ne bilo kakvog posla. Takođe, važno je da proces dolaska na radno mesto bude transparentan i da mladi dobiju i stvarnu šansu da konkurišu za pozicije za koje su kvalifikovani. Međutim, na osnovu izjava mladih koji su učestvovali u fokus grupnoj diskusiji, čini se da smo od ovakvog scenarija veoma daleko.

„Nisam nikad razmišljala da ja odem u inostranstvo u tom smislu da radim, ali imam, ajd da kažem, poprilično ljudi oko sebe koji jesu otišli i koji su razmišljali... ali kada bih išla, išla bih isključivo opet preko preporuke, opet preko ljudi koje znam da su išli ili koji bi mi dali neki kanal, kuda i kako. Znači, teško da bih, pored svih ljudi koje znam otišla da mi izađe na Instagram-u oglas, jer iskreno, prvo što mi pada na pamet je neko belo roblje i tako dalje.“

Učesnica fokus grupne diskusije, 21 godina

„Išao bih svakako na probu. Mislim, nemam, nemam problem od toga da idem u nešto neprovereno i tako nešto, stvarno, to mi je, to mi je najmanji problem od svega, jer prosto smatram da bi se upustio u svaku takvu pustolovinu, jer sam generalno avanturista.“

Učesnik fokus grupne diskusije, 27 godina

„Nekoliko mojih kolega je išlo na konkurs... i na kraju su im rekli, ja se izvinjavam ali nama je već to mesto popunjeno od početka. Drugo, i na konkurse na koje sam se ja prijavljivao, što se tiče fakulteta, rada na fakultetu, znam da su primani ljudi, za koje se kasnije ispostavilo da imaju nekog rođaka, neku vezu, nešto. I takva nam je situacija trenutno u državi, pogotovu u tim državnim firmama, sve se vuče kroz neke veze, političke ili kako već hoćemo da nazovemo i po meni, konkursi u Srbiji su dosta, dosta, ono, fejk, što se kaže. Samo se prave da bi se zadovoljili zakonski okviri, nemaju tu validnost.“

Učesnik fokus grupne diskusije, 24 godine

ZAKLJUČAK

Dok je rast stope neaktivnosti mladih na tržištu rada posledica aktuelne pandemije COVID-19, za generalno veliku zastupljenost mladih u kontingentu neaktivnih mogu biti zaslužna loša iskustva na prethodnom radnom mestu, kao i nemogućnost pronalaska posla u skladu sa dostignutim nivoom obrazovanja, što ih dodatno obeshrabruje da se (ponovo) aktiviraju na tržištu rada.

Ipak, kada govorimo o ranjivom položaju mladih na tržištu rada, podaci iz našeg istraživanja jasno pokazuju da je neophodno uzeti u obzir i mlade iz kontigenta zaposlenih, jer su upravo različiti oblici radnih angažmana potencijalni izvor rizika za ovu populaciju. Privremena i neformalna zaposlenja mladima pružaju minimalnu zaštitu ili izostanak bilo kakve zaštite radnih prava. U ovakvim uslovima, kao i usled veće ponude kvalifikovane radne snage u odnosu na potražnju iste na tržištu rada, mladi se neretko nalaze u riziku da budu radno eksploatisani.

Kao što su podaci pokazali, barem deo mladih iz istraživanja koji su imali radno iskustvo, bili su obmanuti u vezi sa nekim od aspekata posla. U fazi traženja posla i regrutacije za određenu poziciju, najveći broj mladih bio je obmanut o uslovima rada, poput dužine radnog vremena i/ili visine zarade (čak 35,5% onih koji su do trenutka istraživanja iza sebe imali barem neko radno iskustvo). Kada su u pitanju konkretni problemi sa kojima su se mladi suočavali na radnom mestu, više od polovine ispitanika koji su imali radno iskustvo (56,7%) bili su izloženi manipulaciji zaradama od strane poslodavca, a gotovo polovina ispitanika (49,2%) radila je znatno duže od predviđenog radnog vremena. Pored toga, više od trećine ispitanika smatra da poslodavac nije poštovao Zakon o radu ili ugovor koji je sklopio sa zaposlenim. Podatak koji naročito zabrinjava odnosi se na to da je svaka deseta mlada osoba obuhvaćena istraživanjem radila pod pretnjom prinude da će biti izložena još lošijim radnim uslovima, ukoliko se ogluši o zahteve poslodavca.

Iako zbog veličine i strukture uzorka rezultate ovog istraživanja ne možemo generalizovati na celokupnu populaciju mladih u Srbiji, jasno je da su mladi obuhvaćeni istraživanjem izloženi višestrukim rizicima od radne eksploatacije. Imajući u vidu kontekstualne činioce i relativno loš položaj mladih na tržištu rada, opravdano je pretpostaviti da bi, u slučaju sprovođenja istraživanja na reprezentativnom uzorku mladih, slika bila još nepovoljnija. Međutim, takvo istraživanje bi moglo da osvetli i neke druge aspekte relevantne za ovu temu i da omogući sticanje uvida u razlike u pogledu izloženosti rizicima radne eksploatacije među specifičnim kategorijama mladih.

LITERATURA

Bradaš, S. & Reljanović, M. (2019). *Indikatori dostojanstvenog rada u Srbiji: Analiza normativnog okvira i prakse*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/15771.pdf>

Bradaš, S., Reljanović, M., & Sekulović, I. (2020). *Uticaj pandemije COVID-19 na položaj i prava radnika i radnika u Srbiji: Uz poseban osvrt na radnike i radnice na prvoj liniji i u neformalnoj ekonomiji i višestruko pogođene kategorije*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju. Dostupno na: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-09/UTICAJ%20EPIDEMIJE%20COVID-19%20NA%20POLO%20C5%BDAJ%20I%20PRAVA%20RADNICA%20I%20RADNIKA%20U%20SRBIJI%20OHCHR%202020.pdf>

Đukić Dejanović, S., Bjelobrk, G., Jovanović, N., & Đorđević, Lj. (2018). *Migracije studenata*. Beograd: Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku. Dostupno na: <https://www.mdpp.gov.rs/doc/Migracije-studenata.pdf>

Eurostat – Temporary employees as percentage of the total number of employees, by sex, age and citizenship (%). Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_etpgan/default/table?lang=en

Eurostat – Average number of usual weekly hours of work in main job, by sex, professional status, full-time/part-time and economic activity (from 2008 onwards, NACE Rev. 2). Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ewhun2/default/table?lang=en

FREN. (2021). *Youth situation in Serbia: Employment, skills and social inclusion*. Belgrade: European Training Foundation. Dostupno na: <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2021/06/Youth-situation-in-Serbia-Employment-skills-and-social-inclusion.pdf>

ILO, Details of indicators for labour exploitation, dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_105035.pdf

ILO. (2013). *Decent work indicators guidelines for producers and users of statistical and legal framework indicators*. Geneva: International Labour Office. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_229374.pdf

ILO, EBRD. (2020). *COVID-19 and the World of Work: Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Responses – Serbia*. Geneva: International Labour Office. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_754624.pdf

ILOSTAT Database, Informal employment rate by sex and age (%). Dostupno na: https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer18/?lang=en&segment=indicator&id=EMP_NIFL_SEX_AGE_RT_A

Kovačević, Lj. (2018). Radna eksploatacija – određenje pojma, razgraničenje od drugih sličnih pojava i njihov međusobni odnos, u: Ignjatović, Đ. (ur.) (2018). *Kaznena reakcija u Srbiji. VIII deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Dostupno na: <http://wp2008.ius.bg.ac.rs/kriminoloskasekcija/files/2021/08/Kaznena-reakcija-u-Srbiji-8.pdf>

Krstić, G., Arandarenko, M., Nojković, A., & Vladislavljević, M. (2010). *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj – UNDP Srbija. Dostupno na: <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2020/01/Polo%20C5%BEaj-ranjivih-grupa-na-tr%20C5%BEi%20C5%A1tu-rada-Srbije.pdf>

RZS. (2021). Bilten: Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2020. Beograd: RZS. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20215671.pdf>

SeConS. (2020). *Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na zaposlenost i uslove rada žena i muškaraca u Srbiji*. Beograd: SeConS, UN Women. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/132-publication.pdf>

SeConS, CPŽ. (2020). *Uticaj pandemije korona virusa na populaciju mladih u Srbiji*. Kikinda: CPŽ. Dostupno na: https://cpz.rs/wp-content/uploads/2020/12/SeConS_CP%C5%BD_-Uticaj-pandemije-korona-virusa-na-populaciju-mladih-u-Srbiji-FINAL.pdf

SeConS. (2021). *COVID kriza i siromaštvo: Praćenje siromaštva u Srbiji 2021*. Beograd: SeConS, Fondacija za otvoreno društvo. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/143-publication.pdf>

Stojanović, B. & Ivković, A. (2020). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020*. Beograd: KOMS. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%C5%BD-ju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>

Tomanović, S., Stanojević, D., & Ljubičić, M. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji: sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Dostupno na: https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Smiljka-Tomanovic-Milana-Ljubicic-Dragan-Stanojevic_Postajanje-roditeljem.pdf

Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 98/2006. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima - Praktikum za sudije i javne tužioce*. Beograd: ASTRA.